

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ХАРКІВСЬКИЙ
ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ХАВІНА ІРИНА ВАЛЕР'ІВНА

Прим. № _____
УДК 378:159.9:5(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ
БАКАЛАВРІВ З ПСИХОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧО-
НАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти
(шифр і назва спеціальності)
13 Педагогічні науки
(галузь знань)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Хавіна І.В.
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Резнік Світлана Миколаївна кандидат педагогічних наук,
доцент

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Хавіна І.В. Формування базових професійних компетенцій бакалаврів з психології у процесі вивчення природничо-наукових дисциплін. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2018.

У дисертаційній роботі проведено теоретичний аналіз і запропоновано нове розв'язання проблеми формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін. Нині стратегічними пріоритетами сучасної вищої освіти в підготовці висококваліфікованих фахівців, в тому числі психологів, є орієнтація на виклики європейської інтеграції та побудова моделей високоякісної підготовки основою якої стає компетентнісний підхід. Це обумовлює формування майбутнього бакалавра з психології як професіонала, що володітиме необхідними базовими професійними компетенціями для виконання ефективної професійної діяльності та надання психологічної допомоги членам українського суспільства.

У цьому контексті проблема формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін набуває особливої гостроти, оскільки її розв'язання стане підвалиною розуміння психологом людини як цілісної особистості, виникнення психологічних проблем якої пов'язане, у тому числі, із генетичними та біофізіологічними особливостями.

Визначено, що професійна підготовка майбутніх бакалаврів з психології передбачає два послідовні етапи: фундаментальна підготовка та спеціальна підготовка. Перша формує цілісне світосприйняття, а також дає можливість випускникам швидко адаптуватися в умовах динамічного розвитку суспільства.

Друга надає спеціальні знання, уміння та навички, характерними для даного напрямку навчання. На основі аналізу навчального плану підготовки бакалаврів спеціальності «Психологія» з'ясовано, що для формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології серед нормативних навчальних дисциплін з природничонаукової, фундаментальної підготовки важливу роль відіграють: «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», «Основи біології та генетики людини», «Психофізіологія», «Антропологія», «Зоопсихологія та порівняльна психологія». Ці дисципліни виступають важливою ланкою освіти, що пов'язує матеріал природничонаукових дисциплін з фаховими дисциплінами. Тому, важливим завданням викладання природничонаукових дисциплін постає формування у студентів інтегративного мислення, розуміння цілісності світосприйняття, розуміння своєї ролі у суспільстві. Вивчення цих дисциплін допомагає майбутнім фахівцям трансформувати їх основні положення в професійну підготовку.

У роботі уточнено поняття «базові професійні компетенції майбутніх бакалаврів психології» як сукупність знань, умінь, навичок, а також особистісних якостей студента, що здобуті у процесі професійної природничонаукової підготовки і є фундаментальною основою здатності успішно розв'язувати наукові психологічні теоретичні і практичні завдання професійної діяльності.

Визначено види базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін, до яких було віднесено *мотиваційну* (інтерес до оволодіння професією, природничонаукових дисциплін, професійна спрямованість); *інформаційно-когнітивну* (система знань з природничонаукових дисциплін); *функціонально-операційну* (особистісно-професійні уміння, здатності розв'язання професійних завдань) компетенції.

Охарактеризовано структурні компоненти базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів психології: мотиваційно-ціннісний

(передбачає розвинену внутрішню мотивацію до вивчення природничонаукових дисциплін та усвідомлення значущості вивчення майбутніми бакалаврами з психології природничонаукових дисциплін), особистісний (включає в себе систему особистісних властивостей, необхідних для якісної і ефективної професійної діяльності психолога), комунікативний (характеризується здатністю майбутніх бакалаврів з психології до конструктивного спілкування на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії), когнітивно-діяльнісний (передбачає уміння розв'язувати професійні завдання на основі системи знань з природничонаукових дисциплін).

Обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено педагогічну технологію формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін, етапами реалізації, якої є: мотиваційний (розвиток внутрішньої мотивації студентів до вивчення природничонаукових дисциплін за допомогою методів: бесіди, практичні вправи, мультимедійні методи); теоретико-змістовий (формування системи теоретичних природничонаукових знань за допомогою методів: проблемного навчання, дискусії, бесіди, мультимедії); професійно-практичний (формування практичних умінь, особистісно-професійних властивостей і здатностей студентів за допомогою методів: дебати, практичні вправи, доповіді, дискусії, рольові ігри, метод проектів); контрольньо-оцінний (аналіз результатів формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за допомогою методів педагогічного контролю).

Методичне забезпечення реалізації етапів педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології включало: форми (лекції, практичні заняття, семінари, самостійна робота, індивідуальні консультації), методи (анкетування, опитування, вправи, екскурсії, ділові ігри, дискусії, проблемні бесіди, доповіді, дослідження, складання проектів, презентацій) та відповідні засоби навчання (Інтернет-ресурси, авторські навчальні програми). У роботі розкрито специфіку їх

використання та впровадження у навчально-виховний процес студентів спеціальності «Психологія».

Розкрито загальні питання організації та проведення педагогічного експерименту, відображено результати перевірки ефективності розробленої педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін. Педагогічний експеримент проходив у три етапи (констатувальний, формувальний, узагальнювальний), для реалізації яких сформульовано мету, завдання, визначено методи дослідження.

Дослідно-експериментальна робота здійснювалась в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ») на факультетах: інформатики й управління та соціально-гуманітарних технологій, Класичному приватному університеті, Одеському національному політехнічному університеті та Українській інженерно-педагогічній академії (УІПА) упродовж 2012-2017 навчальних років

Загалом різними видами експериментальної роботи було охоплено 446 студентів і 12 викладачів. Експериментальну групу (ЕГ) склали 221 студентів, до контрольної групи (КГ) увійшли 225 студентів.

Здійснено відбір інструментарію, що дозволив діагностувати рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за кожним критерієм, розроблено завдання та анкети для проведення експерименту. Схарактеризовано рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології: елементарний, середній, достатній і високий.

Основними методами, що дозволили визначити рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології, є: спостереження, опитування, анкетування, тестування, метод групових експертних оцінок.

У ході експерименту було використано наступні методики: «Діагностика комунікативних та організаторських схильностей» (КОС-2) В. Козлова,

Г. Мануйлова, Н. Фетискіна; «Діагностика рівня емпатичних здібностей» В. Бойко; «Діагностика міжособистісних стосунків» Т. Лірі. Було розроблено анкети: «Визначення сформованості усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін», «Визначення внутрішньої мотивації» та опитувальник для експертного оцінювання «Особистісні якості бакалаврів з психології».

За результатами констатувального етапу експерименту визначено, що для значної кількості студентів (36,1 %) характерним є елементарний рівень сформованості базових професійних компетенцій; також у значної кількості студентів (35,6%) виявлено середній рівень сформованості базових професійних компетенцій. Тільки незначна кількість студентів на констатувальному етапі експерименту продемонструвала сформованість базових професійних компетенцій на високому (10,5%) та достатньому (17,8%) рівнях.

Результатами узагальнюючого етапу експерименту підтверджено ефективність розробленої педагогічної технології. Позитивну динаміку підвищення рівня сформованості досліджуваного феномену зафіксовано у студентів ЕГ за всіма критеріями. Кількість студентів з високим рівнем сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології в ЕГ збільшилась на 13,1%, з достатнім – на 18,9%. Аналіз сформованості базових професійних компетенцій у студентів КГ свідчить про незначні позитивні зміни: кількість студентів з високим рівнем збільшилась лише на 4%, з достатнім – на 7,8%.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *вперше* обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено педагогічну технологію формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін, етапами реалізації якої є: *мотиваційний* (розвиток внутрішньої мотивації студентів до вивчення природничонаукових дисциплін); *теоретико-змістовий* (формування системи теоретичних природничонаукових знань); *професійно-*

практичний (формування практичних умінь, особистісно-професійних властивостей і здатностей студентів); *контрольно-оцінний* (аналіз результатів формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології).

- *уточнено* поняття «базові професійні компетенції майбутніх бакалаврів з психології», що визначено як сукупність знань, умінь, навичок, а також особистісних якостей студента, що здобуті у процесі професійної природничонаукової підготовки та є фундаментальною основою здатності успішно розв'язувати наукові психологічні теоретичні та практичні завдання професійної діяльності;

- охарактеризовано структурні компоненти базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології: *мотиваційно-ціннісний* (передбачає розвинену внутрішню мотивацію до вивчення природничонаукових дисциплін та усвідомлення значущості вивчення майбутніми бакалаврами з психології природничонаукових дисциплін); *особистісний* (включає в себе систему особистісних властивостей, необхідних для якісної та ефективної професійної діяльності психолога); *комунікативний* (характеризується здатністю майбутніми бакалаврами з психології до конструктивного спілкування на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії); *когнітивно-діяльнісний* (передбачає уміння розв'язувати професійні завдання на основі системи знань з природничонаукових дисциплін).

- *набула подальшого розвитку* структура базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у закладах вищої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що запропонована педагогічна технологія формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології може бути реалізована у практиці викладання природничонаукових дисциплін; створенні й використанні засобів діагностики рівня сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології. Розробка навчально-методичного забезпечення викладання природничонаукових дисциплін сприятиме мотивації студентів до

якісного професійного навчання, систематизації та структуруванню природничонаукових знань майбутніх бакалаврів з психології, реалізації наявних міжпредметних зв'язків у професійній підготовці психологів. Розроблені навчальні посібники «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», «Методичні вказівки та контрольні завдання з курсу «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності» можуть використовуватися викладачами у навчальному процесі, студентами під час підготовки до занять, екзаменів та у процесі самостійної роботи.

Ключові слова: бакалаври з психології, компетенція, компетентність, професійна компетенція, базова професійна компетенція, педагогічна технологія, природничонауковідисципліни.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати:

Статті у провідних фахових виданнях України та зарубіжжя:

1. Хавіна І.В. Теоретичні аспекти інтегрованого навчання / І.В. Хавіна // Науковий вісник МДПУ ім. Богдана Хмельницького. Серія педагогіка. – 2013. – №1(10). – С.81-85.
2. Хавіна І.В. Компетентнісний підхід, як педагогічна категорія у професійній підготовці бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб.наук. пр. / [редкол.: Т.І. Сущенко (голов.ред) та ін.]. – Запоріжжя: КПУ, 2016. – Вип. № 46 (99). – С. 362-371.
3. Хавіна І.В. Педагогічна технологія як необхідна складова у фаховій підготовці бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Теорія і практика управління соціальними системами: щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХПІ», 2016. – № 3. – С.61-73.
4. Хавіна І.В. Вплив природничо-наукових дисциплін на професійну

- підготовку бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб.наук. пр. / [редкол.: Т.І. Сущенко (голов.ред) та ін.]. – Запоріжжя: КПУ, 2017. – Вип.№ 54. – С. 362-371.
5. Хавіна І.В. Особливості вивчення природничо-наукових дисциплін бакалаврами з психології / І.В. Хавіна // Теорія і практика управління соціальними системами: щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХП», 2017. – № 2. – С. 85-91.
6. Хавіна І.В. Аналіз результатів експериментального дослідження формування базових професійних компетенцій бакалаврів з психології у процесі вивчення природничо-наукових дисциплін / І.В. Хавіна С.М. Резнік // Теорія і практика управління соціальними системами: щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХП», 2017. – № 4. – С. 30-40.
7. Хавіна І.В. Результати констатувального етапу педагогічного експерименту формування базових професійних компетенцій бакалаврів з психології у процесі вивчення природничо-наукових дисциплін / І.В. Хавіна // Scientificdiscussion. – Чехія, 2018. – № 19. – С. 39 – 42.

Статті у збірниках наукових праць та у матеріалах наукових конференцій:

8. Хавіна І.В. Особистісні якості сучасного викладача в педагогічній діяльності / І.В. Хавіна // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доповідей міжнародної науково-теоретичної конференції студентів і аспірантів, 10-11 квітня 2013.: у 2-х ч. – Ч. I. – Харків: НТУ «ХП», 2013. – С. 230-231.
9. Хавіна І.В. Виртуальное образование: плюсы и минусы / И.В. Хавина // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей ХХІ міжнародної науково-практичної конференції, 29-31 травня 2013 р.: у 4-х ч. – Ч. III. – Харків: НТУ «ХП», 2013. – С. 291.

- 10.Хавина И.В. Базовые профессиональные компетенции как необходимая составляющая качественной подготовки будущего психолога / И.В. Хавина // Профессионально-личностное развитие студентов в условиях многоуровневой системы ВПО: материалы международного круглого стола, 10 апреля 2014 г. – Белгород: Изд-во «ГиК», 2014. – С. 77-80.
11. Хавіна І.В. Природничо-наукові дисципліни у фаховій підготовці бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти [Текст] : зб. наук. праць / за ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О.Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Вип. 40-41 (44-45). – Харків: НТУ «ХП», 2014. – С. 30-37
- 12.Хавіна І.В. Становлення поняття «компетенція» як педагогічна категорія / І.В. Хавіна // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доповідей міжнародної науково-теоретичної конференції студентів і аспірантів, 14-15 квітня 2015.: у 3-х ч. – Ч.І / редкол. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ [та ін.]. – Харків: НТУ «ХП», 2015. – С. 235-236.
- 13.Хавіна І.В. Духовність як необхідна складова при формуванні компетенції психолога / І.В. Хавіна // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доповідей міжнародної науково-теоретичної конференції студентів і аспірантів, 14-15 квітня 2015.: у 3-х ч. – Ч.ІІІ / редкол. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ [та ін.]. – Харків: НТУ «ХП», 2015. – С. 207-208.
- 14.Хавіна І.В. Підготовка компетентного бакалавра з психології як важлива складова конкурентоспроможного фахівця / І.В. Хавіна // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я (MICROCAD – 2015): тези доповідей ХХІІІ міжнародної науково-практичної конференції, 20-22 травня 2015.: у 3-х ч. – Ч.ІІІ / за ред. проф. Е.І. Сокола. – Харків: НТУ «ХП», 2015. – С. 28.
- 15.Khavina I.V. The role of natural sciences vocational training psychology / I.V. Khavina// Information Technologies, Management and Society The 14th

- International Scientific Conference Information Technologies and Management 2016 April 14 - 15, 2016. Theses. Editors Yu.N. Shunin and V.I. Goryeyenko. – Riga: ISMA University, 2016. – P. 251–252.
16. Хавіна І.В. Педагогічна технологія, як необхідна складова у фаховій підготовці бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXIV міжнародної науково-практичної конференції, 18-20 травня 2016 у 4-х ч. – Ч.IV / за ред. проф. Сокола Є.І. – Харків, НТУ «ХП», – С. 108.
17. Хавіна І.В. Професійна підготовка бакалаврів з психології у вищому навчальному закладі / І.В. Хавіна, С.М. Резнік // XI міжнародна науково-практична конференція магістрантів та аспірантів, 18-21 квітня 2017 р.: матеріали конф.: у 3-х ч. – Ч.III / за ред. проф. Є.І. Сокола. – Харків: НТУ «ХП», 2017. – С. 44.
18. Хавіна І.В. Етапи дослідно-експериментального дослідження формування базових професійних компетенцій бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Психолого-педагогічні аспекти розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика : матеріали науково-практичної конференції 18-19 жовтня 2017 р. / За заг. ред. Романовського О.Г. – Х.: НТУ «ХП», 2017. – С.75-79.
19. Хавіна І.В. Пошуковий етап педагогічного експерименту формування базових професійних компетенцій бакалаврів з психології у процесі вивчення природничо-наукових дисциплін / І.В. Хавіна // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. «Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації», 16 листопада 2017 р. / ред. О. Г. Романовський. – Харків : НТУ «ХП», 2018. – Вип. 48 (52). – С. 76-82.
20. Хавіна І.В. Види базових професійних компетенцій у бакалаврів з психології при вивченні природничо-наукових дисциплін // Лідери XXI століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі

гуманітарних технологій: матеріали науково-практичної конференції 21-22 вересня 2017 р. / За заг. ред. Романовського О.Г. – Х.: НТУ «ХПІ», 2017. – С. 144-146.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

21. Хавіна І.В. Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності: конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія» / І.В. Хавіна, Т.В. Гура, Л.В. Беляєва. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – 36 с.
22. Хавіна І.В. Методичні вказівки та контрольні завдання з курсу «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності»: для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія» денної та заочної форм навчання / І.В. Хавіна. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – 36 с.

ABSTRACT

Khavina I.V. The formation of basic professional competencies of bachelors in psychology in the study of natural-scientific disciplines. - the qualification scientific work is as the manuscript rights.

Dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical sciences, specialty 13.00.04 "Theory and methods of professional education". – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, VinnytsiaMikhailo Kotsyubynsky State Pedagogical University, Vinnitsa, 2018.

In the dissertation work the theoretical analysis is carried out and the new solution of a problem of formation of bachelors' basic professional competences in psychology in the course of studying of natural-science disciplines is offered. Now the strategic priorities of modern higher education in the training of highly qualified

specialists, including psychologists focusing on the challenges of European integration and the construction of models of high-quality training which is based on the competence approach. This determines the formation of the future bachelor of psychology as a professional who will have the necessary basic professional competencies to perform effective professional activities and provide psychological assistance to members of the Ukrainian society.

In this context, the problem of the formation of basic professional competence of bachelors in psychology in the process of studying of natural-science disciplines is becoming especially acute because the solution will be the basis of understanding of the psychologist of the person as an entire personality, the psychological problems which is associated, including genetic and bio physiological features.

It is determined that professional training of bachelors in psychology involves two successive stages: fundamental training and special training. The first forms a holistic perception of the world, as well as enables graduates to adapt quickly to the dynamic development of society. The second provides special knowledge and skills specific to the professional training of a bachelor in psychology. Based on the analysis of the curriculum of training bachelors specialty "Psychology" found that for the formation of basic professional competencies of bachelors in psychology among the normative academic natural-science disciplines, fundamental training play an important role: "Anatomy of the nervous system and higher nervous activity", "Fundamentals of human biology and genetics", "Psychophysiology", "Anthropology", "Zoopsychology and comparative psychology". These disciplines are an important part of education that connects the material of natural Sciences with professional disciplines. Therefore, an important task of teaching natural sciences is to form student's integrative thinking, understanding the integrity of perception of the world, understanding their role in society. The study of these disciplines helps future professionals to transform their main provisions into professional training.

The paper exacts the concept of "basic professional competence of bachelors of psychology" as a set of knowledge, skills and personal qualities of the student

obtained in the process of professional natural-science training and is the general basis of the ability to successfully solve scientific psychological theoretical and practical problems of professional activity.

The types of basic professional competencies of bachelors in psychology in the process of studying natural-science disciplines were determined, which included motivational (interest in mastering the profession, natural-science disciplines, professional orientation); information and cognitive (knowledge system of natural-science disciplines); functional and operational (personal and professional skills, the ability to solve professional problems) competence.

The structural components of basic professional competences of bachelors of psychology are characterized: motivational-value (assumes the developed internal motivation to studying of natural-science disciplines and awareness of the importance of studying by bachelors on psychology of natural-science disciplines), personal (includes system of personal properties necessary for qualitative and effective professional activity of the psychologist), communicative (is characterized by ability of bachelors of psychology to constructive communication on the basis of subject-subject interaction), cognitive activity (involves the ability to solve professional problems on the basis of a system of knowledge from natural science disciplines).

Theoretically substantiated, developed and experimentally tested pedagogical technology of formation of basic professional competencies of bachelors of psychology in the study of natural-science disciplines, the stages of implementation, which are: motivational (development of internal motivation of students to study natural-science disciplines using methods: conversations, practical exercises, role-playing, multimedia methods); theoretical content (formation of the system of theoretical natural-science knowledge using methods: problem learning, discussions, problem conversations, multimedia); professional and practical (formation of practical skills, personal and professional properties and abilities of students using methods: discussions, practical exercises, reports, discussions, project method); control and evaluation (analysis of the results of the formation of basic professional competencies of bachelors of psychology using methods of pedagogical control).

Methodical support of implementation of the stages of the pedagogical technology of the formation of the basic professional competences of bachelors in psychology include: forms (lectures, practical classes, seminars, individual work, individual consultation), research methods (questionnaires, polls, exercises, excursions, business games, discussions, problem discussions, reports, studies, preparation of projects, presentations) and related learning tools (online resources, author's curriculum). The paper reveals the specifics of their use and implementation in the teaching and educational process of students from the psychology specialty.

The general questions of the organization and carrying out of pedagogical experiment are opened, results of check of efficiency of the developed pedagogical technology of formation of basic professional competences of bachelors in psychology in the course of studying of natural-science disciplines are given. Pedagogical experiment took place in three stages (ascertaining, forming, generalizing), for the implementation of which the purpose, objectives, research methods are defined.

The pedagogical experiment was held during the 2012-2017 academic years on the basis of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (NTU "HPI") at the faculties of informatics and management and social-humanitarian technologies. In general, 446 people and 12 teachers were involved in various types of experimental work. The experimental group (EG) consisted of 221 students, the control group (CG) included 225 students.

The selection of tools is made, which allowed to diagnose the levels of formation of basic professional competencies of bachelors in psychology for each criterion, developed the author's tasks and questionnaires for the experiment.

Experimental methods that allowed to determine the level of formation of basic professional competencies of bachelors of psychology are: observation, survey, questioning, testing, group method of expert assessments.

During the experiment the following methods were used: "Diagnosis of communicative and organizational tendencies" (COT-2). V. Kozlova, G. Manuylova, N. Fetiskina, "Diagnosis of the level of empathic abilities." Boyko, "Diagnosis of

interpersonal relations" T. Leary. The author's questionnaires were developed: "Determination of the formation of students' awareness of the importance of natural science disciplines", "Definition of internal motivation" and a questionnaire for expert evaluation "personal qualities of bachelors in psychology".

According to the results of the ascertaining stage of the experiment, it was determined that a significant number of students (41,6%) have an average level, and 34,1% of students have an elementary level of formation of basic professional competencies. The results of the ascertaining stage of the pedagogical experiment confirmed the relevance of the chosen research topic, as well as allowed to identify the initial level of formation of basic professional competencies of bachelors in psychology.

The results of the generalizing stage of the experiment confirmed the effectiveness of the developed pedagogical technology. The positive dynamics of increasing the level of formation of the phenomenon under study was recorded in students of EG by all criteria. The number of students with a high level of formation of basic professional competencies of bachelors in psychology in EG increased by 13,1%, with sufficient – by 18,9%. The analysis of the formation of basic professional competencies of students of the CG shows minor positive changes: the number of students with a high level increased by only 4%, with sufficient – by 7,8%.

The scientific novelty of the results is that:

- *for the first time* theoretically substantiated, developed and experimentally tested pedagogical technology of formation of basic professional competencies of bachelors in psychology in the study of natural-science disciplines, the stages of implementation of which are: motivational (development of internal motivation of students to study natural science disciplines); theoretical and content (formation of the system of theoretical natural science knowledge); professional and practical (formation of practical skills, personal and professional properties and abilities of students); control and evaluation (analysis of the results of the formation of basic professional competencies of bachelors of psychology).

Refined:

- the concept of "basic professional competence of bachelors in psychology", which is defined as a set of knowledge, skills and personal qualities of the student obtained in the process of professional natural-science training and is the fundamental basis of the ability to successfully solve scientific psychological-theoretical and practical problems of professional activity;

- characteristics of the structural components of the basic professional competencies of bachelors in psychology: *motivational-value* (involves a developed internal motivation to study natural-science disciplines and awareness of the importance of the study of bachelors in psychology of natural-science disciplines); *personal* (includes a system of personal properties necessary for quality and effective professional activity of the psychologist); *communicative* (characterized by the ability of bachelors of psychology to constructive communication based on subject-subject interaction); *cognitive-activity* (involves the ability to solve professional problems on the basis of a system of knowledge from natural-science disciplines).

The structure of basic professional competencies of future bachelors in psychology in higher education institutions *has acquired further development*.

The practical significance of the research lies in the fact that the proposed pedagogical technology of formation of basic professional competencies of bachelors in psychology can be implemented in the practice of teaching natural-science disciplines; the creation and use of diagnostic tools of the level of formation of basic professional competencies of bachelors in psychology. Development of educational and methodological support of teaching natural Sciences will help to motivate students to quality professional training, systematization and structuring of natural science knowledge of bachelors in psychology, the implementation of existing interdisciplinary connections in the psychologists' training.

Key words: psychology bachelors, competence, competency, professional competence, basic professional competence, pedagogical technology, natural-science disciplines.

Зміст

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	20
ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ПСИХОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ ПРИРОДНИЧОНАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН.....	29
1.1. Природничі науки у системі навчальних дисциплін підготовки бакалаврів з психології.....	29
1.2. Сутність базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.....	53
1.3. Структура базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.....	74
Висновки до першого розділу.....	97
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ПСИХОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ ПРИРОДНИЧОНАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН.....	100
2.2. Обґрунтування педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.....	100
2.3. Реалізація педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.....	121
Висновки до другого розділу.....	147
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З	

ПСИХОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ ПРИРОДНИЧОНАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН.....	150
3.1. Аналіз результатів констатувального етапу експериментального дослідження.....	150
3.2. Аналіз результатів експериментального дослідження формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін	181
Висновки до третього розділу.....	206
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	209
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	211
ДОДАТКИ.....	242

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗВО	- Заклад вищої освіти
НТУ «ХП»	- Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
УЗП	- Українська інженерно-педагогічна академія
БПК	- базові професійні компетенції
ПНД	- природничонаукові дисципліни
ЕГ	- експериментальна група
КГ	- контрольна група

ВСТУП

Актуальність і доцільність дослідження. Динамічний розвиток сучасного українського суспільства залежить від проведення реформ у всіх його галузях, у тому числі в освітній. Саме ця галузь готує головний капітал держави – майбутніх фахівців, які повинні мати високий рівень професіоналізму та бути конкурентоспроможними на ринку праці. Стратегічними пріоритетами сучасної вищої освіти під час підготовки висококваліфікованих фахівців, у тому числі психологів, повинні стати орієнтація на виклики європейської інтеграції та побудова моделей високоякісної підготовки, підґрунтям яких стане компетентнісний підхід. Це зумовлює формування майбутнього бакалавра з психології як професіонала, що володітиме необхідними базовими професійними компетенціями для виконання ефективної професійної діяльності та надання психологічної допомоги членам українського суспільства.

У цьому контексті проблема формування базових професійних компетенцій бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін набуває особливої гостроти, оскільки її вирішення стане підвалиною розуміння психологом людини як цілісної особистості, виникнення психологічних проблем якої пов'язане, у тому числі, із генетичними та біофізіологічними особливостями. Це підтверджується результатами проведених бесід та опитувань практичних психологів, з яких 73% наголошують на важливості знань з дисциплін природничонаукового циклу та, відповідно, одержання необхідних здатностей, що надають можливість фахівцю надавати більш дієву та обґрунтовану психологічну допомогу, зокрема психодіагностичну, психоконсультативну та психокорекційну.

Вимоги до компетенцій і здатностей майбутніх фахівців розкрито у таких нормативних документах: закон України «Про вищу освіту» (2017), Указ Президента «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013), Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG).

Проведений аналіз праць засвідчив, що означена проблема досліджувалась за такими напрямками: удосконалення професійної підготовки фахівців у вищій школі (Г. Васянович, Р. Гуревич, І. Зязюн, А. Коломієць, О. Пехота, О. Паламарчук, О. Пономарьов, О. Романовський, С. Сисоєва); впровадження компетентнісного підходу як стратегії сучасної вищої освіти (С. Гончаренко, І. Зимня, М. Кадемія, М. Козяр, А. Маркова, С. Сисоєва, В. Хутмакер, Г. Халаш та інші); удосконалення процесу підготовки майбутніх психологів (В. Бондар, О. Бондаренко, Ж. Вірна, Л. Долинська, С. Максименко, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Чепелєва, Т. Яценко та інші); забезпечення природничонаукової підготовки майбутніх фахівців технічного (Г. Гордійчук, С. Касярум, О. Королюк, С. Лутковська, В. Ляшенко, Л. Моторна, Н. Муранова, В. Петрук, Н. Северіна та інші) та соціально-гуманітарного профілю (С. Гвоздій, Д. Біда, В. Іщенко, С. Калаур, В. Квас, В. Копетчук, О. Кошова, О. Левчук, Г. Савченко, А. Сліпчук, Т. Темерівська, Н. Шакур, О. Штонда та інші). Однак, проблема формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні дисциплін природничонаукового циклу недостатньо досліджена.

Аналіз теоретичних і практичних підходів до поставленої у дослідженні проблеми дозволив виявити низку суперечностей, що підтверджують її актуальність:

- між необхідністю природничонаукових знань у процесі надання психологічної допомоги і їх недостатньою сформованістю на етапі становлення професійної кар'єри;

- між наявним потенціалом природничонаукових дисциплін і відсутністю методики їх використання задля формування базових професійних компетенцій фахівців у галузі психології;

- між необхідністю впровадження у професійну підготовку майбутнього психолога новітніх педагогічних технологій і недостатнім використанням здобутків сучасних вчених із розв'язання проблеми формування базових

професійних компетенцій бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

Ураховуючи соціальне значення якісної освіти майбутніх бакалаврів з психології, недостатнє теоретичне розроблення проблеми формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін в умовах закладу вищої освіти, темою дисертаційного дослідження було обрано: «Формування базових професійних компетенцій бакалаврів з психології у процесі вивчення природничонаукових дисциплін».

Зв'язок дослідження з науковими темами, програмами, планами.

Дослідження виконувалось на кафедрі педагогіки та психології управління соціальними системами імені академіка І.А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» за темою «Формування базових професійних компетенцій у фахівців на підприємстві» (державний номер реєстрації № 0118U001702).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (протокол №2 від 14.11.2013 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №3 від 25.03.2014 р.).

Мета дослідження полягає в розробленні, обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

Об'єкт дослідження - професійна підготовка майбутніх бакалаврів з психології у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – педагогічна технологія формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології підвищиться за умови впровадження у процес вивчення природничонаукових дисциплін педагогічної технології, етапами реалізації якої є: мотиваційний, теоретико-змістовий, професійно-практичний, контрольньо-оцінний.

Відповідно до мети, об'єкта, предмета та гіпотези визначені наступні **завдання**:

1. З'ясувати сутність і структурні компоненти базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.

2. Визначити критерії, показники та рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.

3. Обґрунтувати та розробити педагогічну технологію формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

4. Експериментально перевірити ефективність педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

Для розв'язання поставлених завдань було використано такі **методи**:

теоретичні: аналіз педагогічної та психологічної літератури, дисертаційних робіт і вітчизняних нормативно-правових документів з вищої освіти з метою визначення ступеня наукової розробки проблеми; аналіз, синтез, класифікація, узагальнення та порівняння теоретичного та практичного матеріалу для визначення поняття «базових професійних компетенцій бакалаврів з психології» та їх структури; обґрунтування педагогічної технології формування базових професійних компетенцій бакалаврів з психології у процесі вивчення природничонаукових дисциплін.

емпіричні: педагогічне спостереження, анкетування, тестування, опитування, метод експертної оцінки для виявлення рівня сформованості базових професійних компетенцій у бакалаврів з психології; педагогічний

експеримент з метою перевірки гіпотези дисертаційної роботи;

статистичні: кількісний та якісний аналіз результатів дослідження з використанням методів математичної статистики для оброблення результатів педагогічного експерименту й забезпечення його достовірності.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ») на факультетах: інформатики й управління та соціально-гуманітарних технологій, Класичному приватному університеті, Одеському національному політехнічному університеті та Українській інженерно-педагогічній академії (УІПА).

Загалом різними видами експериментальної роботи було охоплено 446 студентів і 12 викладачів. Експериментальну групу (ЕГ) склали 221 студентів, до контрольної групи (КГ) увійшли 225 студентів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *вперше* обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено педагогічну технологію формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін, етапами реалізації якої є: *мотиваційний* (розвиток внутрішньої мотивації студентів до вивчення природничонаукових дисциплін); *теоретико-змістовий* (формування системи теоретичних природничонаукових знань); *професійно-практичний* (формування практичних умінь, особистісно-професійних властивостей і здатностей студентів); *контрольно-оцінний* (аналіз результатів формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології).

- *уточнено* поняття «базові професійні компетенції майбутніх бакалаврів з психології», що визначено як сукупність знань, умінь, навичок, а також особистісних якостей студента, що здобуті у процесі професійної природничонаукової підготовки та є фундаментальною основою здатності успішно розв'язувати наукові психологічні теоретичні та практичні завдання професійної діяльності;

- охарактеризовано структурні компоненти базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології: *мотиваційно-ціннісний* (передбачає розвинену внутрішню мотивацію до вивчення природничонаукових дисциплін та усвідомлення значущості вивчення майбутніми бакалаврами з психології природничонаукових дисциплін); *особистісний* (включає в себе систему особистісних властивостей, необхідних для якісної та ефективної професійної діяльності психолога); *комунікативний* (характеризується здатністю майбутніми бакалаврами з психології до конструктивного спілкування на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії); *когнітивно-діяльнісний* (передбачає уміння розв'язувати професійні завдання на основі системи знань з природничонаукових дисциплін).

- *набула подальшого розвитку* структура базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у закладах вищої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що запропонована педагогічна технологія формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології може бути реалізована у практиці викладання природничонаукових дисциплін; створенні й використанні засобів діагностики рівня сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології. Розробка навчально-методичного забезпечення викладання природничонаукових дисциплін сприятиме мотивації студентів до якісного професійного навчання, систематизації та структуруванню природничонаукових знань майбутніх бакалаврів з психології, реалізації наявних міжпредметних зв'язків у професійній підготовці психологів. Розроблені навчальні посібники «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», «Методичні вказівки та контрольні завдання з курсу «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності» можуть використовуватися викладачами у навчальному процесі, студентами під час підготовки до занять, екзаменів та у процесі самостійної роботи.

Результати дослідження *впроваджено* в процес професійної підготовки майбутніх бакалаврів з психології Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут» (довідка №66-01-304/36 від 15.11.2017), Класичного приватного університету (довідка №1444 від 07.11.17), Одеського національного політехнічного університету (довідка № 2613/83-07 від 06.11.2017), Харківської інженерно-педагогічної академії (довідка №546 від 10.04.18).

Матеріали дослідження можуть бути використані під час професійної підготовки майбутніх бакалаврів з психології, у післядипломній освіті та підвищенні кваліфікації викладачів, під час укладання навчально-методичних посібників, написанні курсових, дипломних робіт майбутніми бакалаврами з психології.

Особистий внесок автора в працях, написаних у співавторстві (відповідно до списку публікацій), полягає в аналізі результатів експериментального дослідження формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін [162], визначенні особливостей професійної підготовки майбутніх бакалаврів з психології у вищому навчальному закладі [207].

Апробація результатів дослідження. Положення і результати дисертаційної роботи були оприлюднені в доповідях автора й обговорені на науково-практичних і науково-методичних *міжнародних* конференціях, а саме: «Людиномірність у науці, освіті та культурі: теоретико-методологічні аспекти» (Мелітополь, 2013), «VI Кримські педагогічні читання: «Нові педагогічні технології в освіті та формування гуманітарно-технічної еліти» (Харків, 2013), «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (Харків, 2013, 2015), «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я»(Харків, 2013, 2015, 2016), «Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика» (Харків, 2014, 2015, 2016, 2017), «Ідеї академіка Івана Зязюна у працях його учнів і соратників» (Харків, 2015), «Наукова школа академіка І.А. Зязюна у працях його соратників та учнів» (Харків, 2016, 2017,

2018), «Могилянські читання – 2016: досвід та тенденції розвитку суспільств в Україні: глобальний, національний та регіональний аспект» (Миколаїв, 2016), «Духовно-моральні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації» (Харків, 2016, 2017), «Неділя науки та освіти у економіці та бізнесі» (Рига, 2015), «Information Technologies and Management» (Рига, 2016), «Професійно-особистісний розвиток студентів в умовах багаторівневої системи ВПО» (Білгород, 2014), «XI міжнародна науково-практична конференція магістрантів та аспірантів» (Харків, 2017), «Лідери XXI століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій» (Харків, 2017).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено у 22 публікації, з них 6 статей у провідних наукових фахових виданнях України (у тому числі 3 статті – у міжнародних наукометричних базах (Scopus),), 1 стаття – у зарубіжному виданні, 1 стаття – у збірнику наукових праць, 12 – у матеріалах наукових конференцій, 1 – методичний посібник (текст лекцій), 1 – методичні рекомендації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загального висновку, списку використаних джерел (249 найменувань, з них 27 – іноземною мовою), містить 37 таблиць, 30 рисунків, 22 додатки. Загальний обсяг дисертації складає 308 сторінок. Основний зміст викладено на 187 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ПСИХОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ ПРИРОДНИЧОНАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН

1.1. Природничі науки у системі навчальних дисциплін підготовки бакалаврів з психології

Сучасний етап історії людської цивілізації, в першу чергу, постіндустріальний характер суспільного розвитку, глобалізація і інформатизація суспільства, а також існуючий архетип престижності вищої освіти, зумовлюють нові вимоги до професійної підготовки психолога. Це пов'язано з необхідністю забезпечити високу конкурентоспроможність випускників закладів вищої освіти.

Сучасна конкурентоспроможність фахівця багато в чому залежить від здатності працівника набувати і розвивати уміння, навички, які можуть застосовуватися в різних ситуаціях. Іншими словами, в умовах ринкової економіки молодь отримує таку базову освіту, що буде дозволяти їй відносно легко освоювати та доповнювати свої знання, уміння та навички у здобутій професії у майбутньому.

В силу сучасного темпу життя будь-яка людина практично кожен день стикається з різними видами проблем, складними ситуаціями, які не завжди можна швидко самому вирішити. У цьому випадку велике значення має вчасна допомога психолога. Нині професійна майстерність практичного психолога має велике суспільне значення.

Високій рівень здобутих знань, умінь та навичок виступає істотною передумовою належної ефективності професійної діяльності психолога. Як зазначає О. Романовський, «високій рівень здобутих знань допомагає випускнику високоякісно виконувати свої професійні функції і обов'язки,

якісно застосовувати отримані знання, використовувати свій та чужий досвід» [167, с. 42].

Професіоналом психолог стає завдяки здобутим знанням, умінням та навичкам у закладі вищої освіти. Нині освіта структурована так, що спочатку надаються загальні знання, уміння та навички з майбутньої професії. А вже потім на ці здобуті базові знання, уміння та навички накладається й спеціальна професійна підготовка [119]. Тому, на перших етапах здобуття майбутньої професії психолога вкрай важливо забезпечити якісну базову підготовку студента.

Базова (фундаментальна) підготовка, на відміну від вузькоспеціалізованої забезпечує міцність, обґрунтованість і затребуваність навчальної інформації.

Професійна підготовка бакалаврів в галузі «психологія» передбачає два етапи: спочатку фундаментальна підготовка, а потім спеціальна підготовка. Глибока фундаментальна підготовка є основою для вивчення інших дисциплін, формує цілісне світосприйняття. Тому, на перших курсах студенти поглиблено вивчають фундаментальні дисципліни. П. Шлехті вважає, що «ті студенти, які успішно засвоять базовий курс навчальної програми, навчаються успішно застосовувати свої знання в різноманітних ситуаціях» [235, с. 25].

Є. Петров підкреслює, що «фахівець повинен володіти широкими і глибокими базовими професійними знаннями» тобто теоретичними основами, методами, засобами професійної діяльності; «вміти застосовувати базові знання з урахуванням прогресу в професійній сфері діяльності шляхом систематичної самостійної діяльності; володіти методологією отримання недостатньої інформації для досягнення поставлених професійних завдань шляхом роботи з літературою, Інтернетом, консультацій, тренінгів і тощо; знати методи і прийоми оволодіння новою інформацією» [134, с. 8].

У навчальному плані бакалаврів з психології у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» передбачені такі дисципліни:

1. Нормативна частина до складу якої входить:

1.1. Цикл гуманітарних дисциплін (табл. 1.1). Цикл цих дисциплін готує не лише фахівців з вищою освітою, а й виховує вітчизняну інтелігенцію. Дисципліни гуманітарного циклу дають можливість підвищити культуру студентів. Отримавши знання, уміння і навички знання в галузі гуманітарних наук у студента виховуються патріотизм, гуманізм, громадянськість, морально-етичні якості. Розвивається мовна, правова культура. Все це допомагає стати соціально-розвиненою одиницею суспільства.

Таблиця 1.1.

Цикл гуманітарних дисциплін нормативної частини

Назва дисциплін	Кількість годин	Семестр
Історія України	90,0	1
Іноземна мова	90,0	1
Українська мова за професійним спрямуванням. Частина 1	30,0	2
Філософія	90,0	3
Історія української культури	60,0	4
Політологія	60,0	6

1.2. Цикл фундаментальних (природничонаукових) дисциплін.

Цей цикл дисциплін створює базу для засвоєння дисциплін професійної та практичної підготовки, подальшого поповнення знань. Він забезпечує системність, узагальнення і поєднання навчального матеріалу, сприяє розв'язанню задач освіти, інтелектуальному розвитку і вихованню у процесі набуття впорядкованих знань, їх використанню, для формування наукового мислення, світосприйняття і здатності до пізнання.

Природничі дисципліни включають два цикла: біологічні та математичні. Біологічний цикл природничонаукових дисциплін у НТУ «ХП» включає в себе: основи біології та генетики людини, анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності, безпека життєдіяльності; антропологія; зоопсихологія та порівняльна психологія; психофізіологія, математичні методи в психології; історія психології. Викладаються ці дисципліни на першому та другому курсах професійної підготовки бакалавра з психології (табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

**Цикл фундаментальних (природничонаукових) дисциплін
нормативної частини**

Назва дисциплін	Кількість годин	Семестр
Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності	120,0	1
Антропологія	120,0	1
Вища математика та математична статистика	180,0	1
Вступ до спеціальності	90,0	1
Основи біології та генетики людини	90,0	2
Основи інформатики та обчислювальної техніки	150,0	2
Зоопсихологія та порівняльна психологія	150,0	2
Психофізіологія	120,0	3
Математичні методи в психології	120,0	4

1.3.Цикл професійної та практичної підготовки нормативної частини – це навчальна підготовка фахівця безпосередньо за спеціальністю відповідно до суспільних вимог сучасності. Цей цикл є обов'язковим компонентом реалізації програми професійної підготовки. Цей цикл дисциплін починається викладатися вже на перших курсах и продовжується до закінчення навчання на четвертому курсі напряму «Психологія» (табл. 1.3).

Таблиця 1.3.

Цикл професійної та практичної підготовки нормативної частини

Назва дисциплін	Кількість годин	Семестр
Загальна психологія та практикум із загальної психології	120,0	3
Практикум із загальної психології.	120,0	3
Історія психології	180,0	4
Диференціальна психологія	150,0	4
Експериментальна психологія	150,0	5
Психологія праці та інженерна психологія	120,0	6
Вікова психологія	90,0	6

Продовження табл.1.3.

Патопсихологія	45,0	6
Психологічний спец. Практикум по спецкурсам	45,0	6
Методика викладання психології	180,0	7
Психодіагностика та клінічна психологія	150,0	7
Педагогічна психологія	120,0	8
Соціальна психологія	120,0	8
Політична психологія та психологія масових явищ	105,0	8
Основи психотерапії	90,0	8
Основи психологічної практики	60,0	8
Юридична психологія	120,0	8
Методика проведення психологічної експертизи в різних галузях психології	120,0	8
Психологія досягнення успіху	210,0	8

2. Вибіркові навчальні дисципліни (табл. 1.4). Ці дисципліни можуть обиратися як за вибором закладу вищої освіти (ЗВО), так і за вибором студентів для поглиблення загальноосвітньої, фундаментальної і професійної підготовки. Як і попередній цикл дисциплін викладається починаючи з другого й до четвертого курсів професійної підготовки бакалавра з психології.

Таблиця 1.4.

Цикл професійної та практичної підготовки варіативної частини

Назва дисциплін	Кількість годин	Семестр
Теорія і практика формування лідерів	90,0	3
Релігієзнавство, етика, естетика	60,0	3
Економічна теорія	60,0	4
Соціологія та основи демографії	90,0	5
Правознавство	60,0	6
Психологія сім'ї	120,0	5
Риторика	120,0	5
Конфліктологія	120,0	6

<i>Продовження табл. 1.4.</i>		
Соціально-психологічний тренінг	180,0	6
Психологія управлінської діяльності лідера	150,0	6
Психологія екстремальних та кризових ситуацій	120,0	6

Згідно профілю освітньої програми ступеня бакалавр за спеціальністю 053 «Психологія» у процесі навчання у студентів формуються загальні (універсальні) та спеціальні (фахові) компетенції. Загальні компетенції формуються під час вивчення циклу гуманітарних дисциплін. Спеціальні компетенції під час вивчення дисциплін природничонаукового циклу, циклу професійної та практичної підготовки та дисциплін варіативної частини. У зв'язку з тим, що природничонаукові дисципліни формують спеціальні компетенції та вивчаються майбутніми бакалаврами з психології на початку здобуття фаху пропонуємо вважати їх базовими (більш детально це розглядаються нижче). Профіль освітньої програми ступеня бакалавр за спеціальністю 053 «Психологія» у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» представлений у додатку А.

Проведений аналіз надав можливість відзначити, що в процесі професійної підготовки майбутніх бакалаврів з психології під час вивчення природничонаукових дисциплін, у студентів розвиваються такі здібності та уміння як:

1. Мотиваційні стимулюють особистість до самоствердження, до реалізації творчого потенціалу, до знаходження думок, мотивів, цінностей, всієї спрямованості особистості [23, с. 35]
2. Гностичні (пов'язані з підвищенням професійної майстерності): накопичувати та систематизувати знання, які студент отримує у процесі навчання (лекції); аналізувати особистий досвід (практичні заняття, семінари); аналізувати і творчо використовувати передовий досвід та нові технології навчання; користуватися літературою, яку рекомендує викладач при вивченні природничонаукових дисциплін.

3. Проективно-організаційні (проектування та організація особистості): проектувати можливості розвитку особистості; прогнозувати власну діяльність і перспективи її вдосконалення; мати позитивну мотивацію для формування та розвитку професійно важливих якостей психолога.
4. Комунікативні (володіння технікою мовлення, способами мимічної та пантомимічної виразності): уміти будувати взаємовідносини зі студентами та викладачем; володіти комунікативною технікою спілкування; оволодіти культурою мовлення та нормами етикету, прийнятими у суспільстві.
5. Особистісні (саморозвиток і самовдосконалення): здійснювати самокорекцію і самовдосконалення професійних якостей; як найповніше реалізувати особисті здібності й нахили у процесі навчання; вміти реально оцінювати власні можливості для вибору посильних завдань; спрямовувати зусилля на розширення власного кругозору; аналізувати події та зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі та житті суспільства [191, с. 51-53].

У психолого-педагогічному словнику говориться про те, що «базова освіта – сукупність здібностей, установок, знань, умінь, що складають основу для їх подальшого збільшення і збагачення» [151, с. 26].

Базова освіта вживається у трьох значеннях:

1. Освіта, отримана до входження до сфери оплачуваної праці. Розглядається як вихідний пункт продовження освіти у зрілому віці.
2. Освіта, зорієнтована на освоєння знань і умінь, мінімально необхідних для повноцінного життя в суспільстві.
3. Суспільно необхідний рівень загальноосвітньої підготовки, що передбачає різнобічний розвиток і ціннісно-етичну орієнтацію особистості, формування загальнокультурної основи її подальшої освіти, громадянського та професійного становлення [151, с. 26-28].

Забезпечення ефективності фахової підготовки бакалаврів з психології, у тому числі природничонаукової підготовки, потребує удосконалення змісту

навчання. Цей зміст навчання, згідно з загальноприйнятими уявленнями, складається з наступних компонентів: «досвід здійснення відомих способів діяльності, які втілюються в уміннях і навичках особистості; знання про людину, природу, суспільство, техніку та економіку виробництва; досвід творчої діяльності, який забезпечує готовність до пошуку нових перетворень дійсності; досвід емоційно-ціннісного ставлення до моральних, світоглядних знань й об'єктів, які віддзеркалюють суть суспільства» [163, с. 43].

Також у зміст навчання, на думку В. Петрук, «поряд із традиційними компонентами (знання, уміння та навички), включені і інші компоненти, які покликані реалізувати виховання та розвиток студентів, а це найважливіше завдання сучасної освіти» [137, с. 16].

Проблемами удосконалення природничонаукової підготовки майбутніх фахівців різного профілю займалися:

- у майбутніх фахівців технічного профілю (Г. Гордійчук [39], С. Касярум [75], О. Королюк [85], В. Ляшенко [109], Л. Моторна [121], Н. Муранова [122], В. Петрук [136]).

- у майбутніх фахівців швейного виробництва (О. Марущак [112], О. Олексюк [130]).

- у майбутніх фахівців медичного профілю (В. Копетчук [84], В. Сліпчук [181], Т. Темерівська [189]).

- у майбутніх фахівців економічного та банківського профілю (О. Кошова [88], О. Левчук [97], Г. Савченко [171]).

- у майбутніх вчителів (Д. Біда [20], С. Гвоздій [36], В. Іщенко [69], С. Калаур [73], В. Квас [76], Н. Шакур [217], О. Штонда [220]).

Проведений аналіз надав можливість зробити висновок, що проблема удосконалення вивчення природничонаукових дисциплін майбутніми бакалаврами з психології недостатньо дослідженні.

Як зазначає П. Гайденко, до дисциплін природничонаукового циклу відносимо:

- фізика – наука про склад і структуру матерії, а також про основні явища в неживій природі;
- хімія – наука про будову й перетворення речовин;
- біологія – наука про живу природу;
- екологія – вивчає закономірності взаємовідношень організмів з навколишнім середовищем, а також організацію і функціонування надорганізмових систем [35; 92].

Кожна із цих дисциплін проявляє свій специфічний вплив на професійну освіту бакалаврів з психології. Одна формує у майбутнього бакалавра з психології структурне та логічне мислення, друга формує знання про навколишній світ, виробляючи на їх основі науковий світогляд. Чим вище буде рівень сформованого наукового світогляду, тим впевненіше фахівець себе почуває, він більш, допитливий, успішний в своїй професії, швидше прагне підвищити свою кваліфікацію. Вузька підготовка фахівців не дозволяє майбутньому бакалавру з психології бути мобільно розвиненим професіоналом у своїй галузі. У зв'язку з тим, що наукові знання не стоять на місці і відновлюються приблизно кожні п'ять-шість років фахівцеві необхідно вже на перших етапах свого професійного життя сформуванати глибокі знання, уміння, навички та здатності з базових дисциплін.

Без отриманих знань з природничонаукових дисциплін майбутньому бакалавру з психології не можливо засвоїти і використовувати знання, уміння, навички та здатності зі спеціальних дисциплін. Основне завдання природничонаукових дисциплін – це формування цілісного сприйняття навколишнього світу.

Основне завдання бакалавра з психології це робота з результатами діяльності центральної нервової діяльності, які проявляються у вищих психічних функціях людини: пам'ять, емоції тощо. Тому майбутнім фахівцям необхідно володіти на високому рівні базовими знаннями з природничонаукових дисциплін.

Така природничонаукова дисципліна як фізика розкриває загальні закономірності природи, властивості і будову матерії, закони її руху. Крім цього фізика володіє розвиваючою функцією яка проявляється в тому, що, коли студент розв'язує завдання з цієї науки у нього включаються всі розумові процеси: увага, сприйняття, пам'ять, уява, а також розвивається логічне і творче мислення. Тому знання фізичних закономірностей мають велике значення в отриманні знань природничонаукових дисциплін .

У навчанні майбутнього бакалавра з психології особливе значення мають закони, види і форми руху. Це пов'язано з тим, що робота нервової системи ґрунтується на фізичних законах в основі якої лежать електричні розряди і рух струму. Щоб розуміти як в рефлекторній дузі імпульс від аферентного нейрона прямує до спинного мозку, потім до головного мозку і назад по еферентному шляху до робочого органу, необхідно знати як проходить рух електричного струму відповідно до законів фізики.

За сучасними уявленнями усі процеси життєдіяльності людини підкоряються законам фізики і безпосередньо законам термодинаміки відкритих систем з постійним обміном речовин та навколишнім середовищем. Фізика пояснює як людина сприймає світ, акустичні звуки, запахи, смак і багато інших процесів роботи людського організму. Навіть елементарні знання такі як Броунівський рух молекул допомагають майбутньому бакалавру з психології розібратись в процесі простої дифузії речовин скрізь мембрану клітинної стінки.

Вся сукупність об'єктів які нас оточують і доступні спостереженню неозброєним оком складають макросвіт. Для того щоб зрозуміти як функціонує наш макросвіт необхідно розуміти як функціонує мікросвіт. Різні питання роботи мікросвіту пояснює квантова фізика і теорія відносності.

Хімія це наука про речовини їх будову, склад і реакцій які призводять до зміни цих речовин. Кожна людина постійно перебуває в оточенні хімічних речовин, вона і сама це своєрідний реактор що складається з хімічних речовин, які щомиті змінюють свою будову і склад. Розбиратися з такими речовинами,

дознаватися їх будову, властивості і роль яку вони виконують в навколишньому світі – це одна з головних задач хімії. Бакалавру з психології також необхідно вміти розбиратися в цій науці, так як майже усі процеси вищої нервової діяльності і деякі її розлади пов'язані з роботою білків – основних хімічних речовин людського організму.

Наприклад, недостатня кількість в організмі такої амінокислоти як фенілаланіну призводить до зниження синтезу амінокислоти тирозин, котра, в свою чергу, є попередником такого нейромедіатора як дофамін. Цей нейромедіатор впливає не тільки на організм людини в цілому, а також і на вищі психічні властивості людини такі як мотивація, почуття задоволення та радості. Дофамін відіграє важливу роль в забезпеченні когнітивної діяльності людини. Робота дофаміну необхідна при процесах перемикання уваги людини з одного виду діяльності або предмета на інший. Дофамін грає не останню роль в адаптації організму до стресових ситуацій, його рівень підвищується при страху, тривожності. Практично з усіма процесами роботи вищої нервової діяльності працює психолог, тому знання про хімічні речовини відіграють не останню роль в професійному навчанні.

Велике значення у професійному навчанні бакалавра з психології має математика. Завдяки знанням і навичкам, які майбутній бакалавр з психології отримує під час вивчення математики, він вчиться не тільки розв'язувати завдання, але й розвиває гнучкість розуму, здатність до логічного мислення. Під час вивчення математики майбутні бакалаври з психології знайомляться з такими прийомами теоретичного пізнання як аналіз, синтез, дедукція, індукція, вчать застосовувати їх на практиці.

Крім цього сучасному бакалавру з психології не обійтися без математичних знань при проведенні експериментальних досліджень. Отримуючи математичні навички і уміння майбутні бакалаври з психології вчать проводити математичні розрахунки при анкетуванні респондентів у професійній практиці.

Проведення будь-яких ігрових вправ вимагає їх перевірки, чи дійсно ця ігрова вправа принесе в підсумку позитивний результат, тут теж у допомогу придуть знання, уміння та навички, які майбутній бакалавр з психології отримує завдяки математиці.

Провести тільки експеримент і заміряти дані до його початку і після, щоб побачити, чи є який-небудь від нього ефект недостатньо. Необхідно обов'язково фіксувати дані респондентів до і після експерименту, розраховувати середні арифметичні, порівнювати їх між собою. Тільки таким чином можна перевірити правильність вибору того чи іншого виду ігрової вправи.

Таким чином, майбутньому бакалавру з психології, при вивченні природничонаукових дисциплін, необхідно отримати знання, навички роботи з математичними даними, для обробки анкет респондентів, розподіляти респондентів на групи і порівнювати їх між собою.

Психологія вивчає закономірності виникнення, розвитку і функціонування психічної діяльності людини в основі якої лежать знання, які отриманні з біології. Біологія, в свою чергу, вивчає живих істот і їх взаємодію з навколишнім світом. Без знань з чого складається людина і як функціонують його системи неможливо зрозуміти як працює вища нервова діяльність. В першу чергу майбутньому бакалавру з психології необхідно розбиратися в будові і функціонуванні нервової системи з якою пов'язана вища нервова діяльність людини.

Людина є невід'ємною частиною живої природи. Всі процеси, що відбуваються з людиною і всередині її, подібні до тих, що відбуваються в природі. Розуміння цих біологічних процесів служить базисом для психології. Вивчення роботи людського організму, поява і робота свідомості і підсвідомості, розвиток мозку все це вивчає біологія. Біологічні знання допомагають розібратися в процесах зародження життя, її еволюції. Знання особливостей життя тварин допомагають розібратися в життєдіяльності

людини. Знання про поведінку тварин можна експериментально перенести на людину (турбота про потомство).

Знання, які майбутній бакалавр з психології отримує при вивченні екології допомагають йому сформуванню цілісного уявлення про навколишнє природне середовище, єдності людини і природи, створюючи у нього екокультуру, планетарне мислення. Екологія також допомагає зрозуміти вплив хіміко-фізичних властивостей навколишнього середовища на психіку людини. Під час вивчення екології майбутні бакалаври з психології стикаються з такими явищами як забруднення навколишнього середовища, що призводить до несприятливих екологічних факторів впливу на пізнавальні процеси, у людини може порушитися пам'ять, увага, знизитися рівень інтелекту, людина стає неврівноваженою, у неї спостерігається депресія іноді з проявами агресії.

Екологія допомагає в подальшому опанувати іншим напрямком у психології, як психологія екстремальних ситуацій, де вивчаються психологічні властивості людини в незвичних для його організму умовах: під водою, в повітрі або в космосі тому що, психіка людини змінюється під впливом різних екстремальних факторів.

Також знання з екології допомагають майбутньому бакалавру з психології пізнати, яку небезпеку несе в собі радіаційне зараження, життя у великому місті (автомобільний смог, перенаселеність) теракти, різного роду катастрофи, катаклізми, що також негативно позначається на психіці людини.

Одне з найбільш важливих напрямків екології це охорона навколишнього середовища, тобто екологічна просвіта. У зв'язку з технологічним впливом людини на природу важливим питанням зараз стає виживання людського роду в найближчому часі, тому зберігати треба не тільки природне середовище.

Отже, природничонаукові дисципліни мають великий вплив на професійну фундаментальну освіту бакалавра з психології. Всі види природнонаукових дисциплін взаємопов'язані і працюють синергічно один з однією. Не володіючи знаннями, уміннями і навичками з однієї якої-небудь природничонаукової дисципліни неможливо розібратися з іншими. Так, не

знаючи з чого складається матерія: атоми, молекули, неможливо зрозуміти як проходить трансмембранний транспорт скрізь мембрану клітини. Тобто необхідні знання з хімії – це будова атома, молекули, фізики – Броунівський рух і біології – будова клітинної стінки і тощо. Таким чином, кожна з дисциплін природничонаукового циклу має певне значення, необхідне для подальшого успішного вивчення дисциплін професійного циклу. Природнонаукові дисципліни закладають базу знань, які лежать в основі проведення теоретичних і експериментальних досліджень.

Підготовка майбутнього бакалавра з психології у НТУ «ХПІ» на перших курсах навчання побудована на природничонаукових принципах, котрі складають базову (фундаментальну) підготовку фахівця (додаток А). Для майбутньої професійної діяльності бакалавра з психології особливе значення має біологічна природничонаукова підготовка, тому у дисертаційному дослідженні було приділено їй більше уваги ніж хімії, фізиці або іншим дисциплінам цього напрямку.

Аналіз навчального плану підготовки майбутніх бакалаврів спеціальності «Психологія» засвідчив, що в ньому передбачено низку нормативних навчальних дисциплін, котрі мають потенційні можливості для формування базових професійних компетенцій:

- **«Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності»** 150 годин / 4 кредити ECTS.
- **«Основи біології та генетики людини»** 120 годин / 4 кредити ECTS.
- **«Психофізіологія»** 120 годин / 4 кредити ECTS.
- **«Антропологія»** 120 годин / 4 кредити ECTS.
- **«Зоопсихологія та порівняльна психологія»** 120 годин / 4 кредити ECTS.

Охарактеризуємо вище викладене детальніше за окремими навчальними курсами.

«Антропологія» вивчає проблему походження людини; індивідуального розвитку людини і конституції; популяційної та етнічної антропології; екології

людини. Антропологія надає загальне ознайомлення студентів з походженням, змістом, особливостями розуміння природи людини, висвітлює морфофізіологічні ознаки серед населення земної кулі, процесу походження людини, расогенезу та етногенезу (додаток Б).

«Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності» вивчає морфофізіологічні особливості нервової системи та її відділів окремо: структуру та будову нервової системи та тканини; онтогенез та філогенез нервової системи; провідні шляхи центральної нервової системи і черепні нерви; соматичну, вегетативну та метасимпатичну нервову систему. Процеси збудження і гальмування в нервовій системі; фізіологію нейронів і нейроглії; фізіологію вищої нервової діяльності [5; 114] (додаток В).

«Основи біології та генетики людини» вивчає явища спадковості і мінливості у людини на всіх рівнях його організації та існування: молекулярному, клітинному, організмовому, популяційному, біогеохімічному, а також вивчення сучасних аспектів генетики поведінки людини (додаток Г).

«Психофізіологія» вивчає фізіологічні механізми психічних явищ на молекулярному та нейронному рівнях. Також психофізіологія досліджує фізіологічні механізми психічних явищ на молекулярному та нейронному рівнях; мозкові механізми індивідуальних процесів та станів (сприйняття, увага, пам'ять, емоції, мислення, мова, сумління та інші). Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти мають знати: методи в психофізіологічних дослідженнях; характеристики та види уваги; сутність процесів обробки інформації; поняття орієнтовний рефлекс; суть реакції активації; характеристики моделюючої системи мозку; види пам'яті; часову організацію пам'яті; види та функції емоцій; механізм утворення емоцій; функціональну асиметрію мозку; функції мови; структуру процесу мислення (додаток Д).

«Зоопсихологія та порівняльна психологія» вивчає психіку тварин; вроджене і придбане в поведінці тварин; еволюцію психіки тварин; розвиток

психіки тварин в онтогенезі; еволюцію психіки людини в філогенезі; етологію, як один з напрямків вивчення психіки тварин (додаток Е).

Взаємозв'язок між циклами природничонаукових та професійно-орієнтованих дисциплін показано на рисунку 1.1.

Рис. 1.1. Взаємозв'язок між циклами природничонаукових та професійно-орієнтованих дисциплін

Як показано на рисунку 1.1., базис природничонаукових дисциплін надає можливість студентам краще засвоїти зміст подальшої професійної підготовки.

Наприклад, при вивченні такої дисципліни як «Психологія праці» знання о вищій нервовій діяльності допоможуть при плануванні робочого часу працівників різноманітних фахів. Знаючи як функціонує вища нервова діяльність, з яких структур складається нервова система людини, психолог може знайти необхідні засоби, що зможуть спонукати, направити і регулювати активність суб'єктів трудової діяльності.

Під час вивчення такої дисципліни як «Психологія сім'ї» майбутньому бакалавру з психології вкрай необхідні знання, уміння та навички онтогенезу людини, його пренатального та постнатального розвитку. Періоди розвитку онтогенезу людини допоможуть майбутньому бакалавру з психології зрозуміти особливості виникнення, становлення, стабілізації та розпаду сім'ї. У розумінні еволюційного розвитку сім'ї необхідні знання, уміння та навички з дисципліни «Антропологія». Така дисципліна як «Основи біології та генетики людини» вкрай важлива для формування майбутньої сім'ї. Вона допоможе визначити найкращий час для планування вагітності, розрахувати імовірність різноманітних захворювань, визначити групу крові у майбутньої дитини. Знання з анатомії та фізіології статевої системи та статевих гормонів допоможе в питаннях сексуальних відносин у сім'ї.

Знання з дисципліни «Психофізіологія» допоможуть майбутньому бакалавру з психології опанувати таку дисципліну як «Загальна психологія». Дисципліна «Психофізіологія» допомагає зрозуміти як працює мислення, як проходить упізнання образів, одержуваних від сенсорних органів у головному мозку людини, як виникає пам'ять, емоції, потреби та мотивація у людини. Крім дисципліни «Психофізіологія» важливу роль відіграють знання про будову та функціонування окремих структур головного мозку людини, які дає така дисципліна, як «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності».

Знання, уміння та навички, здобуті під час вивчення природничонаукових дисциплін «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», «Антропологія», «Психофізіологія» та «Зоопсихологія та порівняльна психологія», необхідні у такій професійній дисципліні як «Вікова психологія».

Знання з поетапного розвитку людини та тварин допоможуть майбутньому фахівцю з психології зрозуміти, які періоди онтогенезу виявляються критичними, та допомагає зрозуміти, у чому полягають особливості психосоціального розвитку дітей. Безпосередньо «Антропологія» надає можливість засвоїти теорії психічного розвитку дитини, а «Психофізіологія» дозволяє зрозуміти, як протікають емоційні процесі у дитини.

Під час вивчення дисципліни «Соціальна психологія», яка розглядає закономірності поведінки і діяльності людей у соціальних групах, а також психологічні особливості самих цих груп, допомагає така дисципліна природничонаукового циклу як «Психофізіологія», а також «Основи біології та генетики людини». Ці дві дисципліни надають знання, уміння та навички характеристик темпераменту, характеру людини, які впливають на її поведінку у суспільстві. Надають знання, що таке популяція та соціальна група, які види популяцій та соціальних груп існують, як вони з'являються та функціонують.

Вивчення професійної психологічної дисципліни «Психологія екстремальних та кризових ситуацій» засновується, у тому числі, на сутності анатомічних, фізіологічних та гормональних проявів стресу. Наприклад, людина з темпераментом холерик має високий рівень метаболізму організму, він запальний, нетерплячий, схильний до емоційних зривів, іноді буває агресивним. У такої людини у великій кількості виробляються гормони стресу (адреналін та норадреналін), що негативно впливають на усі органи та системи людини. При чому така людина швидко виснажується, і пов'язано це теж з дією на організм стресових гормонів. В свою чергу це впливає на те, якою буде поведінка людини з темпераментом «холерик» у різних екстремальних та кризових ситуаціях.

Для з'ясування, наскільки студенти усвідомлюють значущість вивчення природничонаукових дисциплін, нами було проведено пошукове дослідження серед студентів третього та четвертого курсів напряму «Психологія» у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» у кількості 98 респондентів.

З цією метою було розроблено анкету для студентів напряму «Психологія» (додаток Ж). Студентам було запропоновано відповісти на питання анкети.

На питання «Чи потрібні знання з природничонаукових дисциплін фахівцям вашого напряму і для яких цілей?» 47% респондентів відповіли, що знання з природничонаукових дисциплін важливі та необхідні у роботі психолога, вони допомагають розуміти перебіг нервових процесів, будову тіла людини; зв'язок психічних процесів з анатомічними та фізіологічними особливостями людини. 53% респондентів вважають, що знання з природничонаукових дисциплін не потрібні у роботі психолога. Зокрема, вони вказували, що «ці знання потрібні лише психіатрам, а психологам вони необхідні лише для загального розвитку та розширення кругозору».

На питання «Що не влаштовує у змісті природничонаукових дисциплін? Ваші побажання щодо вдосконалення їх змісту» 18,4% респондентів вважають, що такі дисципліни повинні вивчатися у медичному університеті, а психологу достатньо знань біології шкільної програми. 81,6% респондентів відповіли, що у змісті природничонаукових дисциплін їх все влаштовує, але вони вважають, що:

70% важливо, щоб педагог гарно знав зміст, сутність того предмету, якій він викладає;

65% бажають показ слайдів або наукових відеофільмів з кожної тематики курсу;

55% важливо додати більше творчих, практичних завдань, ігор;

26% бажають більше особистої взаємодії;

25% більше приділяти увагу груповим та мікрогруповим завданням, які будуть навчати студентів працювати та робити щось у команді;

10% більше індивідуальних завдань та приділяти більше уваги студентам, у яких рівень знань нижче ніж у інших;

5% вважають доцільним викладачу наводити більше прикладів з життя.

На питання анкети «Як Ви вважаєте, як впливають знання з природничонаукових дисциплін на професійну підготовку майбутнього

бакалавра з психології?» майже усі студенти відповіли, що ці знання не впливають на професійну підготовку майбутнього бакалавра з психології і потрібні лише для того щоб скласти іспити при вступі у ЗВО. І тільки не значна кількість студентів відповіла, що знання з природничонаукових дисциплін мають позитивний вплив на фахову підготовку майбутнього бакалавра з психології.

На питання «Як Ви вважаєте, фахівець з психології і надалі опонуватиме знаннями з природничонаукових дисциплін чи ні?» 63% респондентів відповіли що, у зв'язку з тим що, ці знання не потрібні або практично мало потрібні бакалавру з психології, у майбутньому не треба підвищувати свій рівень знань. Не велика кількість респондентів 26% відповіла, що у зв'язку з тим що, знання з природничонаукових дисциплін мають велике значенні у професійній підготовці майбутнього бакалавра з психології їм необхідно у майбутньому підвищувати свій рівень знань для найкращого оволодіння своєю професією. 11% респондентів утримались від відповіді.

Опитування показало, що більшість респондентів не надають значення вивченню циклу природничонаукових дисциплін і тільки незначна кількість студентів зацікавлена у їх вивченні, вважають їх не потрібними у фаховій підготовці і майбутній роботі психологом.

Поряд з цим проведений аналіз зрізу залишкових знань (додаток 3) у студентів напряму «Психологія» у кількості 98 респондентів виявив значну кількість студентів, що мають рівень знань нижче середнього. Зокрема, 35% респондентів мають середній рівень знань, 33% респондентів мають нижче середнього рівень знань та 7% не змогли відповісти на запитання, тобто мають незадовільний рівень знань з природничонаукових дисциплін і 25% респондентів мають високій рівень знань з природничонаукових дисциплін.

На основі проведеного опитування можемо зробити висновок, що більшість студентів вважають природничонаукових дисципліні не потрібними у підготовці фахівцям напряму «Психологія» та не приділяють їм належної уваги при вивченні, що і призвело до низького рівня їх знань з цих дисциплін.

Також було розроблено та запропоновано цим же респондентам анонімно відповісти на питання анкети, в якій було надано перелік дисциплін природничонаукової підготовки (додаток К). Цю анкету було розроблено для визначення дисциплін, що з точки зору самих студентів мають найбільше значення для їх професійної підготовки.

Респондентам було запропоновано напроти кожної природничонаукової дисципліни виставити бал від 1 до 5 залежно від впливу знань з дисципліни на рівень подальшої професійної підготовки майбутнього бакалавра з психології. Де одиниця – не має значущості, а п'ятірка – має велике значення. В таблицю 1.5. були внесені дані опитування.

Таблиця 1.5.

Визначення значущості окремих природничонаукових дисциплін за самооцінкою студентів

Назва дисципліни	%
Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності	47,9
Антропологія	28,6
Основи біології та генетики людини	39
Зоопсихологія та порівняльна психологія	38,9
Психофізіологія	46

За результатами таблиці 1.5. зробимо висновок, щодо розподілу студентів: значна кількість студентів (47,9%) вважають, що найбільше значення для подальшої професійної діяльності має «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності»; майже така ж кількість студентів (46%) вважають важливою «Психофізіологію».

За результатами опитування студентів напряму «Психологія» можемо зробити висновок, що студенти старших курсів у повній мірі не усвідомлюють значущість вивчення природничонаукових дисциплін у професійній підготовці бакалавра з психології. Вони виділили тільки дві із п'яти дисциплін природничонаукової підготовки, які, можуть впливати на професійну

підготовку бакалавра з психології. В зв'язку з тим, що майбутні бакалаври з психології не усвідомлюють значущості вивчення дисциплін природничонаукового циклу, це впливає на якість їх подальшої професійної підготовки бакалавра з психології. Тому вважаємо за необхідне привернути увагу студентів до значущості вивчення природничонаукових дисциплін у їх професійній підготовці.

Для того щоб з'ясувати, чи зацікавлені студенти у вивченні природничонаукових дисциплін, було розроблено анкету «Визначення інтересу до вивчення природничонаукових дисциплін» та запропонували відповісти на неї студентам (додаток Л).

Провівши аналіз анкетування студентів, з'ясували, що тільки від 12 % до 35 % студентів вивчають ту чи іншу дисципліну природничонаукового циклу з цікавістю.

Результати опитування свідчать про те, що більшість респондентів вважають дисципліни природничонаукового циклу нецікавими. Таке ставлення студентів різко знижує їх вмотивованість до опанування природничонауковими дисциплінами, що призводить до низького рівня знань, умінь та навичок з цих дисциплін.

В таблицю 1.6 були внесені дані опитування.

Таблиця 1.6.

Визначення інтересу студентів до вивчення природничонаукових дисциплін

Назва дисципліни	Вивчаю з інтересом	Вивчаю тому, що треба	Не вважаю цікавими
Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності	17	56	25
Антропологія	12	47	39
Основи біології та генетики людини	35	42	21
Зоопсихологія та порівняльна психологія	13	49	36
Психофізіологія	23	26	49

Вище вже було наголошено о важливості природничонаукових дисциплін для професійної підготовки майбутніх бакалаврів з психології. Вони забезпечують формування у студентів біологічних знань для засвоєння професійних (психологічних) дисциплін. Також знання біологічних основ психіки необхідні майбутньому бакалавру з психології для здійснення всіх основних видів професійної діяльності. Низький рівень отриманих знань, умінь та навичок на перших курсах навчання у вищому навчальному закладі негативно позначається на професійній підготовці, яку студент отримує вже на старших курсах.

У зв'язку з вище зазначеним, можна зробити висновок про необхідність додаткової цілеспрямованої роботи з формування стійкого інтересу у студентів першого курсу напряму «Психологія» до вивчення дисциплін природничонаукового циклу.

Результати пошукового дослідження показали, що більшість опитуваних респондентів вважають дисципліни природничонаукового циклу неважливими у професійній підготовці бакалаврів та майбутній діяльності. Крім того, і результати самооцінки і результати оцінювання залишкових знань студентів свідчать про недостатній рівень природничонаукових знань студентів. Студенти мають низьку вмотивованість та зацікавленість до вивчення дисциплін природничонаукового циклу. Вважаємо, що такі результати пошукового дослідження свідчать про необхідність значної уваги до удосконалення процесу викладання дисциплін природничонаукового циклу майбутнім бакалаврам із психології.

Професія психолога належить до так званої «соціономічної» групи професій, які орієнтовані на проблеми соціалізації особистості, на суспільні проблеми, передбачає спілкування з багатьма людьми. Саме тому важливо формувати у майбутнього бакалавра з психології розуміння несхожості між людьми, здатність орієнтуватися в різних способах життєдіяльності людей та тварин, прагнення сприймати й опановувати навколишній світ як певну гармонічну систему.

Нині важливим завданням освіти майбутнього бакалавра з психології постає забезпечення єдності підготовки, яка буде спрямована на формування надійного підґрунтя для майбутньої професійної діяльності. Також важливим завданням є формування у студентів цілісної картини світу та її глибокого розуміння. Сутність цієї єдності полягає у системності і логічному взаємозв'язку між навчальними дисциплінами, які передбачають узгодженість змісту навчання зі змістом і характером функцій, які буде виконувати бакалавр з психології у своїй майбутній професійній діяльності.

Процес вивчення науковоприродничих дисциплін має виходити з чітких вимог дидактики вищої школи, що в подальшому забезпечить належну доступність засвоєння матеріалу, систематичність, послідовність і логічність у навчанні, необхідну самостійність і мотивацію студентів. Все це буде призводити до пробудження інтересу студентів до навчання, яке гарантує міцність отриманих знань і можливості використання їх в процесі професійної діяльності. Як підкреслює О. Романовський, «важливо, щоб студент усвідомлював призначення дисциплін, їх місце в системі професійної підготовки і роль у забезпеченні професійної успішної діяльності за спеціальністю» [167, с. 60-61].

Важливим завданням викладання природничонаукових дисциплін постає формування у студентів інтегративного мислення, цілісності світосприйняття, розуміння своєї ролі у суспільстві. Природничонаукові дисципліни допоможуть майбутньому бакалавру з психології опанувати сукупністю знань про природні об'єкти, явища і процеси, які нас оточують, а також сформуують погляди, переконання, культурні цінності особистості.

Отже, якісне вивчення студентами природничонаукових дисциплін є важливою умовою здобуття ними ступеню вищої освіти бакалавра з психології. Ці дисципліни забезпечують формування у студентів базових біологічних знань як основи для засвоєння змісту професійних (психологічних) дисциплін. У той саме час більшість студентів не усвідомлюють значущість природничонаукових дисциплін для подальшої професійної підготовки та майбутньої діяльності за

фахом, вони не зацікавлені змістом дисциплін та мають недостатній рівень сформованості природничонаукових знань. Природничонаукова підготовка майбутніх бакалаврів з психології потребує значного удосконалення.

1.2. Сутність базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології

Останнім часом в підготовці сучасних фахівців все більше приділяється увага саме компетентнісному підходу. Все більше роботодавців цікавляться не тільки тим, що знає фахівець, якого вони беруть на роботу, а й тим, якими досвідом, здатностями, якостями цей фахівець володіє. Однією із загальних умов успішного працевлаштування і плідної праці бакалавра з психології є наявність у нього професійної майстерності, високої кваліфікації, навичок та досвіду, поглиблених знань як у своїй, так і у інших галузях знань. Сучасному фахівцю необхідно не тільки володіти необхідними знаннями, уміннями та навичками, а й бути всебічно розвинутою людиною. Висококваліфікований фахівець це особистість яка має талант, високий рівень інтелектуальних та творчих здатностей, готова до рефлексії, самодостатня, відкрита людина.

Сукупність даних характеристик, необхідних для розв'язання професійних завдань, отримало у сучасній літературі назву «компетенція». Реалізуються ці характеристики фахівця саме завдяки компетентнісному підходу.

При аналізі педагогічної літератури звернули увагу, що більшість науковців (М. Астахова [11], Б. Без'язичний [16], Т. Бутенко [28] та ін.), у своїх дослідженнях сучасної професійної підготовки студентів намагаються дослідити сформованість якоїсь однієї компетентності (управлінська, комунікативна, іншомовна тощо). Теперішня сучасність вимагає від фахівця володіння не тільки однією окремою компетенцією, а їх сукупністю.

На нашу думку, при підготовці сучасного фахівця важливо спочатку сформувати ті компетенції, які будуть слугувати базисом для формування

спеціальних компетенцій. При підготовці майбутнього бакалавра з психології таким фундаментом, тобто базисом, будуть слугувати природничонаукові дисципліни.

Для реалізації поставленої мети необхідно:

1. Визначити поняття «базові професійні компетенції» у майбутніх бакалаврів з психології.
2. Визначити компоненти, критерії та показники рівнів сформованості базових професійних компетенцій у майбутніх бакалаврів з психології.
3. Обґрунтувати та розробити педагогічну технологію формування базових професійних компетенцій у майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

Аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури свідчить, що проблема формування компетенцій та компетентностей фахівців сьогодні набуває особливої актуальності. Як визначає науковець О. Матвієнко: «компетентнісний підхід стрімко поширюється та застосовується на практиці у вищих навчальних закладах» [113, с. 49].

Перехід до компетентнісно-орієнтованої парадигми сучасної освіти обумовив необхідність дослідження компетентнісного підходу. Дослідники, які приділяли увагу компетентнісному підходу: С. Гончаренко [37], Р. Гуревич [43; 44; 45], І. Зимняя [58; 59; 60], М. Кадемія [70], С. Клепко [78], М. Козяр [81], В. Луговий [103; 105; 106], А. Маркова [110; 111], Л. Мітіна [116], О. Овчарук [127; 128], Ю. Рашкевич [157; 158], С. Сисоєва [176; 177; 178], А. Хуторський [212; 213; 214; 215], Г. Халаш [228], В. Хутмахер [229] та інші.

Поглиблене вивчення сутності базових професійних компетенцій вимагає аналізу змісту понять «компетенція», «компетентність», «професійна компетенція», «базова професійна компетенція» на основі огляду та аналізу наукових джерел. Розглянемо поетапно понятійно-категоріальний комплекс.

На першому етапі розглянемо дослідження вчених що до визначення понять «компетенція», «компетентність» їх різниця між один одним і

становлення компетентнісного підходу в науковому педагогічному середовищі. На другому етапі дослідження розглянемо поняття «професійна» і «базова» компетенція, порівняємо їх між собою та розглянемо думки українських та зарубіжних дослідників з цього питання.

Поняття «компетенція», «компетентність» широко використовуються в літературі та побуті. Вперше поняття «компетенція» з'явилося у 50-тих роках минулого століття у працях Дж. Райлі [241] як «готовність до виконання професійних завдань».

На початку 60-х років минулого століття почались більш ґрунтовні дослідження сутності компетенцій. Одна з перших докладних праць належить М. Хомському, який розглядав це поняття в теорії про мову. У країнах Європи термін «компетенція» вперше став використовувати Р. Бояцис, який надав цьому терміну значення здатності, властивої індивіду. Пізніше науковцями було запропоновано визначати компетенцію як результат якісної і ефективної професійної підготовки майбутніх фахівців.

Такі вчені як Е. Бондарева [24], І. Зимняя [58], І. Кузьміна [91], А. Маркова [111], В. Петрук [136] є авторами різноманітних визначень понять «компетенція», «компетентність» та їх класифікацій.

Провівши історико-педагогічний аналіз досліджень поняття «компетенція» у різних науковців (Е. Алисултанова [4], Л. Антонюк [6], М. Астахова [11], Н. Бондар [23], Т. Бутенко [28], І. Зимняя [61], П. Пахотіна [133]) погоджуємось з їхніми дослідженнями стосовно становлення цього поняття в педагогіці. Згідно з дослідженнями цих науковців можна виокремити загальні чотири етапи розвитку поняття «компетенція» як педагогічної дефініції.

Перший етап – 1950-1970 рр. – характеризується введенням у науковий апарат категорії «компетенція». Першими спробували охарактеризувати ці категорії у своїх працях такі науковці: Р. Земке, Д. Мак. Клеланд, Дж. Райлі, Р. Уайт, Н. Хомський, В. Хьюстон та Р. Хаусама [133].

У цей період науковець Р. Уайт доповнює визначення поняття «компетенція», яке вперше дав Дж. Райлі, такими складовими, як спрямованість, мотивація, звертаючи особливу увагу на особистісну складову поняття [241].

На другому етапі – 1970-1990 рр. – проводились розробки структурних компонентів компетенцій. У цей період з'являються наукові праці Н. Кузьміної, А. Маркової, Дж. Равена, В. Шадрікова, де наводиться від 3 до 39 видів компетенцій, різні підходи до їх визначення. Формується компетентнісний підхід (Competence based education – CBE) до освітнього процесу [11; 60].

У цей період з'являються праці відомого вченого Дж. Равена. У своїх працях він визначає компетенцію як «специфічну здібність, необхідну для ефективного виконання конкретної дії в конкретній наочній сфері, таку, що включає вузькоспеціальні знання, особливого роду наочні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії» [154, с. 6].

У 80-х роках минулого століття з'являється термін «професійна компетентність» у працях Ю. Бабанського, С. Баранова, В. Сластьоніна, які розглядали її як складову професіоналізму [6].

На третьому етапі – 1990-2000 рр. – проводиться дослідження компетенції як наукової категорії в рамках освіти, піднімають питання про ключові компетентності на міжнародному рівні [4]. В цей період визначаються поняття «ключові компетенції». Також тривають дослідження структурного та змістовного компонентів цього поняття. Вчені розробляють визначення окремих ключових компетенцій, проводяться дослідження в галузі практичного формування компетенції під час навчального процесу у вищих навчальних закладах [23, с. 30-31].

У цей період багато дослідників приділяють увагу формуванню компетенцій, це В. Баркасі, Л. Волошко, О. Губарева, Л. Дибкова, С. Демченко, М. Елькін, В. Калінін, Н. Лісова, Л. Петухова, Л. Тишакіна, І. Чемерис та інші. На цьому етапі приймається та публікується Європарламентом документ, в

якому визначаються ключові компетенції та окреслюється їх основний зміст [133].

У 1996 році на симпозиумі в Берні заговорили про категорію «ключові компетенції». В цей же час Радою Європи було прийнято зміст п'яти ключових компетенцій, це:

- Політичні та соціальні компетенції – визначалися як здатність фахівця брати на себе відповідальність, участь його в прийнятті групових рішень, здатність вирішувати конфлікти.

- Міжкультурні компетенції – визначалися як здатність фахівців поважати інших і здатність жити з людьми інших культур, мов і релігій.

- Компетенції, що відносяться до володіння усною і письмовою комунікацією.

- Компетенції, які надають можливість спеціалістам опановувати новими інформаційними технологіями.

- Компетенції, за допомогою яких фахівець здатний вчитися упродовж життя (неперервне навчання)» [227; 229].

На четвертому етапі – початок ХХІ ст. і по теперішній час – йдуть подальші розробки змістових та структурних компонентів окремих ключових компетенцій, розробляються професійні компетенції фахівців вже окремих спеціальностей [6].

Підтримуємо думку П. Пахотіної, що «розуміння основного змісту понять «компетентність», «компетенція» на теперішній час у більшості дослідників співпадає в основних рисах, але й досі тривають дослідження цього поняття [133].

Слід підкреслити, що в науковій літературі немає узгодженої точки зору щодо понять «компетентність» і «компетенція». Також не існує і єдиної класифікації компетенцій, яка б була прийнята усіма вченими. На думку С. Якушевої, «одні автори використовують поняття «компетентність», «компетенція» для відображення кінцевого результату навчання, інші – для опису різноманітних властивостей особистості» [222, с. 27-33].

Часто у науковій літературі стикаємося з тим що, деякі автори по різному тлумачать ці два поняття компетентнісного підходу. Такі різні точки зору вчених призводять до того, що стає не зрозумілим що ж в результаті формується у майбутніх фахівців.

Так А. Хуторський, порівнюючи два поняття «компетенція» та «компетентність», зазначив, що «компетенція» – попередньо задана вимога до освітньої підготовки фахівця, а «компетентність» – це вже набута особистісна якість [212, с. 252].

Б. Без'язичний наголошує, що: «компетентність – це результат оволодіння людиною певною компетенцією, що передбачає наявність достатнього рівня знань, умінь, особистих якостей і досвіду для здійснення певної діяльності. А вже компетенція – певна попередньо задана норма до підготовки людини, яка включає в себе сукупність знань, умінь на навичок, необхідних для якісної продуктивної діяльності» [16, с. 82].

В. Кремень надає наступне визначення поняття «компетентність». Згідно з його тлумаченнями, це «динамічне поєднання знань, розуміння, навичок, умінь і здатностей, які формуються в різних навчальних дисциплінах, оцінюються на різних етапах і набуваються особами, які навчаються» [163, с. 8]. В. Кремень вважає, що розвиток компетентностей є метою освітніх програм. А також він наголошує, що компетентності набуваються поступово, формуються цілою низкою навчальних дисциплін або модулів на різних етапах навчальної програми, починаючи в рамках програми одного рівня вищої освіти, а закінчуючись формуватися на іншому, вищому рівні.

Із цих тлумачень визначення понять «компетенція», «компетентність» бачимо, що у трьох науковців зовсім різні підходи, щодо їх визначення. Але їх об'єднує те, що усі вони формуються завдяки отриманим знанням, умінням та навичкам.

Франц Вайнерт стверджує, що «немає ані єдиного застосування концепції компетентності, ані широко прийнятого визначення даного терміна» [247].

Компетентність на його думку – це «спроможність успішно відповідати на потреби або успішно виконувати завдання» [247].

Найбільш поширеним в педагогіці дослідженням понять «компетенція», «компетентність» є підхід В. Петрук, яка займалась фаховою підготовкою майбутніх інженерів. Поняття «компетенція» В. Петрук розглядається як «динамічна сукупність знань, умінь, навичок, здібностей, цінностей, необхідна для ефективної професійної та соціальної діяльності та особистісного розвитку випускників і яку вони зобов'язані освоїти і продемонструвати після завершення частини або всієї освітньої програми» [137, с. 45]. Компетентність же визначається як «володіння компетенцією; представленість тієї чи іншої компетенції у суб'єкта, тобто наявність у людини сукупності характеристик, що визначають ефективність виконання діяльності» [137, с. 47].

Нині бакалавру з психології для того щоб бути конкурентоспроможним на ринку праці необхідно під час навчання сформувати професійну компетенцію. Це можливо завдяки тільки тому що, під час навчання майбутній бакалавр з психології буде прагне підвищити свій рівень знань. Для того щоб ефективно вести практичну діяльність майбутньому бакалавру з психології крім глибоких знань з професії необхідно володіти ще й навичками, уміннями, бути здатним до постійної рефлексії. Бути зацікавленим і прагнути до отримання нових знань, умінь, навичок.

Цієї ж думки дотримується Т. Гура яка підкреслює, що компетентність «одночасно поєднує мобілізацію знань, умінь, поведінкових відносин [164, с. 63]. Сформована компетенція у майбутніх бакалаврів з психології під час вивчення природничонаукових дисциплін допоможе їм у розвитку уміння розв'язувати найрізноманітніші життєві проблеми, з якими стикаються люди, що приходять за допомогою і порадою до фахівця.

Завдяки отриманим компетенціям у процесі вивчення природничонаукових дисциплін майбутній бакалавр з психології може критично аналізувати отриману їм інформацію, прийняти правильне рішення. При роботі у групі під час різноманітних тренінгів може адекватно оцінювати

соціальні наслідки проведених дій. Організуючі свою працю компетентний фахівець вміло використовує нові інформаційні технології, знаходячи нові рішення. Крім того майбутній бакалавр з психології як і усі інші люди у в деяких моментах свого життя може зіткнутися з життєвими проблемами тому компетентність – це ще і «специфічна здатність, яка дає змогу ефективно розв'язувати проблеми, що виникають у реальних життєвих ситуаціях» [164, с. 63].

Н. Джуд вважає, що термін «компетенція» має багато значень, залежно від того у якій сфері він використовується:

- в юридичному і організаційному сенсі означає «сферу відповідальності»;

- у галузі освіти синонімом його часто є «здібності», яким можна навчитись, – на відміну від загальних когнітивних здібностей особистості [232]. Компетенція у майбутнього бакалавра з психології поєднує в собі дві ці сфери, у зв'язку з тим що, у своїй роботі необхідно постійно навчатися, а також нести відповідальність перед кожною людиною яка звернулася по допомогу к фахівцю.

Отже, ми можемо побачити, що нині немає єдиної думки щодо тлумачення цих двох понять. Порівняльний аналіз двох близьких широковживаних понять «компетенція» і «компетентність» дозволяє зробити висновок щодо їх різниці: *«компетенція» – це певний обсяг знань, умінь та навичок, які має засвоїти людина у процесі підготовки та які необхідні їй для професійної діяльності. «Компетентність» – це оволодіння людиною певною компетенцією.*

Кожна людина має унікальні риси тіла, особи, характеру, які роблять її несхожою на інших людей. Так і компетенція має свої унікальні риси. Цікавим є визначення І. Єрмаковим загальних рис компетенцій. На його думку будь-яка компетенція характеризується таким чином:

- професійне уміння застосовувати отримані знання та поновлювати їх протягом усього життя;

- професійні уміння та навички щодо отримання та застосування інформації, а також самоосвіта;
- уміння професійно використовувати соціальні та комунікативні знання, уміння та навички;
- уміння розв'язувати суперечні питання, завдання та конфлікти, працювати у команді, бути та відчувати відповідальність [52].

При аналізі поняття «компетенція» звернулися до різних джерел – це українські та зарубіжні педагогічні, психологічні словники, енциклопедії, монографії тощо. Хотілося б зупинитись більш докладно на деяких з них.

Поняття «компетенція» походить від латинського слова «competentio» та означає «коло питань, в якому дана особа має пізнання, досвід» [8, с. 67].

У тлумачному словнику іноземних слів зазначено, що «компетенція» – від латинського слова «competentio» – узгодженість частин, відповідність, симетрія. Це коло повноважень установи або особи; сфера обізнаності, знання чогось» [124, с. 192].

У різноманітних словниках [22; 54; 80; 83; 129; 151] звернули увагу на визначення цього поняття і бачимо, що вони між собою загалом схожі і говорять про те що «компетенція – це коло питань, в яких людина добре обізнана, володіє певним досвідом, відповідними знаннями та здібностями, що дозволяє їй обґрунтовано судити про цю сферу та ефективно діяти в ній». А «компетентність – це володіння певною отриманою компетенцією.

Нині існують декілька підходів щодо визначення поняття «компетенція». Більш ґрунтовно проаналізуємо це поняття розглянувши най поширені три підходи робіт науковців з педагогіки та психології.

Провівши аналіз робіт Є. Арцишевської [10], Л. Заніної [56], М. Кабарди [10], В. Краєвського [89], Н. Меньшикова [56], А. Хуторського [89] можемо зазначити, що ці науковці визначають поняття «компетенція» як *сукупність певних особистісних якостей студента, необхідних для його продуктивної діяльності у майбутньому.*

Для того щоб бакалавр з психології був успішним у своїй майбутній професійній діяльності йому необхідно володіти набором специфічних для його професії якостей. Бакалавру з психології необхідно бути дисциплінованим, здатним до критики і самокритиці, вміти знаходити спільну мову з іншими людьми тобто бути комунікабельним, вміти розуміти співрозмовника. Важливими якостями, якими необхідно володіти бакалавру з психології це доброзичливість і шанобливе ставлення до людей, бути чуйним, володіти альтруїстичними якостями.

Професійному бакалавру з психології необхідно бути впевненим у тому, що він робить, що говорить, так як його поведінка, його дії призводять до довірливих відносин між ним і клієнтом. Так само важливими якостями, якими необхідно володіти бакалавру з психології є його емоційні прояви. Йому необхідно бути щирим, виявляти емпатичні якості, бути терплячим, стресостійким.

Однак при роботі дуже часто молоді недосвідчені бакалаври з психології занадто близько до серця приймають те, що відбувається з їх клієнтами. Це в підсумку призводить до спустошення, небажання надалі працювати за фахом, часто виникає синдром згоряння. Тому, бакалавру з психології необхідно вчитися витримувати дистанцію під час роботи з клієнтом.

Важливий вклад, в становлення компетентнісного підходу і особливо поняття «компетенція», внесли також і зарубіжні науковці. Проблемам професійної освіти на основі компетентнісного підходу присвячені роботи науковців Західної Європи.

Наприклад, вчений Дж. Равен вважає, що «компетенція – це вузькоспеціальні знання, особливі предметні навички, засоби мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії» [154, с. 6].

У роботі Дж. Равена «Компетентність в сучасному суспільстві», що з'явилася в Лондоні в 1984 р., дається розгорнуте тлумачення поняттю «компетенція» як явища, що «складається з великого числа компонентів, декотрі з яких відносно незалежні один від одного. Деякі компоненти

відносяться до когнітивної сфери, а інші – до емоційної. Ці компоненти можуть замінювати один одного як складові ефективної поведінки» [154, с. 8].

Дж. Равен розкриває сутність поняття «компетенція», як «специфічну здібність, необхідну для виконання професійного завдання певної предметної галузі, яка включає вузькопрофільні знання, особливого роду предметні навички та засоби мислення, а також усвідомлення відповідальності за результат своєї діяльності» [155, с. 26].

Науковці Е. Зеєр [57], Р. Земке [249], Т. Ісаєва [67] пропонують розглядати компетенцію як *певний набір знань, умінь та навичок людини* які включають різні особистісні якості, інтелектуальні здібності, комунікативні уміння.

Система професійно-особистісних знань, умінь і якостей, які здобуває майбутній бакалавр з психології у вивченні природничонаукових дисциплін, у роботі надає йому творчого підходу до розв'язання різних професійних завдань. Фахівець, який володіє такою системою знань, умінь та навичок, буде постійно цілеспрямованим на особистісне професійне вдосконалення, в нього буде гуманне ставлення до оточуючих [67].

Провівши аналіз робіт Н. Авдєєвої [2], В. Байденко [14], Л. Вікторової [32], Т. Вольфовської [3], І. Зимньої [59], В. де Ландшеєра [3], М. Нагари [123], О. Овчарук [128], Н. Самарук [172] можемо зробити висновок, що «компетенція» розглядається цими науковцями як *певна готовність, здатність фахівця застосовувати здобуті знання, уміння та навички*.

Згідно цими визначенням компетентному фахівцю з психології необхідно бути готовим до особистого життя у суспільстві. Вміти на практиці застосовувати здобуті знання, уміння та навички у процесі професійної діяльності. Для того щоб бути успішним фахівцем майбутньому бакалавру з психології необхідно, опираючись на поглиблені знання, які здобуті під час вивчення природничонаукових дисциплін, проявляти особистіснозумовлені соціально-професійні характеристики.

Часто бакалаври з психології стикаються з важкими життєвими ситуаціями з якими звертаються до нього клієнти. Тому, майбутньому

бакалавру з психології необхідно володіти здатностями використовувати в конкретній ситуації набуті знання, уміння, навички які він здобуває під час навчального досвіду. Також для розв'язання не зрозумілих питань майбутньому бакалавру з психології необхідно бути мотивованим до пошуку необхідної інформації, вміти аналізувати, знаходити шляхи їх розв'язання.

Отже, на основі цих визначень можемо зробити висновок, що існує декілька підходів щодо визначення поняття «компетенція». Згідно першого підходу *«компетенція – це здатність, готовність людини щодо виконання професійних обов'язків»* (В. Байденко, І. Зимняя, О. Овчарук та інші). Згідно другого підходу *«компетенція – це сукупність особистісних якостей людини»* (Л. Заніна, В. Краєвський, А. Хуторський та інші). Згідно третього підходу *«компетенція – певний набір знань, умінь та навичок»* (Р. Земке, Т. Ісаєва, Дж. Равен та інші) (рис 1.2.).

Компетенція		
<i>це здатність, готовність людини щодо виконання професійних обов'язків</i>	<i>певний набір знань, умінь та навичок</i>	<i>це сукупність особистісних якостей людини</i>

Рисунок 1.2 Підходи щодо визначення поняття «компетенція»

Розглянувши різні визначення поняття «компетенція», пропонуємо наступне її визначення: *«компетенція – це певний набір знань, умінь та навичок, а також особистісних якостей майбутнього бакалавра з психології, що добута у вивченні природничонаукових дисциплін і може ефективно використовуватись у своїй галузі»*.

Дотримуючись логіки наукового дослідження, звернулися до розгляду питання «професійна компетенція».

Головна особливість людини, яка відрізняє її серед інших представників тваринного світу, це соціалізація. Людина постійно перебуває в оточенні інших людей що дозволяє їй стати повноцінним членом суспільства. Протягом життя людини, яка перебуває в суспільстві, у неї відбуваються зміни в структурі особистості. Людина постійно пізнає і освоює зразки поведінки, цінності і соціальні норми, тим самим виявляється її унікальність і тієї групи людей, в суспільстві якої живе ця людина.

Всі ці зміни особистості протікають протягом усього існування людського життя. Це необхідно для успішного функціонування в будь-якому суспільстві. Для того щоб ці зміни, які відбуваються з людиною, приносили йому комфортабельне перебування, йому необхідно постійно бути в русі, оскільки все змінюється і навколишній світ теж перебуває в постійному русі.

Нині суспільство задає свою систему виховного процесу, завдяки якій у людини формується світогляд, духовні і моральні цінності, розвивається соціальна активність, відповідальність, громадянська мужність, розвивається почуття власної гідності, виховується національна самосвідомість. Завдяки чому людина стає цілеспрямованою, у неї з'являється потреба працювати в колективі, приносити користь собі і тому суспільству в якому вона живе. Її прагнення до пізнання нового проявляється в потреби самоосвіти і формуванні професійних якостей, здатності самостійно приймати рішення. Від того як побудується її навчання в ЗВО багато в чому й буде залежати як ця людина зуміє реалізувати свої здатності і відбутися як особистість у професійній діяльності. Все це можливо завдяки формування у неї під час навчання професійної компетенції.

В енциклопедії освіти наводиться визначення професійної компетенції як «інтегративної характеристики ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення мети з

певного виду професійної діяльності, а також моральну позицію фахівця» [51, с. 722].

На думку Л. Заніної, «професійна компетенція – це сукупність індивідуальних властивостей особистості, що складаються в специфічну чутливість до об'єкта, засобів і умов праці і створення продуктивних моделей формування якостей в особистості студента» [56, с. 28].

Бакалавру з психології, як і іншій будь-якій соціальній людині, необхідно працювати щоб задовольнити свої потреби. Для здійснення плідної роботи у багатьох вчених виникають питання як можна її поліпшити, щоб людина змогла більше принести користі собі і суспільству. З позицій психології праці, якою займалася А. Маркова, професійна компетенція і її структура розглядається у вигляді чотирьох блоків:

- а) професійні (об'єктивно необхідні) психологічні та педагогічні знання;
- б) професійні (об'єктивно необхідні) уміння;
- в) професійні психологічні позиції, що вимагаються від фахівця професією;
- г) особистісні особливості, що забезпечують оволодіння фахівцем професійними знаннями та уміннями [110, с. 7].

Тобто загалом згідно А. Маркової структура професійної компетенції складається зі знань, умінь, позиції, особистісних особливостей. У більш пізніх роботах А. Маркова використовує термін «компетенція» як характеристику конкретної людини або її дій, а саме: «індивідуальна характеристика ступеня відповідності вимогам професії» [111, с.31]. А. Маркова виділяє спеціальну, соціальну, особистісну і індивідуальну види професійної компетенції [111].

Для того щоб бакалавр з психології зміг успішно здійснювати професійну діяльність необхідно, щоб у процесі навчання була зв'язаність окремих дисциплін в єдине ціле і не було диференціювання між досліджуваними дисциплінами. Це, згідно дослідженням Р. Гуревича, можливо якщо буде сформована професійна компетенція – «інтегровані якості фахівця, що включають рівень оволодіння ним знаннями, уміннями, навичками і такими

компонентами професійної майстерності, як система професійних знань, умінь, навичок, професійних здібностей і професійно важливих якостей особистості» [44, с. 31].

Інтеграція знань виступає у взаємозв'язку професійного навчання майбутнього бакалавра з психології, яка реалізується в міжпредметних зв'язках. У процесі інтеграції важливу роль відіграють викладачі, які викладають базові та спеціальні дисципліни, забезпечуючи зв'язок теорії і практики. Тому для формування високоякісної професійної компетенції, згідно С. Сисоєвої, необхідно формувати «цілісну особистісну освіту, що невід'ємно пов'язує професійну навченість з властивостями особистості, а також поєднує їх та забезпечує їх взаємодію при виконанні професійної діяльності» [176, с. 45].

На при кінці навчання у майбутнього бакалавра з психології формуються професійні компетентності які складаються із сформованих раніше професійних компетенцій і розглядаються (В. Петрук) як «система знань, умінь і навичок, професійно значущих якостей особистості, які забезпечують можливість виконання професійних обов'язків певного рівня» [135, с. 68].

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що *«професійна компетенція – це певний набір знань, умінь та навичок, а також особистісних якостей, що добула людина у процесі професійної підготовки і може їх ефективно використовувати у подальшій професійній діяльності»*.

Процес отримання вищої освіти побудовано так що спочатку студенти вивчаються загальні дисципліни та фундаментальні після чого вони починають вивчати спеціальні дисципліни з фаху. Така система освіти регулюється Законом України «Про освіту» і побудована відповідно до освітніх систем розвинених країн світу. Для того щоб кожен студент зміг у майбутньому на високу рівні виконувати свої професійні обов'язки необхідно під час вивчення кожного циклу дисциплін сформувати у нього стійку компетентність. Як було описано вище компетентність це оволодіння людиною певною компетенцією, в свою чергу компетенція – це певний обсяг знань, умінь та навичок, які має засвоїти людина у процесі підготовки та які необхідні для професійної

діяльності. Тобто необхідно у студентів спочатку формувати компетенції з кожного циклу дисциплін щоб у підсумку сформувалась компетентність з фаху.

На таких же принципах побудовано процес здобуття вищої освіти і у майбутніх бакалаврів з психології. На самому початку навчання вони вивчають загальні і фундаментальні дисципліни, після чого вивчають спеціальні дисципліни з психології. У відповідності з дисциплінами які вивчають бакалаври з психології в них формуються різні види компетенцій. Існує кілька підходів в класифікації компетенцій. Провівши аналіз робіт О. Дахина [48], О. Пометун [144], Саймона Шо [244], А. Хуторського [215], О. Цветович [216], А. Шелтона [242] можемо зробити висновок що, більшість авторів класифікацій компетенцій поділяють її на:

1. Ключові компетенції – відносяться до загального (метапредметного) змісту освіти. Вони підрозділяються на наступні складові компоненти: ціннісно-сміслові, комунікативні, соціально-трудова, особистісний саморозвиток учасника освітнього процесу.

2. Загальнопредметні – відносяться до певного кола навчальних предметів і освітніх галузей. Вони підрозділяються на три групи:

- уміння самостійно керувати освітньою діяльністю. Це планування, організація та аналіз своєї навчальної діяльності, а так само контроль і коректування отриманих результатів у процесі навчальної діяльності.

- інформаційно-комунікаційні уміння. Знаходження, застосування інформації для вирішення конкретних пізнавальних завдань, здатність роботи з текстами, усними розповідями, коректне використання джерел інформації.

- загальномишленнєві уміння. Здатність використовувати накопичений досвід визначення і пояснення понять; співвідносити вивчені поняття з практичними проблемами і завданнями; аналізувати основні компоненти навчальної роботи; розділяти інформацію на логічні частини і порівнювати їх; класифікувати і систематизувати матеріал; визначати логічну

послідовність текстів, взаємозв'язок його частин, і формувати смислові опорні пункти.

3. Предметні – мають конкретний опис і можливість формування в рамках однієї навчальної дисципліни. Вони підрозділяються на змістовну і процесуальну сторони навчання.

Освіта як динамічний процес знаходиться в постійному русі так як змінюються погляди на цілі і завдання вищої школи. У зв'язку з цим в певний час в освіті превалюють різні підходи:

- Діяльнісний підхід заснований на свідомих діях суб'єкта освітнього процесу які спрямовані на самовдосконалення його особистості. Така освіта включає в себе продуктивну взаємодію викладача і студентів і розвиток у студентів мотивації до досягнення поставлених цілей у професійній діяльності в майбутньому.

- Системний підхід полягає в спільній творчій взаємодії студента з педагогами.

- Особистісний підхід на перший план ставить різноманітні здатності студента які допомагають формуванню його особистості в цілому.

Нині цілі і завдання вищої школи забезпечуються завдяки впровадженню в освітній процес компетентнісного підходу, який орієнтований на практичну складову змісту освіти, що забезпечує успішну практичну життєдіяльність фахівця в майбутньому.

Проаналізувавши роботи О. Аарни [1], Л. Антонюка [6], В. Бугрова [27], А. Коломієць [82], В. Лозовецького [101], В. Лугового [104; 105; 106], Національної стандартної класифікації освіти України (концепція) [125], Національного класифікатора України [126], Затвердження Національної рамки кваліфікацій : постанов Кабінету Міністрів України від 23 лист. 2011 р. № 1341. [148], Ю. Рашкевича [157, 158], В. Захарченко [163], Ж. Таланової [188], Нової парадигми Болонського процесу [225] ми звернули увагу, що нині згідно з європейською системою освіти [223; 226; 230; 231; 234; 238; 245; 246] в Україні загальноприйнятим є поділ компетенцій на дві основні групи:

- загальні компетенції, якими студент оволодіває в процесі виконання конкретної освітньої програми. Ці компетенції носять універсальний характер.

- предметно-спеціальні (фахові) компетенції, які залежать від предметної області. Вони визначають профіль освітньої програми та кваліфікацію випускника, роблячи кожен освітній програму індивідуальною [161, с. 16].

У нашому дослідженні формуються різновид саме предметно-спеціальних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін. Тому, необхідно приділити увагу цим компетенціям і розглядати базові компетенції як різновид фахових компетенцій. Дотримуючись логіки наукового дослідження необхідно більш детально розглянути поняття «базові компетенції».

Проаналізувавши роботи І. Зимньої, Дж. Равена, О. Пометун та О. Дахина можемо побачити що, у класифікації компетенцій ці науковці виокремлюють: ключові (базові), загальногалузеві та предметні компетенції, при цьому підкреслюючи, що найвищим показником у системі професійної підготовки є формування саме ключових (базових) компетенцій [48; 60; 146; 155].

Таким чином, можемо зробити висновок, що значна кількість науковців у класифікаціях компетенцій виділяє такі компетенції, які носять універсальний характер, що відносяться до загального змісту освіти та різних видів діяльності. В різних класифікаціях – це «ключові», «загальні» та «базові» компетенції. Значна кількість науковців в педагогіці (В. Введенський, І. Зимня, Д. Іванов, В. Лунячек, Л. Подоляк, О. Пометун, Дж. Равен, Є. Соловйова) вважають взаємопов'язаними ці всі три поняття.

Для того щоб освоїти якусь професію майбутньому фахівцю необхідно володіти початковими знаннями, уміннями і навичками з передбачуваної спеціальності. Так, економісту необхідно володіти математикою, програмісту крім математики необхідно знати інформатику, філологу володіти мовою і можна кількома мовами, хореографу – танцями і так далі. У професії бакалавр з психології також необхідно володіти певними базовими знаннями, уміннями і навичками. У зв'язку з тим, що професія бакалавр з психології має прикордонне

значення з медициною і те що вона має на увазі безпосередню роботу з людиною і тваринами фахівцю необхідно володіти більшою мірою знаннями, уміннями і навичками з біології. Тому, в дослідженні приділяється більше уваги біології ніж іншим дисциплінами природничонаукового циклу. Створюючи базис з глибоких знань з біології на перших курсах підготовки майбутніх бакалаврів з психології, підкріпивши їх необхідними уміннями і навичками, а також в подальшому компетенціями з спеціальних дисциплін можна підготувати першокласного спеціаліста. Крім цього, добре сформований базис допоможе спеціалісту не тільки в підготовці, а й в професійному і не тільки житті. Так Д. Іванов наголошує, що ключові (базові) компетенції формуються впродовж: навчального процесу, в самостійному, соціальному житті, як в професійному, так і в особистому. Результатом формування компетенції буде її успішне застосування для розв'язання навчальних і професійних завдань і проблем [66, с. 54-55].

Але тільки створити базис недостатньо, необхідно сформувати таку базову компетенцію майбутнього бакалавра з психології, яка змогла б задовольнити потреби сучасної освіти. Під ключовими (загальними) компетенціями В. Петрук пропонує вважати – «здатність особистості до ефективного розв'язання певного класу професійних завдань, які виникають в діяльності сучасного професіонала, не залежно від професії та спеціальності» [137, с. 24].

Для того щоб сформована компетенція приносила позитивні результати і могла допомогти у формуванні спеціальної компетентності необхідно щоб в її складі були тільки ті складові які видоспецифічні для кожної фаху. В. Петрук класифікує базові компетенції наступним чином:

1. Мотиваційна компетенція розглядається як «усвідомлення мотивів щодо якісного здійснення професійної діяльності, а отже, для набуття необхідних знань, умінь, навичок, професійно значущих якостей. Основний показник рівня мотиваційної компетенції – зміст і глибина професійного

інтересу з його врахуванням в системі мотивів, що утворюють професійну спрямованість студента» [136, с. 15].

2. Когнітивно-творча компетенція це «здатність творчо набувати знання, уміння, навички, мати творчий потенціал самоосвіти і саморозвитку, що визначає спроможність студента до успішної творчої діяльності». Когнітивно-творча компетенція є рівнем теоретичних знань, умінь та навичок їх застосування у процесі розв'язання прикладних задач, творчим мисленням, навичками самоосвіти [136, с. 16].

3. Комунікативна компетенція «базується на здатності спілкування, комунікабельності, знанні методів взаємодії та їхнього ефективного використання в процесі роботи за фахом».

Ці види компетенцій, згідно дослідженням В.Петрук є «базовими для подальшого формування професійної компетентності конкурентоспроможного випускника технічного ЗВО» [136, с. 16].

Однак просто сформувати базові компетенції для успішної професійної діяльності недостатньо так як фахівець не буде розуміти навіщо це йому потрібно. Весь процес підготовки повинен бути зрозумілий і осмислений студентом. Такої ж точки зору і О.Пометун. Як зазначає науковець О. Пометун, ключові компетенції (базові, основні), є «інтегральними характеристиками якості підготовки суб'єктів навчання, пов'язаними з їх здатністю цільового осмисленого застосування комплексу знань, умінь, навичок, стосунків щодо певного міждисциплінарного кола проблем». Вона розкриває це поняття як категорію, що складає певний «комплекс знань, умінь, навичок, стосунків, які можуть бути застосовані в різних видах діяльності, ефективно розв'язуючи відповідні проблеми» [145].

О. Пометун, стверджує що: «ключова» компетенція є «об'єктивною категорією, що фіксує певний рівень знань, умінь, навичок, які можна застосовувати в будь-якій сфері діяльності. Кожна з таких компетенцій передбачає засвоєння студентом не окремих і не пов'язаних один з іншим елементів знань і умінь, а оволодіння комплексною процедурою, в якій для

кожного виділеного напрямку її набуття є відповідна сукупність освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер» [144, с. 217]. О. Пометун має на увазі, що здобуті у процесі навчання базові компетенції фахівець може використовувати не тільки у професійній діяльності, ці компетенції допоможуть йому і у повсякденному житті. Це пов'язано з тим, що майбутній бакалавр з психології окрім біології буде володіти ще і знаннями, уміннями та навичками з інших природничонаукових дисциплін але в меншій мірі.

Цієї ж думки і науковцем В. Лунячек який вважає, що «компетенції є необхідними для успішної професійної діяльності» [108, с. 142-143]. Він наголошує що фахова компетенція сучасного фахівця це комплекс компетенцій: ключових, галузевих та спеціальних, які отримані у результаті реалізації інваріантної і варіативної частини навчального плану [107, с. 155-162]. Тобто, не варто приділяти пильну увагу тільки тих дисциплін, які безпосередньо пов'язані з спеціальністю, необхідно так само звертати увагу і на ті, що носять загальний характер або йдуть на вибір студента.

В. Введенський вважає, що «сучасний фахівець повинен володіти певним набором базових компетенцій тобто певних здібностей, які необхідні йому для виконання конкретної роботи» [31, с. 52]. Згідно національної рамки кваліфікацій в Україні базові компетенції об'єднують в собі знання, уміння і навички, які необхідні для реалізації професійної діяльності, їх застосування на практиці; різноманітні види комунікацій, а також здатність до подальшого навчання та саморозвитку» [148].

Цієї ж думки, як і В. Введенський, дотримується і такий вчений як Л. Подоляк. Він вважає, що «в результаті у майбутніх бакалаврів відбувається формування компетенції, яка характеризується: ґрунтовними знаннями з загальноосвітніх і фахових дисциплін; уміннями і професійними технологіями; здатністю використовувати в професійній діяльності знання, уміння та узагальнені засоби виконання дій у процесі вирішення професійних завдань» [143, с. 92].

Аналіз різних тлумачень поняття «базові компетенції» показує, що на сьогодні немає узгодженої точки зору щодо визначення цього поняття. Автори визначають «базові компетенція» як своєрідні індикатори, котрі дозволяють визначити готовність випускника вищого навчального закладу до життя; до реалізації обраної професії; до подальшого особистого розвитку фахівця; до активної участі в житті суспільства.

Вище сказане дозволяє зробити висновок, що «базова компетенція» – це універсальні здібності й уміння, що дозволяють досягати результатів у професійному житті. При розв'язанні професійних завдань базова компетенція буде слугуватиме подальшому ефективному формуванню професійної компетентності конкурентоспроможного бакалавра з психології. Тому освіта сьогодні намагається оперуватиме такими технологіями та методами, які б могли задовольняти потреби суспільства та підготувати майбутнього фахівця до нових ролей у цьому суспільстві.

Отже, базові професійні компетенції майбутнього бакалавра з психології визначаємо як *сукупність знань, умінь, навичок, а також особистісних якостей студента, що добуті у процесі професійної природничонаукової підготовки та є фундаментальною основою здатності успішно розв'язувати наукові психологічні теоретичні та практичні завдання професійної діяльності.*

1.3. Структура базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології

З кожним роком сучасний ринок праці все пильніше відбирає нових фахівців, пред'являючи випускникам закладів вищої освіти все більше вимог. Пов'язано це з тим, що сьогодні спостерігається підвищена конкуренція і кожен роботодавець, щоб залишатися конкурентоспроможними, намагається прийняти на роботу всебічно розвиненого фахівця. Саме тому випускнику закладу вищої освіти в першу чергу необхідно володіти на високому рівні

компетенцією в своїй галузі, так як такий фахівець може вільно приділити час не тільки на підвищення свого рівня кваліфікації, а й всебічно розвиватися в різних інших видах діяльності. У зв'язку з цим при підготовці фахівців необхідно приділяти увагу міждисциплінарним зв'язкам у професійному навчанні майбутнього бакалавра з психології, розуміючи важливість природничонаукових дисциплін для його подальшого професійного розвитку та оволодіння циклом професійних дисциплін. Це зумовлює необхідність розгляду базових дисциплін як умови успішного оволодіння складним матеріалом професійно-орієнтованого циклу.

Кожна спеціальність, в тому числі «Психологія», вимагає від фахівця певного набору знань, умінь, навичок та здатностей, які необхідні йому у професійній діяльності. Сучасні вимоги до фахівців, враховуючи українські соціально-економічні тенденції, складність працевлаштування, конкуренцію на ринку праці, вимагають розвиненого спектру та комплексу компетенцій, якими володітиме молодий фахівець, що хоче бути конкурентоспроможним. Тож, необхідно щоб кожна із різновидів компетенцій, яку сформує випускник ЗВО, працювала у комплексі, взаємодіяла одна з однією і тим самим буде підвищуватись рівень професійної майстерності майбутнього бакалавра з психології.

Погоджуючись в цілому із визначеними видами та ознаками компетенцій у розділі 1.2., вважаємо, що базова професійна компетенція майбутнього бакалавра з психології не може та не повинна бути завершальною, оскільки у ній не має творчого компонента, що заважає досягненню найвищих щаблів професіоналізму.

Серед перелічених компетенцій у розділі 1.2., на нашу думку, не достатньо розкриті ті, що пов'язані із мотиваційною сферою особистості, оскільки саме мотивація взагалі, та внутрішня мотивація до навчання, зокрема, може забезпечити ефективний професійний розвиток фахівця.

На думку М. Нагара, що вважає компетенцію як «комплексну характеристику особистості, що виявляється в конкретній діяльності, вона

складається із знань, навичок, схильностей, норм, моделей поведінки, що необхідні для виконання конкретних завдань тієї чи іншої організації» [123, с. 145]. При цьому, автор розкриває її як загальну здатність, що дає змогу встановити зв'язок між знаннями і ситуацією, що склалась, побудувати правильний алгоритм необхідних дій для успішного та швидкого розв'язання проблеми. Цілком погоджуючись із визначенням компетенції, вважаємо, що наведене поняття надто вузьке та не враховує творчих здібностей особистості, які, безумовно, сприяють професійній успішності.

До видів компетенцій вчений відносить:

1. професійні компетенції, що є основою для виконання професійних обов'язків, до яких відносяться знання та уміння;
2. когнітивні – передбачають практичне використання теорій, знань та понять, здобутих на основі практичного досвіду;
3. соціальні, що відтворюють рівень розвитку комунікативних якостей та здібностей;
4. особистісні, характеристиками яких виступають відповідальність, вольові та лідерські якості особистості [123, с. 143-149].

У наданому визначенні та видах відсутня ціннісно-мотиваційна складова компетенції, як така, що спонукає майбутнього фахівця до оволодіння обраною професією та ефективного професійного розвитку.

Для обґрунтованого визначення структури, критеріїв, показників та рівнів сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології вважаємо за необхідне проаналізувати уявлення сучасних вчених з означеної проблеми.

Досліджуючи структурні компоненти науково-дослідницької компетенції, А. Соляник виділяє наступні: ціннісно-мотиваційний (або аксіологічний), когнітивний і діяльнісний.

Провідним у аксіологічному компоненті автор вважає науковий світогляд як систему поглядів студента на наукову діяльність та ролі науки для розвитку суспільства. Якщо студент не має певних сформованих особистісних якостей, які спонукатимуть його до навчання, то це може привести до низького рівня

оволодіння професійними навичками та уміннями. Так, «без системи відповідних переконань, цінностей, ідеалів, впевненості в необхідності наукових пошуків та експериментів, націлених на вироблення нового достовірного знання як основи впровадження інновацій, у фахівця немає мотивації до дослідницької діяльності. Адже саме наявність мотивації зумовлює успішність оволодіння навичками науково-дослідної діяльності, її методикою і організацією, орієнтує особистість на саморозвиток, творче мислення і креативність» [185, с. 149].

Після того як у студента з'являється позитивна мотивація до дослідницької діяльності, на думку А. Соляника необхідно формувати когнітивний компонент. Цей компонент розкриває «сукупність знань з організації, методики і технології дослідницької діяльності та навички виконання наукових досліджень, які студенти набувають в процесі написання контрольних, курсових і дипломних робіт».

Коли у студента на високому рівні сформовані та розвинуті знання завдяки достатньої мотивації необхідно формувати такий компонент як діяльнісний. Цей компонент розкривається у «здатності студента використовувати здобуті знання безпосередньо у професійній діяльності» [185, с. 149-153].

Усі три означених компонента, на нашу думку, без сумніву мають важливе значення у професійній підготовці майбутнього бакалавра з психології, оскільки у сукупності охоплюють основні сфери особистості фахівця: мотиваційну, когнітивну та діяльнісну.

Цікавим дослідженням є структурні компоненти науковця Є. Бондарева. Вона крім мотиваційного та когнітивного компоненту доповнює ще комунікативним компонентом, який для професійної діяльності бакалавра з психології, у зв'язку зі специфікою його праці (постійна робота з людьми, співбесіди, робота у групі тощо), відіграє вагомую роль.

Також у професійній діяльності бакалавра з психології не менш важливим є рефлексія. За допомогою неї бакалавр з психології може осмислювати свій і

чужий життєвий досвід, обґрунтувати власні і чужі переконання і ціннісні орієнтири. Рефлексія допомагає в побудові умовиводів, узагальнень, зіставлень і оцінок. Завдяки рефлексії бакалавр з психології здатний усвідомлювати різні дії і вчинки, які зробила людина і сам психолог. Розібратися в людських відносинах, виявити їх цінності, іноді перебудувати ці відносини також допоможе рефлексія у професійній діяльності бакалавра з психології. Так А. Бондарева серед структурних компонентів рефлексію відокремлює в окремий компонент, вона розглядає наступні:

- функціональний, що є системою придбаних знань (гуманітарних, природничонаукових, загально-професійних, спеціальних дисциплін), з урахуванням їх глибини, об'єму;

- мотиваційний, який включає мотиви, цілі, потреби у професійній діяльності;

- рефлексивний, що передбачає самоконтроль, самоаналіз;

- комунікативний, до якого відносяться здатності налагоджувати міжособистісні стосунки, формулювати думки, викладати інформацію, здійснювати професійні контакти [24]. Однак у цій структурі відсутній практичний або функціональний компонент, що дозволяє мотивованому фахівцю, що володіє комунікативними навичками та рефлексує власну діяльність, отримані знання використовувати на практиці.

Професія психолога вимагає від нього наявність певних якостей. І одна з таких характерних якостей є комунікація. Вона обов'язково потрібна бакалавру з психології оскільки комунікація це перш за все це активне слухання. Специфікою роботи бакалавра з психології є те що він на сам перед не говорить постійно, а вислуховує людей котрі звертаються до нього по психологічну допомогу. Крім того важливим у роботі бакалавра з психології є і то, що кожна людина, група людей, кожний психологічний випадок є унікальним тому, щоб знайти правильне рішення для розв'язання різних людських питань потрібен творчий підхід. Вдалою є наступна структура професійної компетенції, яку

розробила В. Петрук, на основі засвоєння фундаментальних дисциплін що формуються у майбутніх інженерів:

- мотиваційний компонент (мотивація до якісного виконання діяльності);
- когнітивно-творчий (знання, уміння, навички, що здобуті за умови творчого підходу);
- комунікативний (виражені комунікативні навички, уміння взаємодіяти у професійній діяльності) [137]. Однак як і у попередній структурі у В. Петрук теж відсутній діяльнісний компонент, який допомагає у розв'язанні питань.

У розділі 1.2. було наголошено, що психологія є прикордонною наукою з медициною тому, майбутнім бакалаврам з психології необхідно у професійній підготовці вивчати дисципліни природничонаукового циклу. На прикладі підготовці медсестер можемо побачити що, особливої уваги приділено саме вивченню природничонауковим дисциплінам. Л. Борисюк при формуванні професійної компетенції бакалаврів сестринської справи відокремлює наступні структурні компоненти:

- мотиваційно-аксіологічний (мотивація оволодіння професією);
- змістовно-когнітивний (інтегрованість знань);
- особистісно-розвивальний (готовність до самоосвіти);
- інтегровано-діяльнісний (уміння обирати прийоми та алгоритми вирішення складних завдань) [26]. Структурні компоненти цієї компетенції дуже чітко відображають потреби не тільки професійної підготовки медсестер, але й також майбутніх бакалаврів з психології.

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців (С. Бондарева, О. Гуцан, Т. Ісаєва, М. Нагара, В. Петрук, А. Соляник, О. Столяренко), які розглядали види, структуру, критерії та рівні сформованості компетенцій в різноманітних галузях, надав нам можливість визначити види базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін та їх структуру. Види та структура розроблені відповідно до мети нашого дослідження, соціального замовлення держави і

суспільства, вираженого в профілі програми освітнього ступеня бакалавр (додаток М) у вигляді вимог до майбутніх бакалаврів з психології.

Структура БПК створена на основі компетентнісного, особистісноорієнтованого та діяльнісного підходів та принципів студентоцентрованого навчання. *Компетентнісний* підхід та принципи *студентоцентрованого* навчання надають можливість передбачати, описувати та пояснювати результати навчання, тобто ті компетенції, які необхідно формувати у майбутнього бакалавра з психології та за якими можна розвинути професіоналізм майбутнього фахівця. *Діяльнісний* підхід стає основою для формування психолога-професіонала у межах виконання ним конкретних завдань навчально-професійної та майбутньої професійної діяльності.

Отже, на основі ґрунтовного аналізу науково-педагогічної літератури нами виділено наступні види БПК майбутніх бакалаврів з психології: *мотиваційна, інформаційно-когнітивна та функціонально-операційна*, що формуються у процесі вивчення природничонаукових дисциплін (рис. 2.1).

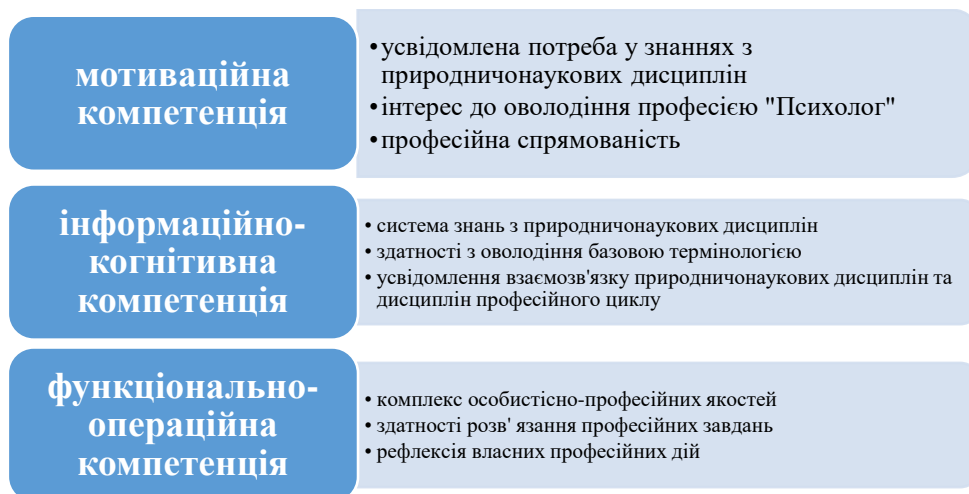

Рисунок 2.1. Види та характеристика базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології

Відповідно до визначених у рис. 2.1. характеристик встановлено, що до *мотиваційної компетенції* відносяться розуміння майбутніми бакалаврами з

психології важливості циклу природничонаукових дисциплін (анатомія ЦНС, психофізіологія тощо) для формування їх професіоналізму.

Наприклад, знання з фізіологічних основ психічних процесів та здатність встановлювати зв'язки, між особливостями функціонування нервової системи та емоційної сфери особистості, допоможе надавати кваліфіковану допомогу клієнту. Це зумовить розвиток інтересу до вивчення цих дисциплін та, відповідно, засвоєння професії, що, в свою чергу, надасть поштовх розвитку професійної спрямованості, що за думкою Н. Іванцової «є динамічним психологічним утворенням, що характеризується усвідомлюваними особистістю домінуючими професійними мотивами, які визначають стійке, тривале, активно-дійове, позитивне ставлення особистості до оволодіння психологічними знаннями, уміннями й навичками і забезпечує майбутнім фахівцям ефективність вирішення завдань у майбутній професійній діяльності» [68, с. 103]. Таким чином, мотиваційна компетенція є підґрунтям формування загального професіоналізму майбутнього бакалавра з психології.

У свою чергу *інформаційно-когнітивна компетенція* передбачає оволодіння студентами-психологами системою знань з природничонаукових дисциплін, до яких ми відносимо: «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», «Антропологія», «Основи біології та генетики людини» «Зоопсихологія та порівняльна психологія», «Психофізіологія». Визначені дисципліни надають можливість засвоїти комплекс знань з наступних проблем: проблема походження людини, індивідуальний розвиток людини і її конституція, популяційна та етнічна антропологія, екологія людини; теорія та практика анатомії та еволюції нервової системи людини; визначення основних понять фізіології вищої нервової діяльності; спадковості і мінливості у людини на всіх рівнях її організації та існування (молекулярному, клітинному, організмовому, популяційному, біогеохімічному), а також вивчення сучасних аспектів генетики поведінки людини; з'ясування ролі генетичних факторів у визначенні особливостей поведінки; дослідження мозкових механізмів індивідуальних процесів та станів; аналіз механізмів розвитку психіки та поведінкових реакцій у тварин, на основі яких в процесі еволюції з'являється людська свідомість та інше.

Відповідно до визначених вище дисциплін майбутні бакалаври з психології, при оволодінні майбутнім фахом, набувають здатності з використання базових термінів, які забезпечують їх кваліфікацію та підтверджують високий рівень професійної компетенції. Окрім цього, поглиблене вивчення дисциплін цього напрямку, надасть можливість бакалаврам з психології усвідомити зв'язок між дисциплінами природничонаукового та професійного циклу. Так, наприклад, у таких професійноорієнтованих курсах, як «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Диференційна психологія» та інші вивчаються теми, що пов'язані із протіканням психічних процесів, що потребує знань з побудови центральної нервової системи, розвитком психіки на різних етапах філогенезу та онтогенезу, розгляд якого неможливий у відриві від знань із зоопсихології. Основні міждисциплінарні зв'язки наведено у рис. 2.2.

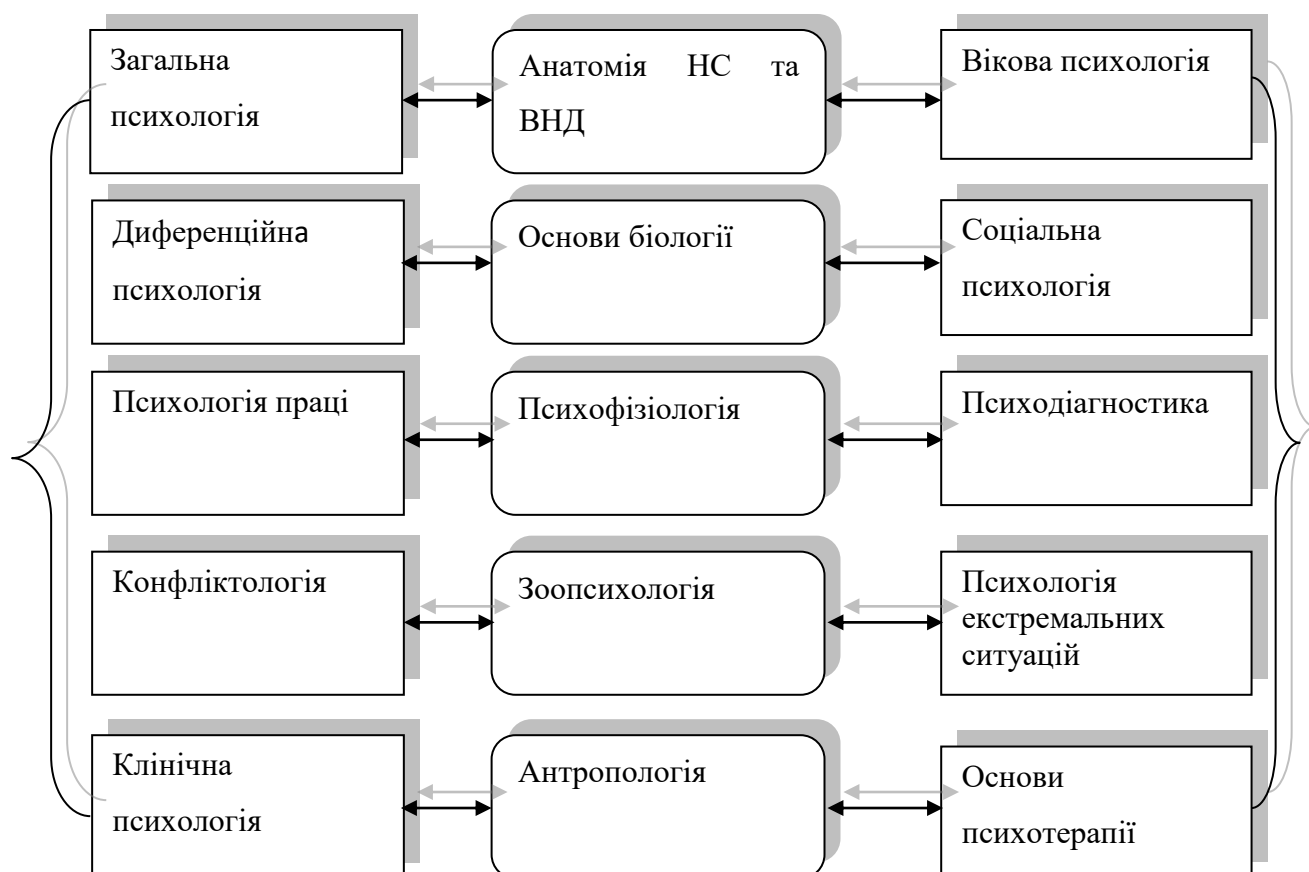

Рисунок 2.2. Міждисциплінарні зв'язки у підготовці майбутніх бакалаврів з психології

Більш детально міждисциплінарні зв'язки між природничо-науковими та професійноспрямованими дисциплінами описано у розділі 1.1. Згідно з матеріалами рис. 2.2. встановлено, що природничонаукові та професійні дисципліни мають безпосередній зв'язок одна із одною, відповідно вивчення одного фундаментального блоку сприяє більш ефективній підготовці студентів за професійним блоком та забезпечує формування інформаційно-когнітивної компетенції.

Обґрунтована нами така компетенція як – *функціонально-операційна* – має в цілому більш практичну спрямованість, тобто передбачає розвиток комплексу тих особистісних та професійних якостей, що зумовлюють високий рівень професіоналізму бакалавра з психології. Розуміючи складність точного співвіднесення конкретних якостей та рис до особистісного та професійного блоку, у нашому дослідженні керувалися розумінням того, що особистісне відноситься безпосередньо до людини й проявляється у більшості випадків у соціально-комунікативній сфері, а професійні – відповідно важливі для виконання діяльності.

Так, до особистісних якостей відносимо – цілеспрямованість, ініціативність, комунікативність, до професійних – мотив досягнення успіху, лідерські якості, самостійність. Саме особистісні якості забезпечують формування професійних. Так, майбутнім психологом, що є цілеспрямованим студентом, який планує майбутнє професійне життя, буде рухати мотив досягнення успіху, що є за словами О. Романовського, ключем до професійного зростання, відповідно ініціативність та комунікативність стане основою для розвитку лідерських якостей. У свою чергу лідерство – це «міжособистісна взаємодія, яка виявляється в певній ситуації за допомогою комунікаційного процесу і спрямована на досягнення специфічної мети» [166, с. 84].

До визначеної вище компетенції відносяться також здатності розв'язання майбутніми бакалаврами з психології професійних завдань, які знаходяться у

межах таких видів професійної діяльності, як психопрофілактика, психодіагностика, психоконсультавання, психокорекція та психотерапія.

Згідно з компетентнісним підходом, здатності характеризуються наступними дієсловами: оцінити, встановити, аргументувати, вибрати, поєднати, порівняти, зробити висновок, співставити, критикувати, захищати, пояснити, рейтингувати, розсудити, виміряти, передбачити, рекомендувати, співвіднести до, узагальнити, ухвалити [163]. Тож, студенти-психологи, наприклад, при виконанні професійних завдань психопрофілактики, що передбачає попередження дезадаптації особистості у будь-якому колективі, мають, враховуючи особливості нервової системи людини, *передбачити* можливі негаразди школяра у пристосуванні та *рекомендувати* певний комплекс впливів з боку вчителя на цю дитину.

Обов'язковим елементом функціонально-операційної компетенції є рефлексія власних професійних дій та здатностей. Рефлексія – це «осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності, соціального і індивідуального способу існування; самоаналіз» [34, с. 165]. Відповідно до вказаного майбутнім бакалаврам з психології необхідно проводити самоаналіз власних професійних дій з метою їх можливої корекції та побудови програми реалізації наступних обов'язків професійної діяльності.

Наступним важливим завданням дослідження є визначення структури БПК майбутніх бакалаврів з психології. Структура є засобом «закономірного зв'язку між складовими предметів і явищ..., сукупність істотних зв'язків між виділеними частинами цілого, що забезпечує його єдність; внутрішня будова чого-небудь» [219, с. 531]. До взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих компонентів (складових) БПК майбутніх бакалаврів з психології ми відносимо: *мотиваційно-ціннісний, особистісний, комунікативний та когнітивно-діяльнісний* (табл. 2.1).

Структура базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін

Компоненти БПК майбутніх бакалаврів з психології	Характеристика компонентів БПК майбутніх бакалаврів з психології
<i>Мотиваційно-ціннісний</i>	Внутрішня мотивація до вивчення природничонаукових дисциплін
<i>Особистісний</i>	Система особистісних властивостей, необхідних для якісної та ефективної професійної діяльності психолога
<i>Комунікативний</i>	Здатність до конструктивного спілкування на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії
<i>Когнітивно-діяльнісний</i>	Уміння розв'язувати професійні задачі на основі системи знань з природничонаукових дисциплін

Мотиваційно-ціннісний компонент структури БПК передбачає наявність у майбутніх бакалаврів з психології позитивної стійкої мотивації до вивчення природничонаукових дисциплін. Вважається, що мотивація – це стан, що активізує і спрямовує нашу поведінку на досягнення цілей [12, с. 340]. Відповідно мотивація в структурі БПК буде сприяти активній діяльності щодо досягнення цілей, пов'язаних із здобуттям професійних знань, умінь та здатностей.

Аналіз джерел свідчить, що мотивацію інколи плутають з потребою і метою, однак потребою є неусвідомлюване бажання усунути дискомфорт, а метою – результат свідомого визначення, вибору предмета, який відповідає вимогам мотиву. Мотивація – це динамічне утворення яке спонукає людину до активної дії.

Тож, мотивація є насамперед активністю людини як особистості. В процесі навчання розрізняють кілька видів мотивації: зовнішню, внутрішню, позитивну, негативну та стійку і нестійку мотивацію [98], але найбільш важливе значення у процесі навчання мають – внутрішня і зовнішня.

Сформована зовнішня мотивація передбачає використання спонукаючих явищ, які не пов'язані з процесом отримання знань. Результат такої мотивації буде залежати від впливу різних зовнішніх факторів. Зовнішня мотивація на відміну від внутрішньої має короткостроковий ефект. До внутрішньої мотивації

відносяться: прагнення отримувати нові знання, високооплачувану роботу і досягти успіху в житті, прагнення отримати хороші оцінки та випередити своїх одногрупників.

У межах нашого дослідження вважаємо, що саме внутрішня мотивація сприятиме ефективному формуванню БПК, оскільки вона слугуватиме основою саморозвитку, самовдосконаленню та взагалі безпосередньо пов'язана із діяльністю.

В. Климчик зазначає, що найоптимальніший рівень внутрішньої мотивації є суб'єктно-ціннісний, на якому вона «стає особистісною властивістю та існує у вигляді цінностей самодетермінованості, компетентності та значущих міжособистісних стосунків... людина здатна сформувати внутрішню мотивацію до будь-якої діяльності, ставши над вимогами ситуації і перетворивши її, відповідно до власних цінностей внутрішньої мотивації. Проявляється вона у творчості» [79, с. 13].

Таким чином, при становленні висококваліфікованого фахівця важливим аспектом є розвиток його внутрішньої мотивації щодо вдосконалення своїх знань, умінь та навичок у процесі формування БПК. Коли студент у ході навчально-виховного процесу має достатньо високу внутрішню мотивацію до поглибленого вивчення природничонаукових дисциплін, він більш досконало та ефективно вивчає спеціальні та профільні дисципліни. Це, у свою чергу, допомагає майбутньому бакалавру з психології усвідомити значущість формування базових професійних компетенцій у становленні майбутнього фахівця, та відповідно сприяє бажанню оволодіти професією психолога.

Викладання природничонаукових дисциплін майбутнім бакалаврам з психології пов'язано з низкою труднощів і насамперед тим, що це викладання починається з першого курсу, тоді коли майбутній фахівець тільки прийшов до закладу вищої освіти зі школи. Тому йому важко одразу зрозуміти важливість викладання природничонаукових курсів, та їх роль у професійному становленні майбутнього психолога. У студентів ще недостатньо сформована вмотивованість до вивчення дисциплін цього циклу, що породжує в них

невпевненість у власних силах, сором'язливість при великій кількості нових осіб, які разом навчаються у групі, що призводить до формування негативної мотивації у навчанні.

Тому, у процесі професійної підготовки майбутніх бакалаврів з психології, для підвищення внутрішньої мотивації до вивчення природничонаукових дисциплін, необхідно заохочувати їх до проблемних лекцій, доповідей, самостійних праць, тренінгів та дискусій. Приділяти увагу створенню професійно зорієнтованих завдань, які допомагають студенту упевнитись, що природничонаукові дисципліни є необхідними та важливими для майбутньої діяльності психолога. Кращому оволодінню БПК також сприяє те, що одразу на першому курсу викладаються дисципліни професійного спрямування, де вони могли застосувати отримані знання, уміння та здатності, що були здобуті при вивченні природничонаукових дисциплін.

Отже, мотиваційно-ціннісний компонент структури БПК майбутніх бакалаврів з психології є важливим аспектом професійного становлення фахівця, оскільки внутрішня мотивація є запорукою заохочення студента оволодіти майбутньою професією. Відповідно до цього показниками ціннісно-мотиваційного критерію сформованості БПК у майбутніх бакалаврів з психології є розвинена внутрішня мотивація до вивчення природничонаукових дисциплін та усвідомлення їх значущості.

Особистісний компонент структури БПК майбутніх бакалаврів з психології включає в себе систему особистісних властивостей, необхідних для якісної та ефективної професійної діяльності психолога. Для розуміння та аналізу визначеного компоненту вважаємо доцільним розглянути психолого-педагогічні праці, присвячені психограмі психолога. Психограма – це «опис вимог до психіки людини певної професії, виду діяльності. Вона...містить перелік необхідних професійних здатностей і здібностей людини» [34, с. 102].

Згідно психограмі бакалавру з психології необхідно бути проникливим, розважливим в роботі з людьми, керуватися здоровим глуздом. Бути терплячим, наполегливим, мати почуття відповідальності за свої професійні дії, бути здатним стати лідером.

Так як робота бакалавра з психології соціабельна йому необхідно любити працювати з людьми, бути до них великодушним, люб'язним, тактовним, дипломатичним. Бакалавру з психології необхідно бути товариським, мати гарну комунікацію, в спілкуванні бути ввічливим, вміти піклуватися про сторонніх.

Робота бакалавра з психології має на увазі часте формування групових занять. У зв'язку з цим йому необхідно мати гарну пам'ять, швидко запам'ятовувати імена й обличчя людей, які до нього приходять. Робота з групами людей передбачає, що бакалавру з психології необхідно навчитися вміти підпорядковувати свої інтереси на догоду групі. Йому необхідно бути совісним, сумлінним, мати почуття обов'язку і відповідальності. Також особливої уваги заслуговує вміння бакалавром з психології планувати свій майбутній час, вміти і могли піклуватися про оточуючих його людей, а також мати здатності до навчання інших людей.

Робота бакалавра з психології непередбачувана у зв'язку з тим, що невідомо хто, і з якою проблемою може звернувся до нього по допомогу, що частіше стає причиною розвитку у фахівця негативних емоцій. Тому бакалавру з психології необхідно бути емоційно стійким, спокійним, витриманим, стійким до стресових ситуацій і провокацій, в роботі вміти реально зважувати сформовану ситуацію і діяти згідно з обставинами.

Для того щоб виявити якими особистісними якостями необхідно володіти сучасному бакалавру з психології було проведено опитування викладачів НТУ «ХП» напряму «Психологія» та студентів 3 та 4 курсів спеціальності «Психологія». За результатами проведеного опитування (додаток Н), а також за результатами аналізу робіт О. Лозового [102], В. Панок [132], С. Резнік [159; 160; 161; 162], О. Романовського [165; 166], Н. Середи [168; 237], Л. Терлецької [190], Н. Фетіскіна [192] було визначено низку важливих особистісних якостей, що, по-перше, сприяють професійному становленню майбутнього бакалавра з психології, а по-друге, розвиваються у ході викладання дисциплін природничонаукового циклу. До них відносяться: висока концентрація уваги та її ефективний розподіл; здатність запам'ятовувати значний обсяг інформації;

здатність до лідерства; толерантність; відповідальність; доброзичливість, аналітичне мислення тощо.

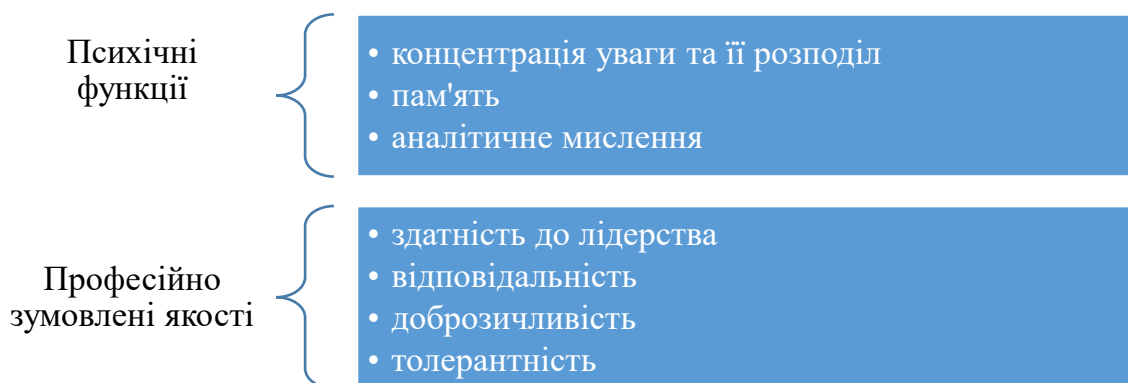

Рисунок 2.3. Система особистісних якостей бакалаврів з психології

Вище описані якості, що вказані на рис. 2.3, розділяються на дві підсистеми: психічні функції та професійно зумовлені якості. Так, наприклад, для ефективної підготовки та відповідно успішності з природничонаукових дисциплін, необхідно засвоїти значну кількість природничонаукового матеріалу, у чому студенту допоможе уважність, коректне представлення педагогом матеріалу – відповідальність, що в цілому забезпечить розвиток лідерських здібностей.

Здатність майбутнього бакалавра з психології гарно запам'ятовувати різну інформацію, людей, які до нього приходять, бути сконцентрованим у роботі та, вміти швидко переключати свою увагу та увагу співрозмовника говорить о його високому професіоналізмі.

Сучасний ринок психологічних послуг надзвичайно конкурентний. З одного боку в останнє десятиліття психологія стала однією з найбільш популярних професій. З іншого боку більшість наших співвітчизників досі морально не готові звертатися до професійних психологів. Тому, на ринку праці, спостерігається велика кількість фахівців, що здатні надавати свої послуги та малу кількість клієнтів, що дійсно готові платити за такі послуги.

В цьому світлі майбутньому психологу недостатньо бути лише висококласним фахівцем. Він також має вміти просувати свої послуги, позиціонувати себе, постійно навчатися та демонструвати лідерство в своїй сфері. Студенти, що навчаються за програмою бакалаврату мають розвивати свої лідерські якості для того, щоб в майбутньому реалізуватися в професії.

Бакалавру з психології необхідно постійно розвивати в собі особистісні якості: бути інтелектуально розвиненим, допитливим, мати потребу в соціальних контактах, бути самокритичним, життєрадісним та оптимістом. Сформовані на високому рівні особистісні якості бакалавра з психології розвивають у нього: психодіагностичні навички; уміння і навички індивідуального та сімейного консультування; уміння і навички психопрофілактики і психокорекції.

Володіючи розвиненими особистісними якостями бакалавр з психології, коли кожен день йдучи на зустріч з людьми, буде радіти, і завершивши свій робочий день, захоче ще не один раз на цю роботу повернутися. Тож, вище зазначена система якостей, яка формує особистісний компонент структури БПК майбутніх бакалаврів з психології, здобувається у процесі вивчення природничонаукових дисциплін. Вона безпосередньо залежить від добре сформованого мотиваційно-ціннісного компонента. Тому що внутрішня мотивація підвищує зацікавленість до поглибленого вивчення природничонаукових дисциплін.

Відповідно до цього показниками особистісного критерію сформованості БПК у майбутніх бакалаврів з психології є стійка розвинена система психологічних рис та професійних властивостей майбутнього психолога.

Комунікативний компонент структури БПК майбутніх бакалаврів з психології характеризується здатністю до конструктивного спілкування на основі партнерської взаємодії. Професія психолога передбачає тісне спілкування із людьми, яке супроводжує всю його діяльність та відповідно перетворюється на професійно значущу категорію.

Спілкування, на думку І. Зязюна, це – «взаємодія суб'єктів, у процесі якої відбувається взаємна трансляція «Я» суб'єктів» [62, с. 185]. І. Зязюн стверджує, що «спілкування перетворює духовне надбання однієї людини на загальне надбання суб'єктів спілкування» [64, с. 537]. За цим визначенням особливою рисою конструктивного спілкування вважається культура мовлення фахівця і його співрозмовника. За І. Зязюном культура мовлення складається з таких ознак: «правильність, точність, логічність, достатність (поняття кількості мовлення), ясність, виразність, емоційність які підпорядковуються певним правилам: організація мовної системи, логіки чи психології, естетики чи етики. Отже, культура мовлення – це культура мислення й культура суспільних (соціальних) і духовних стосунків людини» [64, с. 117]. У вивченні дисциплін природничонаукового циклу культура мовлення майбутнього бакалавра з психології зумовлює коректність передачі інформації, що є важливим аспектом при професійному спілкуванні із клієнтами.

Кожна професія має свою культуру мовлення наприклад у медицині, якщо фахівець не знає латинської мови, то він не зможе зрозуміти, що обговорюють його колеги, який поставлений діагноз людині, які ліки виписані до провізора. Так і у роботі бакалавра з психології є своя культура мовлення.

Спілкування, на думку В. Кан-Калика, має певну структуру, яка поділяється на конкретні етапи, з яких до професії психолога можна віднести наступні:

- організація безпосереднього спілкування у початковий період контакту із співрозмовником. Цей етап науковець називає «комунікативною атакою», «під час якої завойовується ініціатива у спілкуванні і цілісна комунікативна перевага» [64, с. 178], що дає змогу налаштувати співрозмовника на бесіду та управляти спілкуванням з ним. На цьому етапі важливою рисою є стиль спілкування, який обере фахівець. Він може бути на основі захопленості спільною творчою діяльністю; дружнього ставлення або спілкування-дистанції.

- етап управління спілкуванням, на якому фахівцю потрібно зрозуміти позицію, яку займе співрозмовник. Чи він буде ініціатором розмови, суб'єктом

розмови, пасивним або активним учасником комунікативного процесу. Цей етап показує на скільки фахівець професіонал у своєї галузі [64, с. 175-180].

До важливих для майбутнього бакалавра з психології компонентів спілкування відносяться наступні:

- комунікабельність – здатність людини відчувати задоволеність від спілкування з іншою людиною. Так, професія психолога вимагає постійного, плідного і тривалого спілкування, тому, якщо цей компонент не розвинений, то фахівець швидко втомлюється, дратується, а це призводить до зниження його працездатності.

- альтруїстичні тенденції – це бажання людини давати радість тим, з ким він спілкується. Відповідно бакалавр з психології у ситуації конструктивного спілкування повинен навіювати позитивні емоції у клієнта.

Ці компоненти обов'язково повинні працювати разом, щоб забезпечити продуктивність праці бакалавра з психології [64, с. 228-229].

До необхідних для психолога форм спілкування та функцій, які виконує спілкування бакалавра з психології належать: *форми* (вербальні – це слова, які спрямовані до співрозмовника; пластичні – поза, у якій знаходиться фахівець, жести, рухи; мімічні – погляд, вираз обличчя; тактильні – дотики і потискання рук, обіймання); *функції* (контактна – пробудити бажання вийти на спілкування, зняти психологічні затиски, страх; амотивна – можливість увійти у внутрішній світ співрозмовника; розуміння як функція, що передбачає свідомий аналіз поданої інформації).

Робота психолога це на сам перед плідна праця з оточуючими його людьми. Тож важливим у роботі бакалавра з психології це мати достатньо розвинуту емпатію. Здатність до співпереживання дозволяє бакалавру з психології краще розуміти психологічні стани інших людей, розпізнавати емоції які співрозмовники виявляють, вміти розпізнавати по їх інтонації і жестикуляції в розмові, що вони відчуває в даний момент. Для того щоб зрозуміти як допомогти людині в тій чи іншій ситуації іноді необхідно встати на його місце, відчути, те що відбувається з співрозмовником.

Важливим аспектом комунікативного процесу майбутнього психолога є суб'єкт-суб'єктна взаємодія. Вона передбачає «рівноправний взаємообмін смислами між суб'єктами процесу, що відбувається в спільній діяльності та опосередковується міжособистісними стосунками», при цьому «суб'єкт» являє собою «активну, цілісну, вільну, цілеспрямовану та свідому особистість, яка є ініціатором, учасником та організатором соціальних стосунків і різних форм діяльності» [99, с. 28].

Відповідно до зазначеного студент-психолог у межах оволодіння матеріалу природничонаукових дисциплін стає ініціативною людиною, що розуміє необхідність рівноправного партнерського спілкування. Так, наприклад, при виконанні проблемних групових завдань з дисципліни «Основи біології та генетики» на тему «Спадковість як чинник психічного розвитку особистості в онтогенезі» студентам необхідно бути одночасно, як й ініціативними, так і уміти з повагою вислухати точку зору іншої групи студентів, що у подальшому слугуватиме основою здатності до консультативного спілкування із клієнтами для надання психологічної допомоги.

Таким чином вважаємо, що партнерська взаємодія має стати основою підготовки студента до активного, самостійного опанування професійних знань та формування пов'язаних з ними умінь, здатностей і особистісних якостей. Зазначимо, що для розвитку визначеного компоненту необхідно проектувати умови, що сприяють: активному включенню всіх учасників освітніх процесів в обговорення і виконання дій при прийнятті рішень на різних етапах організації взаємодії; формуванню дослідницької позиції всіх суб'єктів освіти; студенти повинні володіти навичками партнерського спілкування, тобто приймати думки, інтереси та висловлювання кожного суб'єкту спілкування.

Відповідно до цього показниками комунікативного критерію сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології є комунікативні здібності, емпатичні здатності, а також здатність до конструктивної міжособистісної взаємодії.

Наступним компонентом БПК майбутнього бакалавра з психології є *когнітивно-діяльнісний*, що передбачає уміння розв'язувати професійні завдання на основі системи знань з природничонаукових дисциплін. На кожному курсі в процесі навчання майбутні бакалаври з психології отримують знання з різних дисциплін фундаментального і спеціального напрямку які по закінченню навчання складають сукупність професійних знань. Але отримавши тільки комплекс таких знань з психології бакалавр не завжди може застосувати їх на практиці.

Для здійснення успішної практичної діяльності необхідно також мати навички і уміння з майбутньою професією щоб можна було отримати знання застосувати на практиці. Цьому допомагає саме когнітивно-діяльнісний підхід.

Визначаючи цей компонент виходили з того положення що, когнітивний підхід передбачає саме отримання знань, а діяльнісний підхід допомагає ці знання застосовувати на практиці. Когнітивний компонент базових професійних компетенцій відображає інформаційну складову і дозволяє задовольнити потреби і інтереси майбутнього бакалавра з психології. Когнітивний компонент являє собою сукупність теоретичних знань. Діяльнісний компонент виконує регулятивну функції і показує як майбутній бакалавр з психології на практиці може застосувати отримані під час навчання знання.

За результатами професійної діяльності майбутнього бакалавра з психології є можливість визначити, які він отримав знання в процесі навчання в ЗВО. Прийшовши на роботу саме професійна діяльність, як лакмусовий папірець, служитиме індикатором тих знань що були отримані і вже тут вони можуть бути осмислені та впорядковані.

Зокрема до завдань відносяться уміння та здатності: розрізняти особливості діяльності нервової системи людини, морфофункціональні характеристики відділів нервової системи і нейробіологічні основи у проявах психічної діяльності; аналізувати нервові клітини, процеси збудження та гальмування у нервової системі; розбиратися у філогенезі нервової тканини та

відділів нервової системи; характеризувати відділи головного та спинного мозку; розрізняти вікові особливості розвитку нервової системи та механізми і типи іннервації органів; визначити механізми взаємозв'язку окремих відділів нервової системи з проявами психічної діяльності; формувати модель еволюції нервової тканини.

Так до професійних завдань майбутнього бакалавра з психології відноситься:

- Загальні завдання – виділяти необхідні ознаки та характеристики завдання, вирізняти окремі ознаки завдання як в цілому так і окремо; аналізувати та класифікувати об'єкти дослідження; приймати рішення щодо отриманих результатів.

- Спеціальні завдання – знати критичні періоди розвитку нервової системи в процесі онтогенезу людини (пренатальному та постнатальному періодах); проводити хронологію розвитку в сукупності і окремо відділів головного мозку; будову і властивості нервової клітини та функції які вона виконує; класифікувати нейрони за будовою та функцій які вони виконують; будову, класифікацію та роботу синапсів; види транспорту скрізь клітину мембрану; структуру та класифікацію рецепторів; механізми збудження та гальмування нервової клітини; характеристику передання збудження по нервовим волокнам та нервової системи в цілому; будову та функції відділів головного мозку; будову та функції симпатичної та парасимпатичної нервової систем; поняття про дифузну, вузлову та трубчатую нервові системи; поняття про регенерацію та дегенерацію нервової тканини; мати уяву про фактори еволюції нервової системи.

Майбутньому бакалавру з психології необхідно вміти досліджувати мозкові механізми індивідуальних процесів і станів (сприйняття, увага, пам'ять, емоції, мислення, мова, уява та інші).

Тобто в цілому, знаходити необхідну інформацію стосовно поставленого завдання: систематизувати, порівнювати, відокремлювати, упорядковувати отриману інформацію з природничонаукових дисциплін.

Відповідно до цього показниками когнітивно-діяльнісного критерію БПК у майбутніх бакалаврів з психології є сформованість знань відповідно до змісту природничонаукових дисциплін, а також здатність розв'язувати професійні завдання на основі отриманих знань з таких дисциплін, як «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», «Антропология», «Основи біології та генетики людини», «Зоопсихологія та порівняльна психологія», «Психофізіологія» (рис. 2.4).

Рисунок 2.4. Критерії та показники сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології

Отже, нами визначено види базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології до яких відноситься *мотиваційна, інформаційно-когнітивна та функціонально-операційна*, що формуються у вивченні природничонаукових дисциплін. Також, визначено структуру БПК майбутніх бакалаврів з психології, яка складається з *мотиваційно-ціннісного, особистісного, комунікативного та когнітивно-діяльнісного компонентів*.

Відповідно до структури БПК майбутніх бакалаврів з психології визначено критерії та показники їх сформованості.

Висновки до першого розділу

1. Визначено, що якісне вивчення студентами природничонаукових дисциплін є важливою умовою здобуття ними ступеню вищої освіти бакалавра з психолога. Високий рівень здобутих знань, умінь і навичок виступає істотною передумовою належної ефективності професійної діяльності майбутнього бакалавра з психології. Під час навчання у ЗВО майбутні бакалаври з психології отримують таку базову освіту, що дозволятиме їм відносно легко освоювати і доповнювати свої знання, уміння і навички у здобутій професії у майбутньому.

Природничонаукові дисципліни складаються із декількох наук всі вони взаємопов'язані і працюють синергічно один з однією. Не володіючи знаннями, уміннями і навичками з однієї якої-небудь природничонаукової дисципліни неможливо розібратися з іншими.

Для того, щоб розумітися на специфіці психічних явищ особистості і допомагати людям необхідно, насамперед, знати як влаштований і як функціонує людський організм. Важливо формувати у психолога прагнення сприймати й опановувати навколишній світ як певну гармонічну систему, розуміння біологічних основ поведінки, здатність орієнтуватися в різних способах життєдіяльності людей і тварин.

Природничонаукові дисципліни забезпечують формування у майбутніх бакалаврів з психології базових біологічних знань як основи для засвоєння змісту спеціальних професійних (психологічних) дисциплін. Без отриманих знань з природничонаукових дисциплін не можливо засвоїти і використовувати знання, уміння, навички і здатності із спеціальних професійних (психологічних) дисциплін. Важливим завданням природничонаукових дисциплін є формування у майбутніх бакалаврів з психології інтегративного мислення, цілісності світосприйняття, розуміння своєї ролі у суспільстві. Природничонаукові

дисципліни допоможуть майбутньому бакалавру з психології опанувати сукупністю знань про природні об'єкти, явища і процеси, які нас оточують.

Тому, особливо актуальною є проблема підготовки майбутніх бакалаврів з психології природничонауковим дисциплінам біологічного спрямування.

2. На основі проведеного дослідження серед студентів 3-4 курсу напряму «Психологія» було виявлено, що більшість майбутніх бакалаврів з психології не усвідомлюють значущості природничонаукових дисциплін для подальшої професійної підготовки та майбутньої діяльності за фахом, вони не зацікавлені змістом дисциплін та мають недостатній рівень сформованості природничонаукових знань. Респонденти вважають дисципліни природничонаукового циклу неважливими у професійній підготовці бакалаврів з психології та їх майбутній діяльності. Крім того, і результати самооцінки і результати оцінювання залишкових знань студентів свідчать про недостатній рівень природничонаукових знань студентів. Студенти мають низьку вмотивованість та зацікавленість до вивчення дисциплін природничонаукового циклу.

Результати пошукового дослідження свідчать про необхідність значної уваги до удосконалення процесу викладання дисциплін природничонаукового циклу майбутнім бакалаврам з психології.

3. Аналіз педагогічних досліджень надав можливість з'ясувати, що сьогодні існує значна кількість праць присвячена компетентнісному підходу, сутності понять «компетенція» і «компетентність» та їх класифікаціям, формуванню різних видів компетентностей, розвитку професійної компетенції у фахівців різного профілю тощо. У той саме час недостатньо дослідженою є проблема формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

4. На основі теоретичного аналізу уточнено сутність базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології як сукупності знань, умінь, навичок, а також особистісних якостей студента, що добуті у процесі професійної природничонаукової підготовки та є фундаментальною основою

здатності успішно розв'язувати наукові психологічні теоретичні та практичні завдання професійної діяльності.

5. Аналіз наукових праць надав можливість визначитися із видами базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології, до яких було віднесено *мотиваційна* (інтерес до оволодіння професією, природничонаукових дисциплін, професійна спрямованість); *інформаційно-когнітивна* (система знань з природничонаукових дисциплін); *функціонально-операційна* (особистісно-професійні якості, здатності розв'язання професійних завдань) *компетенції*.

6. Розкрито структуру базових професійних компетенцій, що включає мотиваційно-ціннісний, особистісний, комунікативний, когнітивно-діяльнісний компоненти, відповідно до структури визначено критерії та показники сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.

Матеріали першого розділу знайшли відображення в таких публікаціях автора [194; 195; 196; 197; 198; 200; 201; 204; 206; 207; 209; 210; 211; 233].

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ПСИХОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ ПРИРОДНИЧОНАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН

2.1. Обґрунтування педагогічної технології формування базових професійних компетенцій бакалаврів з психології

У процесі навчання бакалаврів з психології необхідно приділяти увагу формуванню вираженої потреби щодо необхідності засвоєння змісту природничонаукових дисциплін. Оскільки, здобувши ці знання, сучасний фахівець не зупиняється на досягнутому, а прагне здобути ще більшого у своїй галузі. Ця необхідність визначається умовами роботи психолога, що вимагають від нього вдосконалення знань через постійне оновлення інформації щодо особливостей здійснення психологічної допомоги та розширення психологічних проблем сучасного суспільства. Саме тому неперервна освіта є фаховою необхідністю для майбутніх бакалаврів з психології.

Сьогодні якість підготовки фахівця, на нашу думку, визначається:

- широтою кругозору, обсягом і глибиною професійних знань, умінь, навичок;
- умінням ефективно реалізувати свій професійний потенціал;
- прагненням і умінням самостійно вдосконалювати свою професійну підготовку тощо.

Слід зауважити, що бакалаври з психології у своїй професійній діяльності часто використовують знання, уміння та навички з природничонаукових дисциплін, тож нині метою навчання має бути не стільки прослуховування лекцій, скільки активне навчання, що носить діалогічний характер та базується на суб'єкт-суб'єктному підході.

При організації процесу формування базових професійних компетенцій у майбутніх бакалаврів з психології найбільшу увагу приділяли таким компонентам навчального процесу як зміст, методи навчання та контроль знань. На початковому етапі підготовки майбутніх бакалаврів з психології використовували пояснювальні методи навчання, а на наступному – поєднували їх із методами активізації навчально-пізнавальної діяльності (ділові ігри, рольові ігри, аналіз конкретних ситуацій, метод мозкового штурму, метод проектів), які були запорукою надійності знань, навичок та умінь, сприяли формуванню готовності студента до прийняття ефективних рішень.

Тому у процесі підготовки майбутніх бакалаврів з психології нами була розроблена педагогічна технологія, яка сприятиме ефективному формуванню БПК, що, у свою чергу, визначило загальний результат фахового навчання.

Теоретичним підґрунтям розробки педагогічної технології стала методика поетапного формування розумових дій (П. Гальперіна і Н. Талізінної), в основі якої лежить теорія діяльності Л. Виготського.

П. Гальперін і Н. Талізінна виділили такі етапи [48, с. 37-38]:

- попереднє знайомство з дією і створення орієнтовної основи, а також матеріалізована дія відповідно до навчальних планів, що дає такий результат, сприймання фактів, способів діяльності, цінностей і відносин;

- етап зовнішньої мови, на якому відбувається узагальнення, «стиснення» інформації і як результат – формуються уявлення, виробляються уміння, сприймаються норми;

- етап внутрішньої мови, коли відбувається подальше згортання та узагальнення інформації, переведення знань в сферу внутрішнього і екзистенціального досвіду, що надає такий результат, як закріплення уявлень, відпрацьовування умінь, засвоєння норм;

- етап розуміння і автоматизованої дії, на якому знання із загальнокомунікативної мови переводяться на ментальний код внутрішнього мовлення. І як результат, знання стають міцними, навички стійкими, переконання – щирими, смисли істинними.

В результаті успішності проходження всіх чотирьох етапів за визначеною методикою формування розумових дій формується стійка компетентність. Тому, при розробці педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології, будемо враховувати методику П. Гальперіної і Н. Талізінної.

Відповідно до завдань нашого дослідження для розробки технології формування базових професійних компетенцій необхідно визначитися із методичним обґрунтуванням, розробкою та перевіркою ефективності формування БПК майбутніх бакалаврів з психології в умовах ЗВО.

Реалізація мети дослідження зумовлювала необхідність виконання таких завдань:

- вивчення стану дослідженості проблеми формування БПК майбутніх бакалаврів з психології в умовах навчання у ЗВО;

- з'ясування особливостей професійної діяльності бакалаврів з психології та ролі БПК в структурі їхньої фахової компетенції;

- обґрунтування критеріїв, показників для визначення рівнів сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін;

- створення технології формування БПК майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін в умовах навчання за фахом;

- розробка методичних рекомендацій щодо формування БПК майбутніх фахівців з психології в умовах оволодіння професією у ЗВО. Більшість із визначених завдань розкрито в розділі 1.

Для дослідження процесу формування БПК майбутніх бакалаврів з психології сутнісним є положення про те, що під час оволодіння фахом педагогічну технологію можна створювати й коригувати відповідно до поставлених педагогічних завдань.

Нині існують багато різних праць по розв'язанню проблем педагогічної технології в яких розглядається сутність поняття «педагогічна технологія»,

історія її розвитку, аналізуються та класифікуються педагогічні технології за ознаками, функціями. Але й є те певна особливість, яка пов'язує усі роботи між собою. Такою особливістю педагогічної технології є те, що вона включає у себе елементи всіх складових процесу навчання та виховання: мету, зміст, методи, форми та засоби. Головним завданням педагогічної технології є навчити, прищепити студентам необхідні знання, уміння, навички, особистісні якості тощо.

Перш ніж визначити етапи педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін, було виокремлено напрями, які визначали стратегію та тактику наукового дослідження. У процесі формування БПК майбутніх бакалаврів з психології вважали за доцільне забезпечити сприятливе навчальне середовище, в якому студент зайняв активну позицію, а викладач перетворився з головного носія інформації на помічника студента у його науковому пошуку. Такий вид навчання відноситься до студентоцентрованого навчання у вищій школі, що сприятиме найкращій адаптації студентів першого курсу [6; 163].

Суть цього положення полягала в тому, щоб орієнтувати майбутнього бакалавра з психології, у процесі його фахової підготовки, на усвідомлення своєї професійної самоцінності; здійснення самоаналізу професійної поведінки; прагнення до самореалізації та самовдосконалення.

При розробці педагогічної технології орієнтувались на соціальне замовлення держави і суспільства, виражене в нормативних документах у вигляді вимог до майбутніх фахівців з психології, робочих програмах дисциплін «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», «Антропологія», «Зоопсихологія та порівняльна психологія», «Основи біології та генетики людини», «Психофізіологія».

При обґрунтуванні етапів педагогічної технології, пов'язаних з вибором найбільш доцільних форм, методів, прийомів активізації професійного навчання студентів відповідно до змісту професійної підготовки майбутніх

бакалаврів з психології, ми керувалися думкою про необхідність створення сприятливого освітнього середовища, завдяки якому у студентів формується вмотивована необхідність у здобутті знань.

При розробці педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології розглядали студента як суб'єкта пізнавального процесу, у якого потрібно не тільки викликати інтерес до засвоєння професійних знань, а й підвищувати його на всіх етапах навчально-виховного процесу, шляхом використання інтерактивних методів навчання (кейс-методи, метод проектів, дискусія, метод роботи у малих групах, мозковий штурм), особливість яких полягає в тому, що вони мотивують студента не тільки виражати власну думку, але й здатності змінювати її під аргументованими доказами партнерів у процесі спілкування. При цьому викладач виступав в ролі організатора процесу навчання. Навчальна діяльність цікава за умови, якщо вона різноманітна. Тому застосування викладачем різних форм, методів, прийомів активізації навчання сприяло вдосконаленню навчально-пізнавальної діяльності майбутніх бакалаврів з психології, формуванню в них навичок і умінь нестандартного вирішення професійних проблем, кращому засвоєнню навчального матеріалу.

На підставі вище зазначеного вважаємо, що важливим засобом стимулювання позитивної мотивації у студентів, при вивченні природничонаукових дисциплін, виступає особистість викладача, готового до постійного саморозвитку та самовдосконалення. А провідними мотивами оволодіння природничонауковими знаннями, уміннями та навичками майбутніми бакалаврами з психології були мотиви професійного досягнення та комунікативно-пізнавальні мотиви.

Також під час вивчення природничонаукових дисциплін робили акцент на рефлексивному освітньому середовищу. Г. Щедровицький вважає що рефлексія це «розумовий процес, спрямований на самопізнання, аналіз своїх емоцій і почуттів, станів, здібностей, поведінки» [221, с. 73].

Бакалавру, який хоче стати першокласним психологом, для того щоб пізнати сутність людської психіки, який хоче допомагати людям, необхідно, в першу чергу, пізнати самого себе. Здатність, яка дозволяє людині зрозуміти, пізнати, почути, відчувати самого себе, називається рефлексія. З латинської «рефлексія» дослівно перекладається як «звернення назад» або «відображення» [34, с. 47].

Фахівець який володіє рефлексією здатний ефективно планувати і проектувати свою діяльність. Крім того у фахівця, який володіє рефлексією на високому рівні, знаходяться й уміння аналізувати і оцінювати свої дії та досягнуті результати. Також рефлексія допомагає в мотиваційній сфері, так як сприяє виробленню позитивного ставлення до навчання і освіти в цілому. Вважаємо що, розвиваючи у бакалаврів з психології рефлексію у процесі фахової підготовки, вона допоможе їм надалі самовдосконалюватись, займатись самодослідженням, самокорекцією особистісних та професійних ресурсів, що слугуватиме їхньому розвитку як компетентного фахівця.

Педагогічна технологія повинна бути спрямована на забезпечення організаційно-педагогічного та психолого-педагогічного супроводу професійної підготовки майбутніх фахівців з психології, їх інтелектуального й творчого розвитку на основі сучасних методів навчання (особистісно орієнтоване навчання, проблемне навчання), вдосконалення системи професійної підготовки майбутніх бакалаврів з психології, визначення форм і методів підтримки процесу формування БПК у майбутніх фахівців з психології.

Педагогічна технологія дозволяє створювати, переробляти, зберігати здобуті знання, уміння та навички. Вона слугуватиме важливим чинником та засобом розвитку компетенцій фахівця. Є потужним інструментом підвищення конкурентоспроможності майбутнього бакалавра з психології.

Нині сучасна вища школа активно удосконалює та модернізує освіту (програми, підручники, посібники). Цей етап, як і традиційний, ґрунтується на педагогічній теорії, методиці, плануванні освітньої діяльності, але для нього буде характерним:

- моделювання кінцевого результату, що діагностується;
- досягнення прогнозованого результату, який досягається в заздалегідь зазначені терміни та заздалегідь визначеним рівнем витрат ресурсів викладача і студентів;
- нерозривний зв'язок з теорією діяльнісного підходу в навчанні [183, с. 4].

Розвиток вищої школи може здійснюватися за допомогою інновацій – діяльність по розробці, пошуку, засвоєнню, застосуванню певних нововведень [30; 120]. Із різноманіття інноваційних напрямків частіше вибираються саме педагогічні технології, тому що вони дозволяють інтегруватися у реальний освітній процес, досягати освітніх цілей по конкретним дисциплінам. Педагогічні технології забезпечують інтелектуальний розвиток, самостійність у студента та впровадження основних напрямків освіти гуманізації і гуманітаризації.

Педагогічні технології дозволяють паралельно розв'язувати різні завдання. Завдяки педагогічним технологіям стає можливим забезпечення оптимальних умов врахування індивідуальних особливостей кожного студента, мінімізування негативних чинників, які можуть завдати шкоди під час навчання.

Таким чином, педагогічні технології надають можливість індивідуалізувати заняття, щоб кожен студент отримав стільки часу на підготовку, скільки потрібно для повного засвоєння матеріалу дисципліни, що вивчається. Для цього потрібно виявити у кожного студента:

- зону актуального розвитку (існуючі знання, уміння);
- зону найближчого розвитку (здібність до засвоєння знань);
- зону самореалізації (активність, самостійність, самооцінка).

Технологія – це послідовність кроків, які ведуть до поставленої мети. Технологія повинна бути точною, докладною, зрозумілою, щоб будь-який викладач, який хоче нею скористатися, міг би виконати її без проблем, труднощів і отримати необхідний результат.

У педагогічній літературі існують чотири основні підходи до поняття «технологія навчання» («педагогічна технологія»), а саме: технологія визначається як дидактична концепція, частина педагогічної науки (І. Зязюн, Б. Лихачьов); як педагогічна система (В. Безпалько, В. Гузєєв, Н. Ничкало); як педагогічний процес (В. Безрукова, М. Левіна, В. Симоненко, С. Сисоєва); як процедура діяльності вчителя і учнів (В. Сухомлинський, В. Сластьонин, М. Фіцула і інші).

В зарубіжній педагогічній літературі наприкінці 60 рр. поняття «педагогічна технологія» асоціювалося з технологізацією педагогічного процесу, тобто вважалося, що підвищення ефективності процесу навчання можливе завдяки використанню технічних засобів [18]. А вже на початку 80 рр. поняття «педагогічна технологія» розумілось як «не просто сфера використання технічних засобів навчання; а виявлення принципів і розробка прийомів оптимізації освітнього процесу шляхом аналізу факторів, що підвищують освітню ефективність» [93, с. 14].

Термін «технологія», в перекладі з грецького, означає «наука про мистецтво» *techne* - «мистецтво», «майстерність»; *logos* - «слово», «вчення». Педагогічна технологія «відображає процес розробки і реалізації в освітній установі педагогічного проекту, який відображає певну систему педагогічних поглядів, спрямований на досягнення конкретної освітньої мети, визначає зразок професійно-педагогічної діяльності щодо його реалізації». Процесуально-описовий компонент педагогічної технології передбачає «опис (алгоритм) процесу, сукупність цілей, змісту, методів і засобів для досягнення планованих результатів навчання» [176, с. 128].

Особливої уваги заслуговує визначення поняття «педагогічна технологія» за А. Коджаспировим – це «напряму у педагогіці, який займається конструюванням оптимальних навчальних процесів. Являє собою систему способів, прийомів, кроків, послідовність виконання яких забезпечує вирішення завдань виховання, навчання і розвитку особистості вихованця, а сама діяльність представлена процедурно, тобто як певна система дій» [80, с. 149-

150]. При розробці педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології намагалися сконструювати її так щоб на кожному етапі було використано такі способи та прийоми з педагогіки які б могли допомогти у розв'язанні поставлених завдань майбутнім бакалаврам з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

В. Безпалько [17], С. Гончаренко [38] та М. Кларін [77] вважають що, «технологія навчання» (педагогічна технологія) – це сукупність різних систем наукових принципів до програмування та реалізації процесу навчання, які використовують для досягнення певних педагогічних цілей особистісні, а також інструментальні та методологічні засоби. При цьому основою навчання є не предмет вивчення, а особистість учня [38].

При розробці педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології також дотримувалися рекомендацій науковця О. Советової, яка виділяє критерії, що найкраще відображають сутність поняття «педагогічна технологія». Це: по-перше – однозначне і суворе визначення цілей навчання; по-друге – сприяння відбору і структуруванню змісту дисципліни; по-третє – оптимізація організації навчального процесу; по-четверте – здійснення педагогічного процесу за допомогою різноманітних методів, прийомів та засобів навчання; по-п'яте – застосування об'єктивних методів оцінки результатів навчання [183, с. 8]. Тобто, для того щоб розроблена педагогічна технологія формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології оптимально працювала необхідно: сформулювати цілі навчання природничонаукових дисциплін, підібрати необхідний навчальний матеріал, скомпонувати його, організувати процес навчання студентів-бакалаврів з психології за допомогою різних методів і способів так, щоб він оптимально підходив для кожного студента.

Таким чином, аналіз наукової літератури (В. Безпалько, В. Гузєєв, І. Зязюн, В. Кукушин, Н. Ничкало, С. Сисоєва, В. Сластьонин, Е. Советова,

М. Фіцула і інші) свідчить, що в педагогіці сьогодні не має точного визначення поняття «педагогічна технологія».

Імпонує визначення педагогічної технології відомого вченого І. Зязюна, який говорить про те, що це сфера знання, яка включає методи, засоби і теорію їх використання для досягнення цілей освіти [65].

Аналіз різних визначень поняття «педагогічна технологія» надає можливість розглядати її як *сукупність певних педагогічних заходів і вимог, що повинні сприяти успішному формуванню БПК майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.*

Кожна педагогічна технологія має певні прикмети за якими її можна дізнатися, визначити і описати, що необхідно враховувати при її розробці. Такими прикметами на думку В. Кухаренко є наступні ознаки:

1. діагностичне цілепокладання та результативність, що дає гарантоване досягнення цілей та забезпечує ефективність процесу навчання.
2. економічність, яка виражає якість педагогічної технології, забезпечує та оптимізує працю педагога.
3. проєктованість, цілісність та керованість, що відображає різні сторони ідей відтворюваності педагогічної технології.
4. коректованість, яка передбачає можливість постійного оперативного зворотного зв'язку та орієнтацію на чітко визначені цілі.
5. візуалізація, що передбачає використання різноманітної аудіовізуальної та іншої техніки, конструювання та застосування різних дидактичних та наочних посібників [95, с. 158].

Також кожна педагогічна технологія, на думку В. Кухаренко, має декілька функцій: гуманістичну – реалізація освітніх цілей, навчального процесу, створення комфортних психолого-педагогічних умов для розвитку особистості учня; методологічну – спрямованість моделі освіти на впровадження практики в стратегію навчання через систему процедур і операцій освіти; проєктувальна, що дозволяє планувати освітні ситуації,

діяльність суб'єктів освіти, а також дозволяє гарантувати процес освіти [95, с. 158].

Важливо розрізнити види педагогічних технологій, однак на сьогодні у науковій літературі немає загальноприйнятої класифікації педагогічних технологій. Різні вчені, залежно від смислового значення поняття, по-різному класифікують педагогічні технології.

В. Безпалько пропонує розрізнити: класичне лекційне навчання; навчання за допомогою аудіовізуальних технічних засобів; систему «консультант»; навчання за допомогою книги; систему «малих груп», групові, диференційні засоби навчання; комп'ютерне навчання; систему «репетитор»; «програмне навчання» за допомогою заздалегідь складеної програми [18].

За В. Гузеєвим педагогічні технології поділяються на традиційні методики; модульно-блокові; цільноблокові та інтегровані [41; 42]. Пропонуються три види педагогічних технологій це: розвиваючі технології, технології адаптивної системи навчання, технології, побудовані на основі інтегративної. Ці три види педагогічних технологій спрямовані на створення позитивного емоційного настрою на працю студентів у ході навчального процесу; використання проблемних творчих завдань; стимулювання студентів до вибору та самостійного використання різних способів виконання завдань; рефлексію.

І. Прокопенко більш детально описує та пропонує наступну класифікацію педагогічних технологій, всередині яких є окремі види технологій:

1. За цільовою орієнтацією – загально педагогічні, вузько предметні, модульно-рейтингові; навчання обдарованих, робота з «важкими», масова технологія, просунута освіта; на основі: активізації діяльності, інтенсифікації діяльності, гуманізації і демократизації відносин, реконструкції матеріалу, ефективності організації навчання, авторської технології, альтернативної; навчаючи і виховуючи, загальноосвітні і професійні, гуманістичні і технократичні.

2. За характером відносин між педагогом та студентом – авторитарні, дидактоцентричні, особистісно орієнтовані, гуманно-особистісні, вільного виховання.

3. За способами організації навчання – лекційно-семінарські і альтернативні, індивідуальні, групові, колективні, академічні і клубні, індивідуальні і диференційні; догматичні, репродуктивні, пояснювальні, програмні, проблемні, діалогічні, розвивальні, ігрові, саморозвивальні, комп'ютерні; інформаційні, операціональні, евристичні, комплексні. Відповідно до визначених видів технологій нам важливі такі, як модульно-рейтингові, професійні, гуманістичні, особистісно орієнтовані, проблемні, діалогічні, розвивальні, ігрові, що стануть змістом авторської технології формування БПК майбутніх бакалаврів з психології [150, с. 24-26].

Особливої уваги заслуговує структура педагогічної технології В. Кукушина, яка складається з концептуальної основи – наукова концепція досягнення освітніх цілей; змістовна частина навчання – загальні та конкретні цілі навчання, легко доступний для сприйняття зміст навчального матеріалу; технологічний процес – організація навчального процесу, його методи і форми, діяльність педагога по управлінню засвоєнням навчального матеріалу студентами [25; 93]. Важливим елементом цієї структури виступає наукова концепція, як така, що дозволяє методологічно коректно побудувати ту чи іншу педагогічну технологію.

На наш погляд, найбільш відома спроба класифікації педагогічних технологій належить Г. Селевко. У межах груп і підгруп він виділяє близько ста, на його думку, самостійних педагогічних технологій: педагогічні технології на основі гуманно-особистісної орієнтації педагогічного процесу; активізації та інтенсифікації діяльності учнів (активні методи навчання); ефективності управління та організації навчального процесу; дидактичного удосконалення і реконструювання матеріалу; предметні педагогічні технології; альтернативні технології та інші [131; 173].

Існує класифікація педагогічних технологій залежно від позиції студента до викладача:

- Авторитарні технології, в яких педагог є суб'єктом навчально-виховного процесу, а студент – об'єктом. Вона є звісно деструктивною, але на жаль, зустрічається у сучасному навчально-виховному процесі, та відповідно пригнічує ініціативу і самостійність студента.
- Дидактоцентричні технології, основою яких є також суб'єктивно-об'єктивний підхід, у центрі уваги лише освіта.
- Особистісно орієнтовані технології, що передбачає суб'єкт-суб'єктний підхід, а у межах навчально-виховного процесу реалізовується природний потенціал студента.
- Гуманно-особистісні технології, впровадження яких передбачає орієнтацію на творчі здібності та всебічну повагу до студента.
- Технології співпраці, коли панує демократичне ставлення між викладачем і студентом, спільно виробляються цілі, завдання, зміст і методи занять [117].

Вважаємо, що останні три технології повинні перемежовуватися у навчально-виховному процесі, що зумовить ефективне формування базових професійних компетенцій у майбутніх бакалаврів з психології, які і відобразимо у розробленій авторській технології.

Аналіз науково-педагогічної літератури (А. Макаренко [180], Н. Попова [183], О. Пехота [138; 139], С. Сисоєва [176; 177; 178; 179; 180], В. Сухомлинський [183], С. Шацький [183] та інші) свідчить, що педагогічна технологія має проходити певні етапи, у тому числі розробки. Щодо педагогічної технології як процесу, вона передбачає перший етап, на якому формується зацікавленість у вивченні предмету, на другому – створюється позитивна мотивація до навчання, третьому – організовується безпосередньо навчальна діяльність, а наступному – самостійна.

Дослідивши різні підходи щодо визначення, класифікування та складових педагогічної технології формування базових професійних компетенцій

майбутніх бакалаврів з психології дійшли висновку що, при її розробці повинні бути наступні етапи:

1. Підбір, обґрунтування та розробка складових технології, що включає опис її методологічних аспектів, постановку цілей відповідно очікуваним результатам. Далі відбувається проектування та моделювання педагогічного процесу з подальшим підбором необхідного навчального матеріалу та проходження студентами первинної діагностики.

2. Організація навчального матеріалу, до чого відноситься його структурування та підбір навчальних завдань на репродуктивному та творчому рівнях.

3. Моделювання педагогічного процесу, що включає підбір та організацію форм, методів та засобів навчання. До форм відносяться лекції, семінари, практичні заняття, самостійну, індивідуальну роботу та інші, до методів: інформаційні, репродуктивні, проблемно-пошукові, репродуктивно-творчі та інші; засобів – підручники, навчальні посібники, інформаційні матеріали, програмно-методичне забезпечення для комп'ютерів, дидактичні матеріали, технічні засоби навчання та інші.

Аналіз науково-педагогічної літератури надає можливість зробити висновок про те, що педагогічна технологія тісно пов'язана з системним та дидактичним підходом в освіті, зокрема постановка цілей до проектування педагогічного процесу та коректного підбору та реалізацією педагогічних технологій. Відповідно можна стверджувати, що педагогічна технологія є систематичним, послідовним втіленням змодельованого педагогічного процесу на практиці.

Впровадження педагогічної технології формування БПК майбутніх бакалаврів з психології відбувалася на основі загальнодидактичних та специфічних принципів навчання.

До загальнодидактичних належать:

- *Принцип системності*, який передбачає формування БПК у майбутніх бакалаврів з психології в процесі фахової підготовки на основі тісного взаємозв'язку всіх її елементів.

- *Принцип культуродоцільності*, який вимагає вибору змісту, форм та методів формування БПК у майбутніх фахівців психологічної галузі з урахуванням того, що особистість знаходиться та розвивається у певному культурному просторі, який має свої особливості та традиції.

- *Принцип практичної спрямованості*, який передбачає закріплення знань та навичок в процесі діяльності.

- *Принцип ініціювання особистісної активності* викладача, від якого буде залежати те, яким чином, на якому рівні буде здійснюватись практична робота зі студентами з реалізації задач формування у них БПК.

- *Принцип варіативності*, що означає наявність вибору значної кількості варіантів самореалізації та самовиявлення, який передбачає також можливість у професійній діяльності здійснювати переосмислення, переоцінку своїх дій.

- *Принцип діалектичної єдності* повторюваності та новизни.

До специфічних принципов навчання належить:

- *Принцип синтетичного засвоєння*. Синтетичність навчання передбачає рясне слухання матеріалу з природничонаукових дисциплін, що ставить майбутнього бакалавра з психології перед необхідністю інтуїтивно схоплювати ціле, не аналізуючи його. Також передбачається, що аналіз прослуханого матеріалу буде проводитися безпосередньо на практичних заняттях за допомогою принципу комунікативної спрямованості.

- *Принцип комунікативної спрямованості* навчання передбачає, що в процесі оволодіння вміннями, навичками та здібностями з природнонаукових дисциплін майбутні бакалаври з психології будуть більше на практиці використовувати набуті теоретичні знання в формах рольової гри, відповідей на питання, обмін думками.

- *Принцип програмування*. Це принцип включає в себе підбір матеріалу для різних методів, видів вправ. Кожна така вправа і кожен метод теж підбирається відповідно до етапів навчання.

Аналіз дослідження показав, що більшість науковців звертали увагу на поетапність процесу навчання студентів та намагалися детально обґрунтувати кожний етап педагогічної технології. Незважаючи на різні назви етапів у кожній роботі простежується спільна логіка побудови педагогічної технології. Так Т. Бутенко розглядає наступні етапи – смисловий, теоретичний, практично-діяльнісний, оцінний. А. Арабаджи – мотиваційно-смисловий, інформаційно-орієнтовний, аналітично-дієвий. О. Белякова – емоційно-мотиваційний, когнітивний, поведінковий.

Але незалежно від предмету дослідження більшість науковців вважають що, на першому етапі педагогічної технології повинна бути сформована мотивація, оскільки вона є запорукою зацікавленості людини.

Отже, першим етапом педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів психології у вивченні дисциплін природничонаукового циклу визначаємо *мотиваційний*.

Мета мотиваційного етапу – це за допомогою різноманітних педагогічних методів сформувати у майбутнього бакалаврів з психології стійку мотивацію. На основі мети було розроблено завдання першого етапу педагогічної технології формування базових професійних компетенцій – це розвиток внутрішньої мотивації студентів до вивчення природничонаукових дисциплін.

Важливо на цьому етапі педагогічної технології розробити необхідні методи навчання завдяки яким майбутні бакалаври з психології будуть самі бажати навчатися, шукати додатково навчальну літературу для здобуття більш ґрунтовних знань з природничонаукових дисциплін. Так, на першому етапу було підібрано форми організації навчально-виховного процесу (лекції, практичні заняття, самостійна робота, екскурсії) та методи (бесіди, практичні вправи, демонстрація наукових та навчальних відеофільмів) завдяки яким

надається можливість щодо розвитку внутрішньої мотивації студентів-психологів.

На перших курсах майбутніх бакалаври з психології приходять до закладу вищої освіти сором'язливі, бояться робити висловлювання, навіть якщо знають правильну відповідь на поставлене запитання. Тому, на першому етапі педагогічної технології варто приділити особливу увагу створенню позитивної атмосфери серед студентів, так як вона сприяє створенню сприйнятливої психологічного клімату у аудиторії.

Прийшовши до закладу вищої освіти студенти не завжди відразу можуть зорієнтуватися що від них хоче викладач, так як процес навчання в школі істотно відрізняється від ЗВО, вони губляться і часто потім замикаються в собі, що в подальшому позначається на їхньому успішному засвоєнні дисциплін професійно спрямованого циклу і успішності в цілому. Тому необхідно, в першу чергу, знайти рішення даної проблеми бо якщо не звернути на це увагу у студентів не виникатиме інтерес до навчального процесу. Вони без ентузіазму будуть відвідувати лекції та практичні заняття, зацікавленості в засвоєнні нового навчального матеріалу у них не буде.

Все це негативно позначається на формування у майбутніх бакалаврів з психології позитивної внутрішньої мотивації тому що перший етап педагогічної технології створює основу у подальшій ефективній реалізації наступних етапів формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.

Можна також відзначити, що більшість науковців після мотиваційного етапу передбачають засвоєння теоретичного змісту навчання. Тобто, після того як у студента з'явилася зацікавленість до навчання він зможе максимально зосередитися на засвоєнні отриманої теоретичної наукової інформації.

Отже, другим етапом педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів психології у вивченні дисциплін природничонаукового циклу визначаємо *теоретико-змістовий*.

Мета теоретико-змістового етапу – це сформувати певну систему базових теоретичних знань з природничонаукових дисциплін. На основі мети було розроблено завдання етапу – це формування системи теоретичних природничонаукових знань.

Кожен студент, що приходить здобувати спеціальність бакалавр з психології, має певний набір знань, умінь та навичок з природничонаукових дисциплін які він отримав у середній школі. Ці здобуті у середній школі знання допомагають майбутньому бакалавру з психології самостійно шукати необхідну інформацію, аналізувати, систематизувати її. Важливо ці здобуті знання, уміння та навички не тільки утримати на високому рівні, а й поглибити їх тому що, як вже було сказано раніше (розділ 1.1.), природничонаукові дисципліни є базою у професійній освіті майбутнього бакалавра з психології і на ці знання накладаються спеціальні.

У вивченні природничонаукових дисциплін майбутні бакалаври з психології стикаються з новими термінами, поняттями, ознайомлюються з новими способами розв'язання професійних завдань. Від того як будуть засвоюватись природничонаукові дисципліни на перших курсах буде залежить якої якості знання студент отримує в кінці освіти. Тому необхідно приділити увагу викладанню природничонаукових дисциплін, щоб у студентів з'явився інтерес до цих дисциплін та вони бажали їх отримувати у більшій кількості.

Також необхідно, на цьому етапі педагогічної технології, розробити такі методи навчання, щоб студент який має позитивну внутрішню мотивацію до вивчення природничонаукових дисциплін не втратив до неї зацікавленості. Такими методами є проблемне навчання, дискусії, бесіди, завдяки яким у майбутніх бакалаврів з психології з'являються глибокі теоретичні знання з природничонаукових дисциплін.

На другому етапі педагогічної технології у майбутніх бакалаврів з психології активізується пізнавальна діяльність, завдяки якій майбутні фахівці можуть окреслити майбутні перспективи використання тих знань, умінь та навичок що отримується у вивченні природничонаукових дисциплін. Коли

студент має гарну базу фундаментальних знань він буде добре орієнтуватися у великому потоці інформації що надходить до нього й особливо з мережі Internet.

Після того як кожна людина отримує певні теоретичні знання, для того щоб у нього була можливість їх застосувати, необхідно на практиці ці знання спробувати. Тому, на наступному етапі варто приділяти увагу практичним вправам для розвитку умінь, навичок та здатностей з майбутньої професії бакалавра з психології. Отже, третім етапом педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів психології у вивченні дисциплін природничонаукового циклу визначаємо *професійно-практичний*.

Мета третього етапу – це сформувати у майбутніх бакалаврів з психології практичні уміння, особистісно-професійні властивості та здатності які вони отримають на основі теоретичних знань з природничонаукових дисциплін.

Головним завданням навчання людини це застосування на практиці здобутих теоретичних знань. Отже, головним завданням професійно-практичного етапу педагогічної технології було на основі глибоких теоретичних знань з природничонаукових дисциплін, при наявній позитивній внутрішній мотивації, навчити майбутніх бакалаврів з психології на практиці застосовувати ці знання у вигляді професійних умінь та навичок.

На професійно-практичному етапі педагогічної технології приділяли увагу створенню у майбутніх бакалаврів з психології особистісно-професійних властивостей та здатностей з природничонаукових дисциплін завдяки розумової та практичної діяльності. Як зазначає Н. Мойсеюк «розвиток як результат навчання – це готовність до самостійної організації своєї розумової та інших видів діяльності відповідно до поставлених завдань різного рівня складності» [120, с. 166].

Тобто, на цьому етапі педагогічної технології, приділяли увагу розвитку у студентів професійно-особистісних властивостей та здатностей які вони можуть застосовувати у майбутній професійній діяльності бакалавром з психології на практиці на основі отриманих теоретичних знань. Це можливо

здійснити лише завдяки активної розумової діяльності за допомогою таких методів як метод дебатів, рольові ігри, практичні вправи, доповіді, дискусії, метод проектів. Ці методи дозволяють на практиці вчитися застосовувати знання які були отримані під час прослуховування лекцій.

Для розуміння важливості вивчення природничонаукових дисциплін майбутніх бакалаврами з психології на третьому етапі педагогічної технології зі студентами обговорювалось, як теоретичні знання, уміння, навички професійно-особистісні властивості та здатності, що здобуті у процесі вивчення, можуть впливати на подальшу професійну підготовку та діяльність.

Також робилися вправи які допомагали студентам за кожною тематикою природничонаукових дисциплін навчитися робити висновки, узагальнювати, систематизувати та аналізувати, знаходити подібності або відмінності. Бакалавру з психології необхідно володіти такими важливими професійними видами розумових операцій як дедукція та індукція, абстракція і конкретизація, котрі допомагають фахівцеві виділяти частини предметів або його властивості із загального потоку інформації наданої йому клієнтом, конкретизувати свої висловлювання. Такі особистісно-професійні властивості та здатності також формуються завдяки практичним вправам.

Деякі науковці вважають необхідним, на останньому етапі педагогічної технології, перевірити наскільки ефективними були проведені різні заходи на кожному з попередніх етапів, тобто провести оцінку результатів сформованості у студентів знань, умінь і навичок. Тому, останнім четвертим етапом педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні дисциплін природничонаукового циклу визначаємо *контрольно-оцінний*.

Завданням цього етапу – є аналіз результатів формування БПК майбутніх бакалаврів з психології на основі здобутих знань, умінь, навичок та здатностей з природничонаукових дисциплін. Перевірити результативність попередніх етапів можливо завдяки контрольним вправам, опитуванням, результатів іспитів та заліків.

Відповідно до вище зазначеного, у тому числі характеристик педагогічної технології, розкритих методологічних підходів та наукових принципів було

розроблено авторську педагогічну технологію формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін (рис. 2.1.)

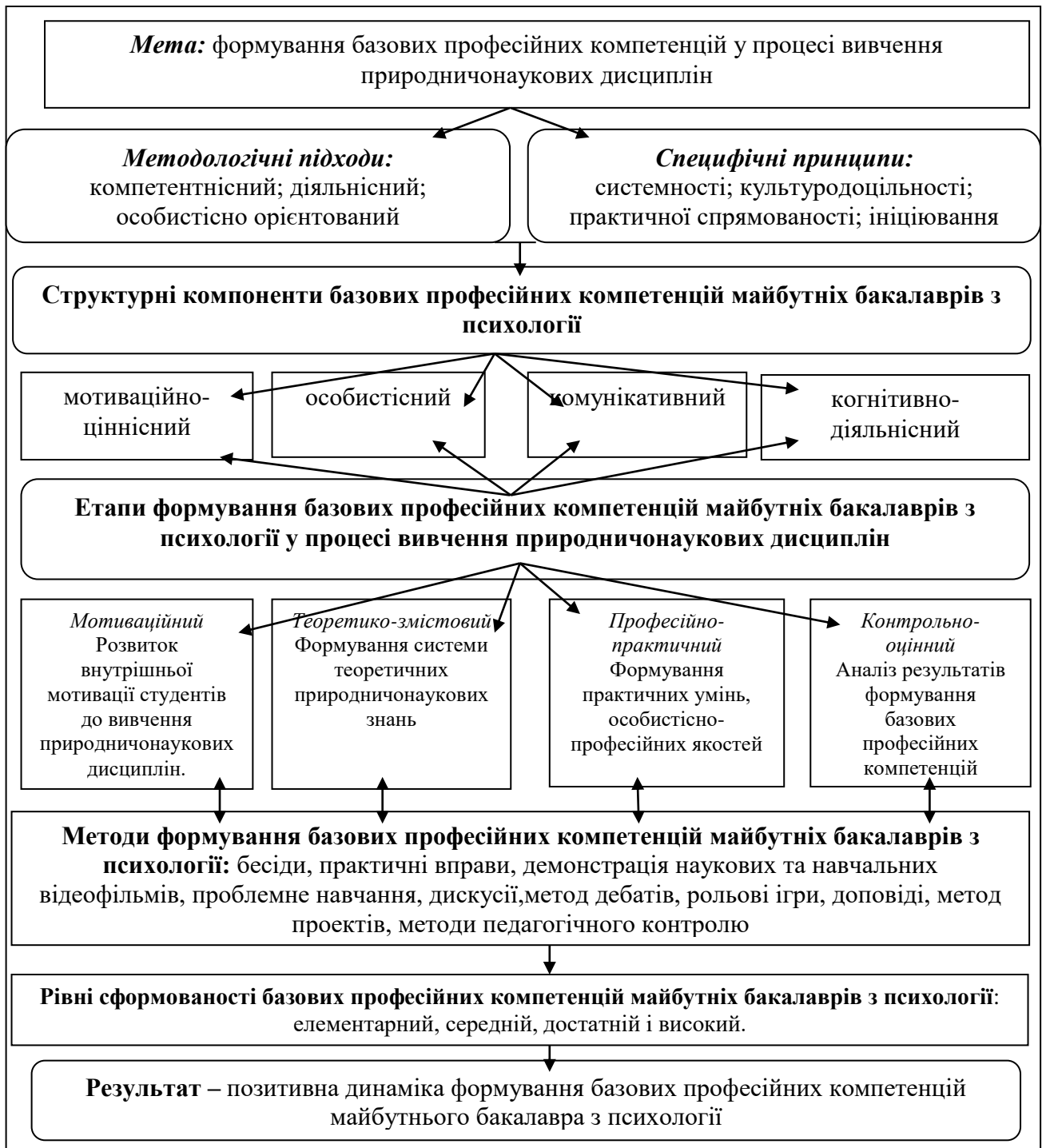

Рисунок 2.1. – Модель технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін

Отже, було визначено що, педагогічна технологія формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін це *сукупність певних педагогічних заходів та вимог, що повинні сприяти успішному формуванню БПК майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.*

Визначено що, педагогічна технологія має певні характеристики – це цілеспрямованість, системність та послідовність дій, відтворюваність на практиці, результативність та активна взаємодія усіх суб'єктів навчання.

Аналіз дослідження показав, що впровадження педагогічної технології формування БПК майбутніх бакалаврів з психології повинно відбуватися на основі загальнодидактичних та специфічних принципів навчання на протязі чотирьох етапів – мотиваційному, теоретико-змістовому, професійно-практичному та контрольному-оцінному.

2.2. Реалізація педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін

Реалізація педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін здійснювалась на першому та другому курсі під час лекцій, практичних занять, індивідуальних та групових заняттях, а також самостійної роботи студентів. Згідно навчального плану спеціальності «Психологія» (додаток А) дисципліни природничонаукового циклу складають певну норму годин. Так, на вивчення кожної з навчальних дисциплін: «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», «Основи біології та генетики людини», «Психофізіологія», «Антропологія» та «Зоопсихологія та порівняльна психологія» відводиться 120 – 150 годин, це 4 кредити ECTS. Заняття проводились на базі НТУ «ХП» та УПА.

Відповідно до розробленої технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології (табл. 2.2), її впровадження йшло протягом чотирьох етапів: мотиваційному; теоретично-змістовому; професійно-практичному та контрольному-оцінному. Мета, завдання кожного етапу педагогічної технології та методи, які застосовувались у формуванні базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін, описані у розділі 2.1.

На першому – *мотиваційному етапі* – відбувався розвиток внутрішньої мотивації студентів до вивчення ПНД за допомогою методів: бесіди, практичні вправи, демонстрація наукових та навчальних відеофільмів.

Згідно навчального плану підготовки бакалавра з психології цикл природничонаукових дисциплін викладається на перших курсах. Зазвичай студенти-першокурсники не завжди розуміють важливість вивчення цих дисциплін. Тому вкрай важливо, щоб на перших курсах сформувалася внутрішня мотивація до навчання. Формування базових професійних компетенцій має усвідомлюватися кожним студентом як фундаментальна підготовка при отриманні майбутньої професії. Для цього студенти повинні бути мотивованими на якісне оволодіння базовими професійними компетенціями, а також вважати отриманні знання, уміння і навички при вивченні природничонаукових дисциплін важливими й необхідними.

На перших заняттях необхідно розглядати значущість та важливість цих дисциплін у фаховій підготовці, проводити аналіз та паралелі з іншими напрямками підготовки фахівців для ефективного вивчення циклу професійної та практичної підготовки.

На заняттях з природничонаукових дисциплін, як форми організації навчально-виховного процесу були виконані наступні завдання: короткий опис дисциплін, обґрунтування необхідності їх вивчення, розкриття важливості і значущості природничонаукових дисциплін у фаховій підготовці бакалаврів з психології, пояснювання щодо поступовості та поглибленості впродовж вивчення тематики матеріалів курсу, описання тем дисциплін, їх цілей та

завдань, вимоги до оцінювання знань, умінь на навичок, розкриття зв'язків з іншими дисциплінами фахової підготовки.

Для підвищення доступності лекцій та семінарів, згідно принципу наочності, було застосовано комп'ютерну техніку, сучасні технологічні засоби (мультимедіа), інформаційні технології та використано методичні рекомендації з запропонованого курсу. Наприклад, показ відеофільмів з каналу YouTube та Discovery, присвячені розкриттю особливостей будови та роботи центральної нервової системи; онтогенезу людини впродовж пренатального та постнатального розвитку; походження людини, особливостей рас на планеті тощо.

Перед показом відеофільму студентам було запропоновано кілька питань на які вони відповідали письмово протягом 15 хвилин. Наприклад, при вивченні теми «Будова спинного мозку» необхідно було відповісти на наступні питання:

- «На всім протязі спинний мозок має однаковий діаметр?»
- Якою характерною особливістю володіє спинний мозок?»

При вивченні теми «Онтогенез людини» необхідно було відповісти на наступні питання:

- «Дайте визначення поняттю «онтогенез» і на які періоди він підрозділяється»
- «На якому етапі у хордових тварин відбувається закладка нервової трубки?»

Після того як студенти відповіли на питання вони обмінювались відповідями між собою. Потім студентам пропонувалося подивитися відеофільм та оцінити відповіді на поставлені питання. Після чого студенти спільно з викладачем обговорювали тематику відеофільму.

Трансляція відеофільмів, як наочного матеріалу, допомогла у більш ефективному засвоєнні знань з ПНД, а також розвитку внутрішньої мотивації до навчання.

Для підвищення мотивації до вивчення природничонаукових дисциплін та спрямовуючи студентів до творчої діяльності, використовували практичні

вправи, що базуються на наукових доробках вітчизняних вчених Ж. Богдан [224], Н. Підбуцька [140; 141], С. Резнік [159; 161], Н. Середа [168; 237; 243], Ю. Чебакова [236; 239] тощо).

Так, на початку кожного практичного заняття із курсів «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», «Основи біології та генетики людини» та «Антропологія» використовувалась вправа проблемної спрямованості: «Ніхто в групі не знає, що я...». На її початку студенти вітають та висловлюють побажання один одному. Після чого кожному студенту треба було продовжити речення із запропонованого списку:

- «Сьогодні радію з того що...»
- «Сьогодні досягну успіху у..., тому що...»
- «Ми сьогодні усі здобудимо і опонуємо..., тому що...»
- «Я планую досягти наступне... впродовж дня, тижня, місяця».

На початку проведення цієї вправи студенти соромилися відповідати та відчували незручність, але з кожним наступним заняттям перестали соромитись, покращились доброзичливі стосунки, вони стали більш розкутими та розповідали, що це допомагає їм поставити чіткі цілі та завдання для себе і незабаром досягнути успіху у вивченні ПНД. Такі вправи на кожному занятті підвищують мотивацію досягнення успіху у майбутніх бакалаврів з психології, що безпосередньо корелює із внутрішньою мотивацією.

Були виконані вправи, які сприяли позитивному спілкуванню з одногрупниками та з викладачем, а також формуванню умінь самопрезентації і розвитку мотиваційних та поведінкових якостей. Все це спонукало студентів підвищувати свою пізнавальну активність. Через кілька занять було помітно зниження напруги між студентами, вони більш охоче висловлювали свої думки, робили висновки, не соромлячись інших, були готові до командної роботи, охоче відповідали на питання викладача. Це безумовно вплинуло на формування внутрішньої мотивації до навчання.

По закінченню кожного практичного заняття пропонувалося студентам відповісти на наступні запитання:

- «Знання, які здобув сьогодні, вважаю (важливі, не важливі), тому що...»;

- «Сьогодні я опанував навички та вміння, які (допоможуть або ні) у моїй професійній діяльності і житті...»;

- «Сьогодні, мені на семінарі (сподобалось або ні) і що саме...».

Кожен студент охоче відповідав на запитання, використовував різноманітні порівняння та аналіз, синтез та узагальнення.

Проте, тільки пояснення значущості природничонаукових дисциплін недостатньо для мотивації студентів. Для того, щоб навчання було ефективним, воно повинно бути пов'язано з потребами особистості. Використання студентоцентрованого принципів навчання та особистісно орієнтованого підходу сприяло усвідомленню значущості формування базових професійних компетенцій у майбутніх бакалаврів з психології, прояву у них зацікавленості і активності у навчанні. При викладанні природничонаукових дисциплін було враховано побажання, які студенти третього та четвертого курсів висвітлили у анкетах (розділ 1.1.). Це надало можливість по-новому розробити і вдосконалити методичне забезпечення дисциплін природничонаукового циклу. По завершенню вивчення цих дисциплін майбутнім бакалаврам з психології було запропоновано провести анкетування з тих же питань, результати яких були позитивними. Але не всі студенти висловлювали свої побажання для вдосконалення вивчення дисциплін природничонаукового циклу.

Для реалізації студентоцентрованого принципів навчання та особистісно орієнтованого підходу ми використовували спільне обговорення зі студентами значення знань, умінь та здатностей з природничонаукових дисциплін для їх подальшої професійної діяльності, взаємозв'язку змісту ПНД з дисциплінами професійної та практичної підготовки. Також проводилися різноманітні вправи та рольові ігри, які надали можливість ознайомитися із майбутньою професією, осмислити цілі підготовки студентів, усвідомити значущість ПНД, підвищити позитивну мотивацію студентів, глибоко оволодіти знаннями, вміннями й

навичками, забезпечити здатність творчо підходити до розв'язання різних проблем професійного характеру.

Окрім визначених форм навчання нами використовувалася ще й така форма навчання, для формування внутрішньої мотивації, як екскурсія. Це «позаурочна складна комплексна форма навчання студентів, що проводиться в реальних виробничих умовах за межами навчального закладу, аудиторії чи лабораторії з метою збагачення, розширення та поглиблення теоретичних і практичних знань, вирішення низки виховних завдань – підкріплення та розвитку мотивації навчальної та майбутньої професійної діяльності» [87, с. 178].

Відповідно до вказаного вважаємо цю форму навчання дуже важливою, тож кожного року у межах ПНД здійснюємо екскурсії до Музею анатомії Національного медичного університету м. Харкова, де змінюється уява студентів про людський організм і анатомію. У музеї студенти-психологи наочно бачать експонати, які представляють будову тіла, фізіологію, функції органів, м'язи, скелет, вроджені дефекти і патології органів людини. Значна колекція препаратів відображає особливості антропогенезу, еволюційної і порівняльної макро- та мікроскопічної анатомії вегетативної і соматичної нервової систем. У музеї експонуються унікальні муміфіковані препарати датовані початком і серединою ХІХ століття, а також колекція штучно деформованих черепів людини близько двотисячолітньої давності, знайдених при розкопках в Криму і Лівобережній Україні проф. В. Бобіним.

У ході екскурсії до Музею бакалаври з психології прослуховують лекції провідних викладачів Національного медичного університету, що заохочує їх до поглибленого вивчення дисциплін природничонаукового напрямку.

Студенти отримують дивовижні враження, що підкріплює їх внутрішню мотивацію до навчання.

Таким чином, забезпечення розвитку внутрішньої мотивації студентів до вивчення ПНД на мотиваційному етапі педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні

природничонаукових дисциплін здійснювалось за допомогою наступних методів: бесіди, практичні вправи, демонстрація наукових та навчальних відеофільмів.

На другому – *теоретично-змістовому етапі* – здійснювалася теоретична підготовка майбутніх психологів, яка заклала основу формування БПК. Завданням етапу було формування системи теоретичних природничонаукових знань.

Для реалізації завдань теоретично-змістового етапу педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін використовувались наступні методи навчання: словесні – дискусії, бесіди; наочні – проблемне навчання, демонстрація наукових та навчальних відеофільмів. Засобами навчання на цьому етапі педагогічної технології були розроблені проблемні питання, приклади, практичні ситуації.

Зазвичай теоретичний матеріал викладається під час прослуховування лекції. Досить часто студенти на лекціях залишаються пасивними слухачами, які механічно намагаються встигнути записати в конспект все те що розповідає лектор. Все це призводить до низької засвоюваності лекційного матеріалу. Пов'язано це з тим, що людини досить важко постійно бути сконцентрованим на декількох видах діяльності тобто, одночасно конспектувати, дивитися і слухати що говорить і робить викладач. Тому, викладачу важливо проводити лекції на високому професійному рівні маючи глибокі знання з дисципліни, застосовуючи при цьому різні методичні, організаторські, ораторські уміння, а також вміти взаємодіяти з аудиторією. Тобто викладачу необхідно володіти на високому рівні педагогічною майстерністю [63; 64].

Так на протязі лекції використовували наступні прийоми:

- Приклади, що ілюструють тему лекції. Наприклад, при вивченні теми «Кора великих півкуль» було надано такий приклад: якщо людина падає та вдаряється потилицею то вона може втратити зір. Пов'язано це з тим, що потилична частина головного мозку відповідає за впізнання зорового образу.

- Різні питання до аудиторії. Наприклад, в якій області головного мозку обробляються тактильні сигнали і де вона знаходиться?

- Зв'язок декількох лекцій. Наприклад, що виробляється чорною субстанцією і як ця речовина впливає на вищі психічні функції людини.

- Використовували різну інтонацію, паузи, наголоси у викладі матеріалу.

- Застосовували ілюстрації у вигляді макетів, плакатів, рисунків.

Такі різноманітні прийоми допомагали студентам під час прослуховування лекцій не монотонно конспектувати, а бути активним учасником начального процесу.

Однією з основних умов активізації студентів у навчально-виховному процесі є впровадження проблемного навчання. На думку М. Косолапова «активність навчання розглядається в сучасній теорії й практиці професійного освіти як фактор, що дозволяє підвищити якість навчального процесу в цілому» [86, с. 53].

Сучасність диктує такі умови, що для майбутнього бакалавра з психології необхідно не репродуктивно відтворювати здобуті на лекції знання, а уміти ними оперувати нестандартно, нешаблонно із використанням додаткової інформації з поставленої проблеми, також достатньо критично відноситися до отриманої інформації, що в цілому зумовить розвиток критичного та творчого мислення, яке допоможе майбутнім психологам у їх професійній діяльності, яка досить мінлива, оскільки залежить від людей з різними індивідуально-характерологічними особливостями. Творчий підхід до використання знань можливе лише за умови проблемного навчання.

Проблемне навчання у межах діяльнісного підходу формує глибокі, дієві знання у студентів. Як зазначає С. Резнік, проблемна лекція ґрунтується на «створенні проблемної ситуації, яка містить пізнавальне протиріччя між наявними знаннями й тими, які необхідні для вирішення проблеми» [161, с. 147]. Проблемна лекція спрямована на формування мотивації студентів, на засвоєння нового знання.

Проблемні завдання потім, вже на практичному занятті надали можливість працювати над проблемними питаннями, формувати гіпотези, аналізувати, обговорювати, порівнювати результати. Важливим на цьому етапі є розвиток здатності до аналітичного мислення.

С. Резнік визначає, що розвиток інтелектуальних умінь і навичок можна оцінити за здатністю «студента виділяти головне, аналізувати проблему, генерувати нові ідеї, порівнювати, визначати сильні й слабкі сторони різних ідей, аргументувати переваги певного рішення, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати та робити висновки» [161, с. 147-148]. Практичні завдання «можуть бути спрямовані на розвиток таких здатностей студента для інтенсифікації його пізнавальної діяльності та більш ґрунтовного засвоєння навчального матеріалу» [159].

Наприклад, за темою «Чинники, що підвищують ризик народження дітей із хромосомними хворобами» була підготовлена проблемна лекція із презентацією. Для цієї лекції заздалегідь студентам пропонувалося підготуватися та відповісти на питання:

- «Чому усіх людей можна назвати родичами?»
- «Чому важко досліджувати спадковість?» тощо.

На лекції на тему: «Мінливість як одна із головних властивостей організму людини» було поставлено протиріччя щодо різновидів генотипової та фенотипової мінливості, яке потім вирішувалося на практичному занятті.

Для індивідуальних консультацій з метою ефективного пояснювання ставилися наступні питання:

- «У чому полягають еволюційні переваги статевого розмноження перед безстатевим?»»,
- «Чому Г. Мендель обрав для дослідження саме горох?»»,
- «Які особливості регуляції розвитку організму на етапах онтогенезу?»»,
- «Які генетичні чинники маніакально-депресивного психозу?» тощо.

Також проводились дискусії за різними тематиками. Наприклад, при викладанні дисципліни «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності» темами дискусії було:

- «Як впливає тип темпераменту на швидкість проведення нервового імпульсу при колінному рефлексі?»),
- «Як впливає тривалість циркуляції нервового імпульсу в замкнутому ланцюзі головного мозку на довгострокову пам'ять людини?»).

У ході таких занять студентам легше було запам'ятати навчальний матеріал з природничонаукових дисциплін. Це відбувалось завдяки тому, що студенти заздалегідь готувались до кожного практичного заняття за різними тематиками, використовуючи не тільки лекційний матеріал, а й матеріал самостійного навчання.

Такі заняття стимулювали у студентів розвиток аналітичного мислення завдяки тому, що у процесі розв'язання проблемних питань, дискусій їм доводилося аналізувати, порівнювати різну інформацію та теорії, аргументувати своє рішення, показуючи встановлені причинно-наслідкові зв'язки.

Для кращого засвоєння лекційного матеріалу у процесі вивчення природничонаукових дисциплін використовували демонстрацію наукових та навчальних відеофільмів. Наприклад при вивченні теми «Розвиток нервової системи» бакалаврам з психології демонструвався науковий відеофільм «Життя до народження» National Geographic. У цьому відеофільмі показано як утворюється нове життя від моменту злиття двох гамет до народження дитини. Детально показано утворення систем організму, у тому числі нервової системи, органів чуття, що важливе у фаховій підготовці бакалавра з психології.

В кінці практичного заняття за кожною тематикою студенти узагальнювали та робили висновки. Обговорювали, які теоретичні знання, уміння, навички та здатності вони здобули та опанували у вивченні природничонаукових дисциплін та як це може впливати на їх подальшу

професійну підготовку не тільки на перших курсах, а й на старших курсах та в подальшій професійній діяльності психолога.

Такі проблемні заняття спонукали студентів до більш поглибленого вивчення природничонаукових дисциплін, до самостійної роботи, відвідування додаткових занять, наукової бібліотеки, використання мережі Internet.

Таким чином, формування системи теоретичних природничонаукових знань на теоретико-змістовому етапі педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін здійснювалось за допомогою наступних методів: дискусії, бесіди, проблемне навчання, демонстрація наукових та навчальних відеофільмів.

На третьому – *професійно-практичному етапі* – відбувалось формування практичних умінь, особистісно-професійних властивостей і здатностей студентів за допомогою наступних методів: дебати, практичні вправи, доповіді, дискусії, метод проектів, ігрові методи.

Методичне забезпечення третього етапу педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін розроблялось спираючись на роботи Ж. Богдан, Т. Гури, О. Пехоти, О. Пономарьова, О. Романовського, Ю. Чебакової, які застосовували у навчально-виховному процесі активні методи навчання.

Метод дебатів спрямований на формування та розвиток у майбутніх фахівців: терпимості і поваги до поглядів інших; критичного мислення; умінь ораторського мистецтва; уміння працювати в команді, виступати у ролі лідера; навичок конструктивної дискусії, роботи з непопулярними ідеями і переконаннями.

Суть цього методу полягає в тому, щоб переконати нейтральну сторону в тому, що ваші аргументи краще, ніж аргументи вашого опонента [86, с. 17-20]. Результатом впровадження цього методу є формування таких якостей, як висока концентрація уваги та її ефективний розподіл; ораторські здібності;

здатність запам'ятовувати великий обсяг інформації; комунікативні здібності; дружелюбність; здатність стати лідером; терплячість; відповідальність; емпатійність тощо. Тематами проблемних дискусій та дебатів були:

- «Я та моя професія...»;
- «Професія «Психолог» у сучасному світі»;
- «Шляхи формування професійно-важливих якостей майбутніх бакалаврів з психології»;
- «Якості, які необхідні майбутньому бакалавру з психології у професійній діяльності»;
- «Переваги та недоліки у професії «Психолог»»;
- «Місце та роль дисциплін природничонаукового циклу у професійній підготовці та діяльності майбутнього бакалавра з психології» тощо.

Під час проведення бесід за даними тематиками, студенти ділилися своїми міркуваннями стосовно своєї майбутньої фахової діяльності психолога, обговорювали професійно-важливі якості, що необхідні фахівцю в галузі «Психологія», а також обговорювали переваги та засоби подолання недоліків для студентів у професії «Психолог».

У ході проблемних дискусій та доповідей студенти переконувалися, що формування умінь та здатностей з природничонаукових дисциплін є актуальною потребою та необхідністю у фаховій підготовці майбутніх бакалаврів з психології. Так, наприклад, були видані завдання підготувати доповіді за результатами проведення ехограм – спостережень за будь-якою твариною (мишею, хом'яком, папугою, собакою та інші) та фіксування даних за конкретними поставленими завданнями. Доповідь складалась із таких частин, як вступ (доведення коректності програми, поставлених цілей), основна частина (безпосередньо результати спостережень), заключна частина (представлення зв'язку між отриманими знаннями, уміннями, здатностями з ПНД та професійними завданнями).

Такі проблемні доповіді, під час їх оповідання породжують дискусії, зумовлюють формування таких професійно-важливих якостей, як навички

публічного виступу, уважність, комунікативність, приязність, лідерські здібності, толерантність, відповідальність, співчутливість тощо. Самостійна робота з таких тем, як «Система контролю поведінки тварин», «Прикладна зоопсихологія» та інші забезпечує уміння аналізувати великий обсяг інформації, логічність мислення та інші важливі функції когнітивних процесів психіки особистості.

Тобто, дискусії навчають майбутнього бакалавра з психології відстоювати свою точку зору, аргументувати відповідь, бути етичним до відгуків опонентів, уважно вислуховувати не перебиваючи, поважати висловлювання інших доповідачем. Вчать оцінювати не особистість яка відповідає, а самі відповіді, аргументи, точки зору, висловлювання не зважаючи на особисті стосунки. Крім того майбутні бакалаври з психології навчаються щиро радіти якщо співрозмовник правильно відповідає на поставлені питання. Всі ці навички важливі у професійній діяльності бакалавра з психології тому на професійно-практичному етапі педагогічної технології їм приділяється достатньо уваги.

Ігри у педагогіці дозволяють на практиці відпрацювати теоретичні знання що здобуті під час прослуховування лекцій, а також уміння та навички. Рольові ігри дозволяють підвищити інтерес до вивчення дисципліни, засвоїти більшу кількість інформації, навчитися приймати рішення в складних ситуаціях, формують типові навички соціальної поведінки, систему цінностей, орієнтують на групові та індивідуальні дії, розвивають стереотипи поведінки у людських спільнотах. Використання ігрових методів у професійній фаховій підготовці бакалаврів з психології сприяє підвищенню творчого потенціалу, глибокому, осмисленому і швидкому засвоєнню дисципліни, що вивчається. Гра відкриває нові можливості у сфері інтелектуальної, пізнавальної діяльності, стимулює цілеспрямованість.

Перед проведенням рольових ігор студентам називалася тема ігри, її правила проведення, перелічувались ролі, умови для перемоги. Деякі рольові ігри проводились відразу безпосередньо на практичному занятті, а про деякі

студентам наголошувалось заздалегідь щоб вони мали змогу ретельно підготуватись до неї у позааудиторну годину. Наприклад, рольова гра на тему «Функціональна анатомія головного мозку», коли під керівництвом викладача студенти імітують різні частини головного мозку, а ціль гри – скласти експертам (із числа студентів) головний мозок, тобто правильно розставити студентів.

На початку проведення рольової ігри студентам називалася її тема правила проведення, перелічувались ролі, завдання для кожної ролі.

Група студентів на початку практичного заняття ділилася на 3 підгрупи: гравці, експерти та судді. Студентам-гравцям, кількістю приблизно 7 осіб, видавалося завдання, в якому було дано назву відділів головного мозку людини. Завданням кожного гравця було згадати, де знаходиться певний відділ головного мозку і які функції він виконує та показати групі експертів, не промовляючи ні слова, тобто пантомімою. Групі експертів, в кількості 7-10 студентів, необхідно було переглянути виступи всіх учасників, визначити, що кожен з них показав, назвавши правильно відділ головного мозку, його місце розташування і функції, які він виконує. За ходом виконання поставлених завдань спостерігали судді, кількістю близько 5 студентів. Їх завданням було оцінити кожного учасника гри: правильність та аргументованість відповіді; доречність та зрозумілість використання невербальних засобів спілкування; знання анатомії головного мозку; здатність до співпраці; досягнення цілей гри.

Гра сприяла поглибленню знань з природничо-наукової дисципліни «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», усвідомленню зв'язків між дисциплінами природничо-наукового та професійного циклу, розвитку комунікативних умінь. Під час ігри студенти опанували навичками та здатностями з використання базових термінів, які у майбутньому вони зможуть використовувати у професійній діяльності.

Гра з дисципліни «Антропологія» на тему «Що стимулює людину боротися за виживання», де кожен із студентів не тільки проговорює, але й програє ситуацію, яка спонукає людину із вчора, сьогодні та завтра виживати в

умовах зовнішнього середовища. Більша частина студентів відзначила ефективність таких занять, оскільки на них, по-перше, краще запам'ятовувалася теоретична інформація, яка підкріплювалася практичними вправами, по-друге, формувалася мотивація й надалі вивчати дисципліни природничонаукового циклу.

Часто під час проведення рольових ігор студентам пропонувалось помінятися ролями щоб мати змогу відчувати ситуацію із різних боків. Також під час проведення рольових ігор групи студентів розподілялися на мікрогрупи: учасники-гравці та судді. Учасники були безпосередньо активними гравцями, які могли мінятися ролями, а судді могли оцінювати їх дії. На кожній грі студенти мінялися ролями. Для суддів заздалегідь, залежно від рольової гри, викладачем розроблялись критерії оцінювання гравців. Часто такими критеріями були: правильність та аргументованість відповіді, виразність мовлення під час доповіді, як використовуються вербальні та невербальні засоби спілкування, як поводить себе гравець в певній ролі і чи відповідає вона поставлені завдання і тематиці. Крім того були ще й спостерігачі які оцінювали діяльність як гравців так й суддів. В їх обов'язки входило стежити за правильністю виконання рольової гри, а також справедливому оцінюванню з боку суддів.

Дієвим, з точки зору відпрацювання практичних умінь та навичок, є метод проектів. Метою застосування методу проектів є орієнтування студента на інтеграцію своїх фактичних знань для активного включення в освоєння нового матеріалу певної дисципліни [15]. Як указано у словнику, «проект – це план, задум» [50, с. 356]. Проектування є діяльністю, продумуванням того, що має бути. Відповідно навчальний проект – це завдання, яке сформульоване у вигляді проблеми, вирішення якої передбачає цілеспрямовану діяльність студента в процесі взаємодії із педагогом, та має відповідний результат – знайдений спосіб рішення поставленої проблеми. Визначений метод реалізується у межах діяльнісного підходу, оскільки навчання є формою людської діяльності.

Під час впровадження методу проектів у навчальну діяльність відбувається пошук, збір, аналіз, представлення, передача інформації, моделювання, проектування, рефлексія, це зумовлює як інтеграцію знань, так й отримання нових знань, умінь, здатностей, а також дає можливість формувати певні особистісні якості, наприклад, вміння працювати у колективі, що край необхідно бакалавру з психології, брати на себе і розділяти відповідальність за вибір, вирішення питань, аналізувати результати своєї діяльності тощо.

Студенти могли вибрати на свій вибір тему проекту або запропонувати свій.

Метод проектів передбачає послідовність виконання наступних етапів [183]:

1. Підготовчий, на якому відбувається вибір тематики проекту, що цікавить студента, та відповідно, сприяє формуванню позитивної мотивації для виконання поставленого завдання.

2. Планування та організація діяльності, коли формуються цілі та завдання, зорганізується діяльність для вирішення проблеми, визначаються джерела інформації, способи надання результатів діяльності (звіт, доклад, презентація).

3. Дослідження, під час якого відбувається збір інформації за допомогою аналізу наукових джерел, інтерв'ю, опитувань тощо.

4. Звіт, коли відбувається представлення результатів дослідження.

Для підготовки проектів студенти самостійно у позааудиторний час знаходили необхідну інформацію, відвідуючи наукову бібліотеку, методичний кабінет кафедри, мережу Internet. На практичних заняттях відпрацьовувалися інформаційні, комунікативні вміння, наприклад публічний виступ, який формує здатність до презентування природничонаукових дисциплін та самопрезентації.

Отже, метод проектів допомагає розвивати у майбутніх бакалаврів з психології комунікативні вміння, вміння працювати у команді. Розвиваються здатності до організаційних умінь так як метод проектів передбачає спільну роботу і результат буде залежати від злагодженості всередині колективу. Крім

того цей метод розвиває розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та інші).

Додатково на кожний наступний семінар було запропоновано студентам готувати доповіді, використовуючи презентації за тематикою семінару. Під час цієї доповіді кожен студент ставив питання, група активно дискутувала, робила висновки. Наприкінці викладач робив роз'яснення, зауваження, висновки, а також відповідав на запитання студентів. Все це також спонукало студентів активно брати участь у роботі семінару, самостійно готуватися до наступного семінару, використовуючи не тільки лекційний матеріал викладача, а й наукову літературу з певної теми.

На презентацію студентам відводилося приблизно 20-25 хвилин, формат якої ми не обмежували, тому майбутні фахівці могли творчо підійти до виконання завдання. Наприкінці доповіді студенти оцінювали презентацію: наскільки доповідач зміг донести та розкрити питання, наскільки добре були використані методи та засоби для вирішення проблеми, наскільки легко викладено матеріал для засвоєння.

Підготовка презентацій заохочувала студентів до креативної роботи під час самостійного вивчення дисципліни. Таким чином намагалися допомогти студентам розвивати навички та уміння презентувати свої ідеї, адекватно сприймати критику та зауваження колег у свій адрес, толерантно ставитись до міркувань інших людей. Також це спонукало студентів замислюватись над загальнолюдськими цінностями при досягненні професійного росту, а також над необхідністю нести відповідальність за свої розробки та рішення у процесі розв'язання професійних завдань.

Так, наприклад за темою «Психофізіологія функціональних станів: емоції, потреби» було поставлено завдання розробити презентацію для розв'язання проблеми: визначення гормональних аспектів стресу та профілактика стресу, визначення природи почуттів голоду та спраги, засоби психофізіологічної психодіагностики та методів вивчення емоцій тощо. Кожен із студентів обирав

ту тему, яка йому вважається найцікавішою та розробляв презентацію, яку пізніше представляв на семінарському занятті.

Слід зауважити, що складання проекту за темою «Психофізіологія пам'яті» викликала дуже жвавий інтерес, який, за словами студентів, пов'язаний з тим, що ця проблема має прикладне значення, тобто важлива у житті кожної людини, оскільки майже кожен стикається із труднощами у запам'ятовуванні та відтворюванні інформації та взагалі із процесом забування. Через такий інтерес одна тема була поділена на підтеми і майже кожен із студентів мав можливість представити презентацію за цією темою. Цими підтемами стали: історія вивчення пам'яті: від властивості душі до властивості нервової системи; когнітивні форми навчання; вплив навчання на подальшу діяльність тварини; унікальність пам'яті; комп'ютерна і людська пам'ять; розвиток, характеристики, види пам'яті; електрофізіологічні кореляти короткочасної пам'яті; структурно-функціональні основи довготривалої пам'яті; сучасні уявлення про механізми пам'яті; нейронна пластичність навчання і пам'яті; ритмічна активність мозку і пам'ять; патологічні зміни пам'яті; способи корекції патологій пам'яті; методи тренування пам'яті; можливість змінювати спогади тощо.

На заняттях з «Антропології» студентам було запропоновано проект «Міжгрупова мінливість» яка також поділилася на підтеми. Студенти могли обрати одну із запропонованих тем:

- «Порівняння конституціональних особливостей популяцій у світі». У цій темі потрібно було з'ясувати розміри голови й будови обличчя людини, його зріст, пропорції, фізичний розвиток в залежності від популяції.

- «Антропологічний склад українського народу» де потрібно було описати антропометричні точки тіла, його пропорції, основні типи пропорцій.

- «Розповсюдження гематологічних ознак у популяціях світу». Необхідно було з'ясувати що таке гематологічними ознаки, чим вони характеризуються. Які відмінності гематологічних ознак є у кожного виду популяції, а також які характерні для українців.

На заняттях з «Зоопсихології та порівняльної психології» студентам було запропоновано проект «Анімалотерапія як допоміжний засіб при ...». На сьогодні як допоміжний засіб лікування при психічних захворюваннях є анімалотерапія. Студентам було запропоновано з'ясувати при яких психологічних захворюваннях застосовується анімалотерапія, яка вона працює та які перспективи на майбутнє по її використанню у інших хворих людей.

Слід зауважити, що такий проект, як «Гемблінг: його види і роль в житті людини» з дисципліни «Основи біології та генетики» був дуже цікавим для майбутніх бакалаврів з психології, оскільки сьогодні проблемою гемблінгу зацікавлено усе людство. На сьогодні вже достатньо відомо, що більшість населення планети страждає від цієї хвороби. Провідні психологи нині намагаються знайти рішення для боротьби з цією хворобою, тому саме ця тема проекту сподобалась майбутнім бакалаврам з психології із-за її розповсюдженості серед молоді, вони були дуже зацікавлені роботою над цим проектом.

З метою формування умінь вирішення професійних завдань студентам пропонувалися комплексні задачі, які вимагали від них використання здобутих раніше знань, комунікативних, інтелектуальних та інформаційних умінь і навичок.

Наприклад, на практичних заняттях з дисципліни «Антропологія» майбутнім бакалаврам з психології необхідно було навчитися визначати загальні антропометричні та антропоскопічні дані людини. Студенти навчалися визначати антропометричні точки на тілі людини, які найбільш яскраво характеризують розміри фігури. Антропологи відрізняють до 100 точок на фігурі людини. Також навчалися визначати вік й стать людини за кістками скелета. Проводили вимірні та описові ознаки черепа за для реконструкції обличчя за черепом. Такі заняття допомагають майбутнім бакалаврам з психології більш детально пізнати будову та функції людського тіла у процесі філогенезу.

На заняттях з «Основ біології та генетики» зі студентам навчалися розв'язувати задачі з метою моделювання закономірностей моно- і дігібридного схрещування. Вивчали що таке родовод, складали та аналізували родоводи самих студентів. Також навчалися прогнозувати ризик народжування хворих дітей у родині пробанду.

Також на практичних заняттях студенти навчалися розв'язувати задачі на схрещування людей з різними видами груп крові. З'ясовували як групи крові впливають на темперамент людини, які захворювання характерні для різних груп крові.

Однією із професійних завдань для майбутніх бакалаврів з психології було навчитися порівнювати, аналізувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки щодо пояснення різних форм поведінки тварин (шлюбні церемонії, батьківська поведінка, домінування, ігрова поведінка, наслідування). Уміння вирішувати такі професійні завдання майбутні бакалаври з психології можуть використовувати для консультативної та психотерапевтичної практики у майбутній діяльності.

Таким чином, формування практичних умінь, особистісно-професійних властивостей та здатностей з природничонаукових дисциплін на професійно-практичному етапі педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін здійснювалось за допомогою наступних методів: дебати, практичні вправи, доповіді, дискусії, метод проектів.

На четвертому – *контрольно-оцінному етапі* – відбувався аналіз результатів формування БПК майбутніх бакалаврів з психології за допомогою методів педагогічного контролю.

Організація професійної підготовки майбутнього бакалавра з психології нині відбувається у межах кредитно-модульної системи навчання, яку вважаємо за доцільне ґрунтовно описати. Наприкінці ХХ століття на території Європи було створено єдиний освітній простір у вигляді відомого нині Болонського процесу, до якого приєдналася й Україна. Після чого українські ЗВО розпочали

поступово впроваджувати нову систему оцінювання в навчальний процес. Згідно з Болонською системою оцінювання – підрахунок навчальних досягнень студентів проводиться в балах ECTS, оцінки екзаменів та заліків виставляються відповідно до шкали ECTS (A–F_x).

На думку М. Артюшиної, кредитно-модульна система організації навчального процесу – це модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульної організації навчального процесу та використання кредитів ECTS для обліку навчального навантаження студентів. При чому рейтинг не є обов'язковою вимогою кредитно-модульної системи організації навчання. Однак, використання рейтингової системи оцінювання суттєво доповнює кредитно-модульну систему організації навчання, робить об'єктивнішою систему оцінювання, створює додаткову можливість навчання [9].

За І. Романюком, кредитно-модульна технологія навчання буде забезпечуватися при наступних умовах: «урахування при її розробці принципів модульного навчання; постановка чітких цілей і орієнтація навчально-виховного процесу на підвищення якості і рівня професійного навчання; створення систем принципів і прийомів навчання та самонавчання, способів подання і засвоєння інформації; активізація пошуково-творчої самостійної діяльності; впровадження системи різнорівневого рейтингового контролю» [169, с. 10].

Зокрема, методику визначення підсумкової оцінки за 100-бальною системою ECTS впроваджено у НТУ «ХП» для єдиного підходу до оцінки знань студентів з навчальних дисциплін. Ця методика надає можливість забезпечити прозорість формування підсумкового бала з дисципліни, що підвищить довіру студентів і знизує ризик появи конфліктних ситуацій під час підрахунку підсумкового бала для розподілу стипендій; також вона інформує студентів про методику визначення підсумкової оцінки з навчальної дисципліни. Оцінка рівня підготовленості студентів з навчальної дисципліни в навчальному періоді (семестрі) із застосуванням 100-бальної системи

складається з: атестації результатів роботи студента в навчальному періоді: максимально можлива кількість балів – 100; результатів семестрової атестації (залік, іспит): максимально можлива кількість балів – 60 [115].

Згідно положенню про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах кредит (кредит ECTS, заліковий кредит) – це «одиниця вимірювання навчального навантаження студента, необхідного для засвоєння кредитних модулів [149].

Згідно нормативного документу «Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», «термін «кредит» використовується в сучасних європейських системах освіти. Кожна навчальна дисципліна оцінюється певною кількістю залікових одиниць – кредитів, що дозволяє співвіднести і уніфікувати рівень освоєння навчальних дисциплін у різних університетах. ECTS – кредити відображають навантаження студента за відповідним курсом. 1 кредит ECTS – 30 навчальних годин. Один семестр денного навчання відповідає 30 кредитам, один рік – 60 кредитам ECTS, що присуджуються по завершенні періоду навчання і складання іспитів. Кредит включає усі види робіт студента, що передбачені в затвердженому індивідуальному плані: аудиторну (лекції, практичні, лабораторні, семінарські заняття), самостійну роботу, консультації» [149].

Для оцінювання отриманих знань, умінь, навичок та здатностей у закладах вищої освіти використовують педагогічний контроль – «це система перевірки результатів навчання і виховання студентів. Різні види педагогічного контролю стимулюють навчання та пізнавальну діяльність студентів» [94,с. 146].

Вслід за вченими-педагогами вважаємо, що до педагогічного контролю слід ставити наступні вимоги: об'єктивність, обґрунтованість оцінок, систематичність, індивідуальний та диференційований підхід до оцінки, усебічність та оптимальність, тобто адекватність, валідність та професійна спрямованість.

Методи контролю забезпечують перевірку знань, умінь та здатностей. До методів педагогічного контролю відносять: методи усного, письмового, текстового контролю, практичну перевірку, самоконтроль та методи самооцінки [191, с. 147].

По кожній природничонауковій дисципліні були розроблені та застосовані контрольні заходи, які проводяться в НТУ «ХПІ» і визначають відповідність рівня набутих студентами знань, умінь та навичок вимогам нормативних документів щодо вищої освіти.

У процесі впровадження педагогічної технології формування БПК нами використовувались такі види контролю: «вхідний – проводиться перед вивченням нового предмету з метою визначення рівня підготовки студентів з дисциплін; поточний – перевірка рівня підготовки студентів за визначеною темою, яку вони прослухали на лекції; рубіжний – це контроль знань студентів після вивчення логічно завершеної частини навчальної програми дисципліни змістового модуля; семестровий у вигляді заліку та іспиту – це вид підсумкового контролю, при якому засвоєння студентом навчального матеріалу з дисципліни оцінюється на підставі результатів семестрового модульного контролю» [183, с. 49].

При викладанні дисциплін природничонаукового циклу, протягом семестру використовували різні види педагогічного контролю.

На перших заняттях проводили вхідний вид контролю, для того щоб на початку вивчення циклу природничонаукових дисциплін знаючи рівень знань першокурсників можна було скоректувати навчальний матеріал. Приділити увагу тим темам, які для першокурсників важкі і рівень їх знань низький. Поточний вид контролю застосовувався протягом семестру для корекції навчального процесу. Після кожного завершеного циклу проводився рубіжний контроль для перевірки знань, умінь та навичок, які студенти засвоїли у комплексному вигляді. Наприкінці вивчення дисципліни студент отримував ту оцінку, яку він заробляв протягом усього курсу, якщо ця оцінка не влаштувала студента, то він приходив на залік або іспит.

Такі види контролю стимулювали майбутніх бакалаврів з психології готуватися на кожне практичне заняття, де вони мали змогу отримати не тільки оцінки за знання, а й додаткові бали які підсумовувалися у рубіжному, а потім і у кінці вивчення природничонаукових дисциплін у вигляді семестрової оцінки.

Так, нами було проведено контрольні вправи та опитування, заліки, іспити з кожної із дисциплін природничонаукового циклу. Розглянемо приклади контрольних вправ, якість розв'язання яких надає можливість встановити рівень сформованості БПК.

На дисципліні «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності» пропонувалася така ситуаційна вправа: «у хворої дівчинки виявлено ознаки передчасного статевого дозрівання. При її обстеженні виявлено пухлину в області епіталамуса. Назвіть структури, які входять до складу епіталамуса. Яка із структур залучена в патологічний процес, дайте анатомічне обґрунтування» [114]. Для отримання максимального балу, за її розв'язання, необхідно дати наступну відповідь: «Йдеться про патологію шишкоподібної залози (епіфіза) – непарного органу, анатомічно пов'язаного з цією областю, яка забезпечує гальмівний вплив на швидкість статевого дозрівання. Патологія органу може призвести до передчасної статевої зрілості...» [156].

Також однією з важливих вправ є робота із схемою мозку. Студенту ставиться питання, наприклад, де знаходиться гіпоталамус. При точному вказуванні місця його розташування та його функції у роботі психічних функцій студент отримує найвищу оцінку.

На дисципліні «Антропологія» студентам пропонувалась таке завдання: «дитина (хлопчик) народився 14 грудня 2007 року.

1. Визначте вік дитини на 29 вересня 2012 року згідно з правилами, прийнятим у віковій антропології.

2. До якої вікової групи належить дитина даного віку?».

Вірна відповідь наступна:

1. З антропологічної точки зору дитині 3 роки (2 роки, 8 місяців, 1 день).

2. За віковою періодизацією – це раннє дитинство [7; 71; 72; 175].

Також таке завдання: «перед Вами чоловік середнього зросту, зі смаглявою шкірою, прямими, жорсткими і дуже темним волоссям на голові. На сплющеному обличчі визначаються темні очі з вираженим епікантусом, розріз очей – невеликий.

1. До якої з великих рас він належить?

2. Де дана раса поширена?».

Вірна відповідь:

1. Це – представник монголоїдної раси.

2. Ареал поширення – весь Азіатський материк, Північна і Південна Америка» [175].

Також студентам давалося завдання подивитися вдома відеофільм «Розум тварин», а на занятті відповісти на питання.

1. Наведіть приклад батьківського інстинкту.

2. Наведіть приклад захисного інстинкту.

3. Наведіть приклади розбіжності інстинктів і ситуації, недоцільність інстинкту в певній ситуації.

4. Наведіть приклад фіксації (швидкого навчання).

5. Які методи дослідження психіки тварин представлені у фільмі?

6. Наведіть приклади навчання.

7. Роль гри у вихованні горил.

На занятті з дисципліни «Зоопсихологія та порівняльна психологія» необхідно заповнити таблицю:

Рівні перцептивної психіки		
тварини	особливості	приклади
Найнижчий рівень перцептивної психіки		
комахи		
головonoгі молюски		
Вищий рівень перцептивної психіки		
птахи		
ссавці		

На занятті з дисципліни «Психофізіологія» необхідно розв'язувати таке завдання: «при проведенні першого сеансу психотерапії клінічний психолог в бесіді дізнається про наявність у пацієнта гіперфункції щитовидної залози. Які особливості емоційних і поведінкових реакцій можна очікувати у такого пацієнта? Поясніть з позиції психофізіології, з чим пов'язані такі особливості особистості пацієнта».

Або таке важливе питання для майбутнього психолога: «За якими показниками можна оцінювати функціональний стан?».

Еталон вірної відповіді:

- 1) за показниками діяльності через оцінку її ефективності;
- 2) по вегетативним показникам;
- 3) за показниками електроенцефалограми;
- 4) за показниками основних психічних процесів мислення, сприйняття, уваги;
- 5) за суб'єктивними характеристиками.

Таким чином, на четвертому етапі визначили та скорегувати за допомогою поточного та підсумкового контролю ефективність процесу формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

Отже, на основі компетентнісного, діяльнісного і особистісно орієнтованого підходів та студентоцентрованого принципів навчання з використанням принципів системності, культуродоцільності, практичної спрямованості, ініціювання особистісної активності, варіативності, діалектичної єдності, було розроблено методичне забезпечення реалізації педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін, яка включає чотири етапи: *мотиваційний* (розвиток внутрішньої мотивації студентів до вивчення ПНД); *теоретико-змістовий* (формування системи теоретичних природничонаукових знань); *професійно-практичний* (формування практичних умінь, особистісно-професійних властивостей і здатностей

студентів); *контрольно-оцінний* (аналіз результатів формування БПК майбутніх бакалаврів з психології).

Реалізація педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін здійснювалась під час лекцій, практичних занять, індивідуальних і групових заняттях та самостійної роботи студентів за допомогою практичних вправ, демонстрації наукових і навчальних відеофільмів, проблемного навчання, дискусій та бесід, за допомогою дебатів, рольових ігор, складання проєктів, а також педагогічного контролю.

Висновки до другого розділу

1. На основі аналізу науково-педагогічної літератури визначено поняття «педагогічна технологія», як сукупність конкретних педагогічних заходів і вимог, що сприяють успішному формуванню базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

На основі компетентнісного, діяльнісного і особистісно орієнтованого підходів та студентоцентрованого принципів навчання з використанням принципів системності, культуродоцільності, практичної спрямованості, ініціювання особистісної активності, варіативності, діалектичної єдності, було розроблено педагогічну технологію формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

2. При розробці педагогічної технології орієнтувались на соціальне замовлення держави і суспільства, виражене в нормативних документах у вигляді вимог до майбутніх фахівців з психології, робочих програмах дисциплін «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», «Антропологія», «Зоопсихологія та порівняльна психологія», «Основи біології та генетики людини», «Психофізіологія».

Педагогічна технологія формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін

пов'язана з вибором найбільш доцільних форм, методів, прийомів активізації професійного навчання студентів відповідно до змісту професійної підготовки майбутніх бакалаврів з психології. При обґрунтуванні етапів педагогічної технології, керувалися думкою про необхідність створення сприятливого освітнього середовища, завдяки якому у студентів формується вмотивована необхідність у здобутті природничонаукових знань.

Розроблена педагогічна технологія формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін. включає чотири етапи: *мотиваційний* (розвиток внутрішньої мотивації студентів до вивчення природничонаукових дисциплін); *теоретико-змістовий* (формування системи теоретичних природничонаукових знань); *професійно-практичний* (формування практичних умінь, особистісно-професійних властивостей і здатностей студентів); *контрольно-оцінний* (аналіз результатів формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології).

3. Реалізація педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін здійснювалась на першому та другому курсі. Її реалізація здійснювалась під час лекцій, практичних занять, індивідуальних і групових заняттях, а також самостійної роботи студентів на наступних навчальних дисциплінах: «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», «Основи біології та генетики людини», «Психофізіологія», «Антропологія» та «Зоопсихологія та порівняльна психологія».

Визначено форми (лекції, практичні заняття, самостійна робота, індивідуальні консультації, екскурсії), методи (вправи, рольові ігри, дискусії, проблемні бесіди, доповіді, метод проектів) та засоби (мультимедіа, Інтернет-ресурси, навчальні програми) навчання при формуванні базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології, розкрито специфіку їх використання і впровадження у навчально-виховний процес студентів спеціальності «Психологія».

Результатом впровадження обґрунтованої та розробленої педагогічної технології є формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.

Матеріали другого розділу знайшли відображення в таких публікаціях автора [199; 200; 202; 203; 205].

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ
КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ПСИХОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ
ПРИРОДНИЧОНАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН**3.1. Аналіз результатів констатувального етапу експериментального дослідження**

Проведений теоретичний аналіз проблеми формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін підтвердив необхідність експериментальної роботи, оскільки, в сучасній професійній педагогіці це питання недостатньо вивчене. Необхідність експериментальної роботи також пов'язана з перевіркою ефективності розробленої педагогічної технології та визначення доцільності впровадження її у практику професійної підготовки майбутніх бакалаврів з психології.

Походить слово «експеримент» від латинського *experimentum* – «проба», «досвід», «випробування». На сьогодні існує значна кількість визначень поняття «педагогічний експеримент». І. Підласий говорить, що «педагогічний експеримент – це науково поставлений досвід перетворення педагогічного процесу в умовах, що точно враховуються» [142, с. 75].

Ю. Кушнер визначає педагогічний експеримент як «активне втручання дослідника в досліджуване ним педагогічне явище з метою відкриття закономірностей і зміни існуючої практики» [96, с. 37].

Мета експериментальної роботи – це перевірка ефективності розробленої педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін у розділі 2.

Педагогічний експеримент було проведено на базі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» на кафедрі «Педагогіки та психології управління соціальними системами імені академіка І.А. Зязюна» упродовж 2012-2017 років. А також у Класичному приватному університеті, Одеському національному політехнічному університеті, Харківський інженерно-педагогічній академії.

Експеримент проводився в природних умовах навчального процесу у три взаємопов'язані етапи:

1-й етап експерименту: констатувальний (2012-2015 рр.);

2-й етап експерименту: формувальний (2012-2017 рр.);

3-й етап експерименту: узагальнювальний (2016-2017 рр.).

Загалом у процесі дослідження на різних його етапах взяли участь 446 студентів спеціальності «Психологія» і 12 викладачів.

Педагогічний експеримент було побудовано на загальних принципах організації та проведення дослідницької роботи в освітніх установах [53; 118].

Для визначення рівня сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології застосовувались такі експериментальні методи, як спостереження, анкетування, бесіда, опитування, тестування, метод групових експертних оцінок.

Оцінювання результатів експериментальної роботи проводилося відповідно до визначених критеріїв та показників сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.

У розділі 1.3. було визначено структурні компоненти базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології, це: *мотиваційно-ціннісний, особистісний, комунікативний, когнітивно-діяльнісний*.

Мотиваційно-ціннісний компонент базових професійних компетенцій характеризується внутрішньою мотивацією до вивчення природничонаукових дисциплін. Критерієм сформованості цього компоненту є мотиваційно-ціннісний, який має наступні показники, це: розвинена внутрішня мотивація до вивчення природничонаукових дисциплін та усвідомлення значущості

вивчення майбутніми бакалаврами з психології природничонаукових дисциплін.

Особистісний компонент базових професійних компетенцій характеризується системою особистісних властивостей, необхідних для якісної та ефективної професійної діяльності бакалавра з психології. Критерієм сформованості цього компоненту є особистісний, який має наступні показники це: психічні функції, до яких відносимо концентрацію уваги та її розподіл, пам'ять, аналітичне мислення, а також професійно зумовлені якості, до яких відносимо здатність до лідерства, відповідальність, доброзичливість, толерантність.

Комунікативний компонент базових професійних компетенцій характеризується здатністю до конструктивного спілкування на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Відповідно критерієм цього показнику є комунікативний, який характеризується наступними показниками: комунікативні та емпатичні здатності та здатність до конструктивної міжособистісної взаємодії.

Четвертий *когнітивно-діяльнісний* компонент базових професійних компетенцій характеризується умінням майбутніми бакалаврами з психології розв'язувати професійні завдання на основі системи знань з природничонаукових дисциплін. Критерієм сформованості цього компоненту є когнітивно-діяльнісний, який характеризується наступними показниками: сформованість знань за змістом природничонаукових дисциплін, а також здатність розв'язувати професійні завдання на основі отриманих знань з дисциплін природничонаукового циклу.

Важливим аспектом дослідження є визначення рівнів розвитку БПК у майбутніх бакалаврів психології. Важливим, при навчанні майбутнього бакалавра з психології, є те, що одним із завдань освіти є підготовка висококваліфікованого фахівця, який буде володіти отриманими компетенціями на високому рівні. Тому, на перших етапах навчання, необхідно визначити, з яким рівнем підготовки прийшли в ЗВО майбутні бакалаври психології. Це пов'язано з тим, що викладачеві необхідно так побудувати

навчальний процес, щоб в кінці вивчення природничо-наукових дисциплін отримати позитивні результати. Згідно з працями В. Безпалька рівень засвоєння знань та розвитку умінь – це поточний показник якості, який змінюється в процесі навчання. Рівень засвоєння нарощується досить плавно в процесі навчання від повного незнання студентом вихідної інформації (1) до творчого володіння нею (4).

На думку науковця В. Безпалька «кожна людина в процесі навчання і подальшої трудової діяльності досягає певного рівня майстерності, яке може бути пов'язане з певним рівнем освоєння»:

- при засвоєнні на першому рівні – це любитель. Це початковий рівень освоєння діяльності. Його відповідно називають рівнем знайомства. Головна особливість засвоєння на цьому рівні – нездатність учня самостійно, без допомоги ззовні (підказка, інструкція, алгоритм) відтворювати і застосовувати засвоєну інформацію. Діяльність такого ж рівня потребує усної або письмової інструкції, щоб вирішити завдання або виконати практичну дію.

- на другому рівні – це професіонал-виконавець. Це рівень початкової професійної діяльності. Студент на цьому рівні здатний відтворювати по пам'яті раніше засвоєну інформацію і застосовувати засвоєні алгоритми діяльності (без допомоги ззовні) для вирішення типових задач. Нової інформації на цьому рівні діяльності не створюється, відтворюється лише те, що раніше було завчено.

- на третьому рівні – це експерт. Це рівень висококваліфікованої професійної діяльності, досягнення якого дозволяє вирішувати широке коло нетипових завдань. Нетипові завдання вимагають комбінування різних прийомів діяльності, мислення, яке дозволяє незвичайним чином використовувати відому інформацію при вирішенні невідомих раніше завдань. Цей рівень супроводжується розгорнутим обговоренням можливих альтернатив і експериментуванням.

- четвертий рівень – це творець. Цей рівень передбачає здатність добувати об'єктивно нову інформацію завдяки своїй унікальній обдарованості до даного виду діяльності і ефективній підготовці до неї [17; 18].

Так, О. Столяренко розрізняє три рівні професійної компетенції, що відповідає потребам професії. До найвищого рівня відносяться особи, що досягають найвищих результатів у своїй професійній діяльності, до середнього – які мають достатній рівень професійних знань і навичок, але безініціативно виконують поставлені завдання і мають низьку мотивацію, до низького – такі, що не мають глибоких професійних знань і навичок, не мають мотивації при вирішенні завдань та потребують контролю результатів їх діяльності [186, с. 142-143].

Критеріями оцінювання професійної компетенції у майбутніх фахівців з вищою освітою, під час вивчення фундаментальних дисциплін, за В. Петрук є:

- високий рівень, що характеризується глибокими, міцними, узагальненими, системними знаннями студента з предмета, уміння застосовувати знання творчо, студент самостійно оцінює життєві ситуації, має виражені дослідницькі здібності;

- достатній, який характеризується знаннями істотних ознак понять, явищ, закономірностей між ними, самостійність у стандартних ситуаціях, вмє робити висновки, відсутність творчого компоненту;

- середній, при якому знання неповні, поверхові, репродуктивне відтворення основного навчального матеріалу, відсутність самостійного аналізу, уміння робити висновки, виконання діяльності за зразком;

- низький – відповіді елементарні, фрагментарні, розрізнене уявлення про предмет навчання.

Відповідно вчена розрізняє наступні показники і рівні базових компетенцій:

- високий (творчий) – усвідомлення у необхідності в постійній навчальній роботі, чіткість цілей навчання, шляхів самовдосконалення, володіння необхідними уміннями і навичками;

- середній (реконструктивний) – прагнення до пізнавальної і самостійної роботи, недостатня спроможність у визначенні цілей навчальної діяльності, недостатньо розвинені уміння і навички самоконтролю;

- низький (репродуктивний) – нездатність особистості до правильного визначення цілей і завдань навчальної програми та пошук способів її виконання [137, с. 121-131].

Відповідно до уточнених критеріїв та показників нами було виділені та охарактеризовані наступні рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології:

1. *Елементарний* – відсутність усвідомленого розуміння місця науково-природничих дисциплін у професійній підготовці майбутнього бакалавра з психології, аморфне ставлення до здобуття професії психолога, виражена негативна зовнішня мотивація, низький рівень розвитку професійно зумовлених якостей, невміння налагодити конструктивне спілкування із співрозмовником, відсутність знань з фундаментальних дисциплін та відповідно нездатність вирішення професійних завдань на їх основі.

2. *Середній* – усі базові професійні компетенції розвинені на недостатньому рівні, що виражається у вираженій зовнішній мотивації, відсутністю стійкого позитивного ставлення до оволодіння знаннями, уміннями й навичками, не усвідомлення важливості розвитку системи важливих особистісних якостей як для майбутнього психолога, ситуативний успіх у комунікаціях, вирішення професійних задач на репродуктивному рівні.

3. *Достатній* – нестійка внутрішня мотивація до оволодіння знань, умінь, здатностей, домінуюча зовнішня позитивна мотивація, орієнтація на оцінку, винагороду з боку викладача (увага, додатковий бал тощо), нестійке усвідомлене розуміння про важливість оволодіння знань з природничонаукових дисциплін залежно від отриманого успіху або його відсутності, наявність виражених особистісних та професійних рис та властивостей при відсутності розуміння їх взаємозв'язку із майбутньої професією, відсутність труднощів у спілкуванні, підхід до завдань, пов'язаних із природничонауковими

дисциплінами, із розкриттям власної точки зору, певною творчою зорієнтованістю.

4. *Високий* – сформованість усіх базових професійних компетенцій, виражена внутрішня мотивація до вивчення дисциплін природничонаукового циклу, розуміння важливості постійного саморозвитку, самовдосконалення, зокрема тих особистісних та професійно важливих рис та якостей, що зумовлюють успішне професійне становлення, усвідомлення таких характеристик професійного спілкування, як суб'єкт-суб'єктність, що визначає позитивний вектор побудови комунікативного процесу, у розв'язанні професійних задач домінують самостійність, творчий підхід, відповідальність та в цілому спостерігається компетентність, тобто володіння системою знань, умінь та здатностей з природничонаукових дисциплін.

Оцінювання проходило по чотирьохбальній системі залежно від рівня розвитку:

- чотири бали – високий рівень;
- три бали – достатній рівень;
- два бали – середній рівень;
- один бал – елементарний рівень.

Кількісні показники було отримано відповідно до кваліметричного розподілу рівнів за тестами.

Констатувальний етап педагогічного експерименту було спрямовано на розв'язання таких завдань:

- встановити засоби діагностики, що дають можливість визначити рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології;
- виявити початковий рівень сформованості компонентів структури базових професійних компетенцій (мотиваційно-ціннісний, особистісний, комунікативний та когнітивно-діяльнісний);
- визначити початковий рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.

При цьому хочемо наголосити, що на констатувальному етапі педагогічного експерименту було приділено значну увагу у зв'язку з тим, що достовірність одержуваних дослідних результатів значною мірою залежить від початкових показників. Тривалість констатувального етапу педагогічного експерименту обумовлена необхідністю вірогідного визначення початкового рівня сформованості базових професійних компетенцій у майбутніх бакалаврів з психології, вивчення якого дає можливість сформулювати групи в межах основного експерименту.

З метою встановлення рівня сформованості такого показника мотиваційно-ціннісного критерію як внутрішня мотивація студентів до вивчення природничонаукових дисциплін, було проведено анкетне опитування. Анкету «Визначення внутрішньої мотивації до вивчення природничонаукових дисциплін» наведено у додатку П. Результати проведеного опитування наведено у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Визначення рівнів сформованості внутрішньої мотивації до вивчення природничонаукових дисциплін (констатувальний експеримент)

Рівні сформованості	Внутрішня мотивація до вивчення природничонаукових дисциплін	
	Кількість студентів	%
Високий	39	8,7
Достатній	67	15
Середній	186	41,7
Елементарний	154	34,6
Загальна кількість	446	100

Отже, згідно з дослідженням, ми можемо зробити висновок, що на початку експерименту внутрішня мотивація до вивчення природничонаукових дисциплін у більшості студентів першого курсу спеціальності «Психологія» становить середній (41,7%) та елементарний (34,6%) рівні. У невеликій кількості опитаних студентів – високий (8,7%) та достатній (15 %) рівні. Це свідчить про те, що студенти мають дуже низьку мотивацію до вивчення

дисциплін цього циклу, що негативно впливає на результативність навчання студентів. Наочно рівень сформованості у студентів внутрішньої мотивації до вивчення природничонаукових дисциплін можемо побачити на рис.3.1.

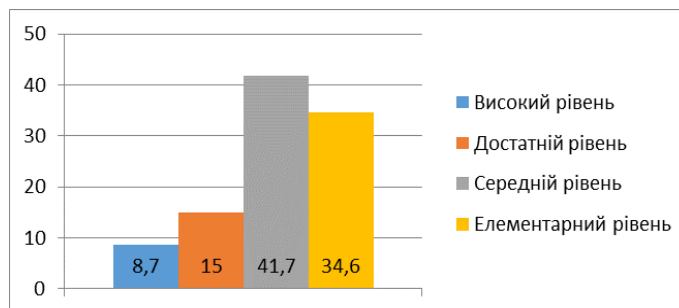

Рисунок 3.1. – Визначення рівнів сформованості внутрішньої мотивації до вивчення природничонаукових дисциплін (констатувальний експеримент)

З метою встановлення рівня сформованості такого показника мотиваційно-ціннісного критерію як усвідомлення майбутніми бакалаврами з психології значущості вивчення природничонаукових дисциплін, було проведено анкетне опитування студентів. Анкета визначення сформованості усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін містить питання, на які треба не тільки відповісти «так» або «ні», а й надати аргументовані та вичерпні відповіді. Анкету визначення сформованості усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін наведено у додатку Р.

Отже, згідно з дослідженням, можемо зробити висновок, що на початку експерименту усвідомлення значущості природничонаукових дисциплін у більшості студентів першого курсу становить середній 35,6% та елементарний 36,8% рівні. Так, більшість студентів вважають, що дисципліни природничонаукової підготовки майже не важливі у фаховій підготовці або взагалі не важливі, і не мають особливого впливу на подальшу професійну освіту та на майбутню професійну діяльність.

Результати проведеного опитування наведено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

**Визначення рівнів сформованості усвідомлення студентами
значущості природничонаукових дисциплін
(констатувальний експеримент)**

Рівні сформованості	Усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін	
	Кількість студентів	%
Високий	43	9,3
Достатній	81	18,3
Середній	158	35,6
Елементарний	164	36,8
Загальна кількість	446	100

У той же час невелика кількість (9,3%) опитаних студентів вважають, що природничонаукові дисципліни відіграють важливу роль, вони потрібні у фаховій підготовці майбутнього бакалавра з психології, ці студенти зацікавлені у їх вивченні. Також невелика кількість (18,3%) опитаних студентів вважають, що природничонаукові дисципліни потрібні у фаховій підготовці бакалавра з психології, але яку роль вони відіграють у подальшій фаховій підготовці та у майбутній професійній діяльності вони не розуміють, тому не дуже зацікавлені у вивченні цих дисциплін.

Наочно рівень сформованості усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін можемо побачити на рис.3.2.

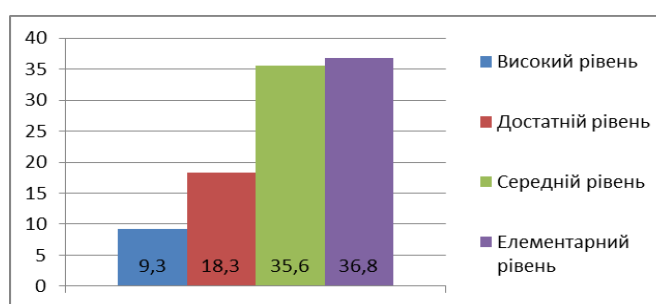

Рисунок 3.2. – Визначення рівнів сформованості усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін (констатувальний експеримент)

Результати проведеного опитування говорять про те, що студенти не усвідомлюють значущість дисциплін природничонаукового циклу у професійній підготовці. Це призводить до того, що майбутні бакалаври з психології неохоче вивчають ці дисципліни, не зацікавлені у розширенні свого кругозору стосовно біологічних дисциплін, вони не розуміють навіщо ці дисципліни їм необхідні, не розуміють, яку роль знання з цих дисциплін відіграють у подальшій професійній діяльності.

Узагальнений результат рівня сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм було розраховано як середнє арифметичне за всіма показниками критерію. Результати розрахованого узагальненого результату наведено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм (констатувальний експеримент)

Рівні	Показники мотиваційно-ціннісного критерію БПК майбутніх бакалаврів з психології				Сформованість БПК майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм	
	Внутрішня мотивація до вивчення ПНД		Усвідомлення студентами значущості П.-Н. Д			
	n=	%	n=	%	n=	%
Високий	39	8,7	43	9,3	41	9,2
Достатній	67	15	81	18,3	74	16,6
Середній	18	41,7	158	35,6	172	38,6
Елементарний	154	34,6	164	36,8	159	35,6
Загальна кількість	446	100	446	100	446	100

Отже, згідно з узагальнюючою таблицею 3.3., можемо зробити висновок, що сформованість базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм у більшості студентів складає середній 38,6% та елементарний 35,6% рівні. Але не всі студенти мають

низький рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм: 9,2 % та 16,6 % опитаних студентів мають достатній та високий рівні. Це говорить про те, що невелика кількість опитаних усвідомлює значущість цих дисциплін та має мотивацію до їх вивчення.

Наочно рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм можемо побачити на рис. 3.3.

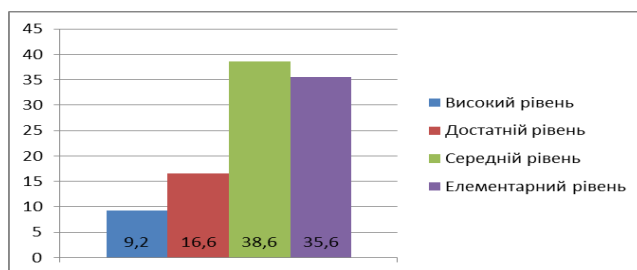

Рисунок 3.3. – Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм (констатувальний експеримент)

Сьогодні професійна освіта базується не тільки на принципах діяльнісного підходу, а й на принципах особистісного. Особистісний підхід надає «допомогу студенту в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, в здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятому самовизначенні, самореалізації та самоствердженні» [19, с. 134]. Вважаємо, що у професійній підготовці майбутнього бакалавра з психології важливу роль відіграє формування його особистісних якостей та здатностей.

Показниками особистісного критерію сформованості базових професійних компетенцій у майбутніх бакалаврів з психології є: психічні функції, до яких відносяться висока концентрація уваги та її розподіл, пам'ять, здатність до аналітичного мислення; професійно зумовлені якості, до яких відносяться здатність до лідерства, відповідальність, доброзичливість, толерантність.

З метою встановлення початкового рівня сформованості показників особистісного критерію використовували метод групових експертних оцінок. Цей метод дозволяє отримати за короткий проміжок часу досить повну та об'єктивну інформацію.

В проведенні методу групових експертних оцінок експертами виступають висококваліфіковані викладачі, які мають досвід педагогічної діяльності та володіють високою професійною компетентністю у галузі «Психологія». Крім того оцінювання студентів проходить не однією людиною, а кількома, що зменшує рівень суб'єктивності при оцінюванні.

Було розроблено опитувальник, у якому кожному експерту пропонувалось оцінити сформованість психічних функцій та професійно зумовлених якостей у студентів. Опитувальник визначення особистісних якостей майбутніх бакалаврів з психології наведено у додатку С. Оцінювання проходило по чотирьохбальній системі залежно від рівня розвитку:

- чотири бали – високий рівень;
- три бали – достатній рівень;
- два бали – середній рівень;
- один бал – елементарний рівень.

Результати оцінювання кожний експерт вписував до розробленої анкети. Після чого було проведено обчислювання середнього арифметичного значення та визначався рівень сформованості показників особистісного критерію БПК майбутніх бакалаврів з психології.

Згідно з проведеним дослідженням можемо зробити висновок, що сформованість базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за особистісним критерієм у студентів знаходиться на елементарному – 32,3% та середньому – 33,4%, рівнях. Це свідчить про те, що у студентів на констатувальному етапі експерименту слабо сформовані концентрація уваги та її розподіл, пам'ять, здатність до аналітичного мислення, а також здатність до лідерства, відповідальність, доброзичливість, толерантність.

У той же час можемо спостерігати, що у невеликої кількості студентів (11,9%) сформованість базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за особистісним критерієм знаходиться на високому рівні, а у 22,4% респондентів – на достатньому рівні. Результати проведеного опитування наведено у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за особистісним критерієм (констатувальний експеримент)

Рівні	Показники особистісного критерію БПК майбутніх бакалаврів з психології				Особистісний критерій сформованості БПК майбутніх бакалавра з психології	
	Психічні функції		Професійно зумовлені якості			
	n=	%	n=	%	n=	%
Високий	57	12,8	48	10,8	53	11,9
Достатній	103	23,1	96	21,5	100	22,4
Середній	145	32,5	154	34,5	149	33,4
Елементар	141	31,6	148	33,2	144	32,3
Загальна кількість	446	100	446	100	446	100

Наочно рівень сформованості базових професійних компетенцій бакалаврів з психології за особистісним критерієм можемо побачити на рис.3.4.

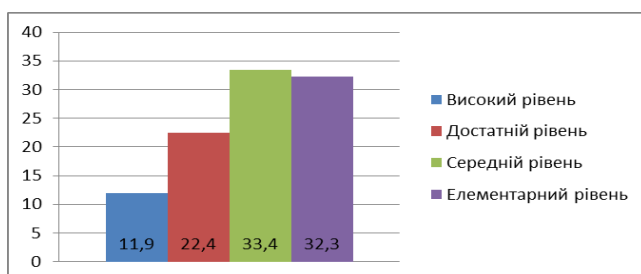

Рисунок 3.4. – Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за особистісним критерієм (констатувальний експеримент)

На констатувальному етапі педагогічного експерименту з метою встановлення рівня сформованості такого показника комунікативного критерію як комунікативні здібності студентів, було застосовано методику В. Козлова, Г. Мануйлова, Н. Фетискіна «Діагностика комунікативних та організаторських схильностей» (КОС-2) [192, с. 263-265]. Методика КОС-2 допомагає діагностувати професії, які за своїм змістом пов'язані з активною взаємодією людини з іншими людьми. Такою професією і є психолог. Головний зміст діяльності працівників таких професій – керівництво колективами, навчання, виховання, культурно-просвітницьке та побутове обслуговування людей. За результатами відповідей з'являється можливість виявити якісні особливості комунікативних і організаторських схильностей респондента.

Студентам було запропоновано протягом 15 хвилин відповісти «так» або «ні» на питання тесту (додаток Т). Після чого результати тестування було оброблено згідно з ключем до тесту за комунікативною шкалою.

На основі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що сформованість комунікативних здібностей у майбутніх бакалаврів з психології знаходяться загалом на середньому – 33% рівні. Результати діагностики рівнів сформованості комунікативних здібностей майбутніх бакалаврів з психології представлено у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5.

**Визначення рівнів сформованості комунікативних здібностей
майбутніх бакалаврів з психології
(констатувальний експеримент)**

Рівні сформованості	Комунікативні здібності	
	Кількість студентів	%
Високий	68	15,2
Достатній	92	20,6
Середній	147	33
Елементарний	139	31,2
Загальна кількість	446	100

Такі результати дослідження говорять про те, що у студентів з середнім рівнем сформованості комунікативних здібностей при спілкуванні з іншими людьми можуть виникати деякі труднощі. У 31,2 % студентів розвиненість комунікативних здібностей знаходиться на елементарному рівні.

Наочно рівень сформованості комунікативних здібностей у студентів можемо побачити на рис.3.5.

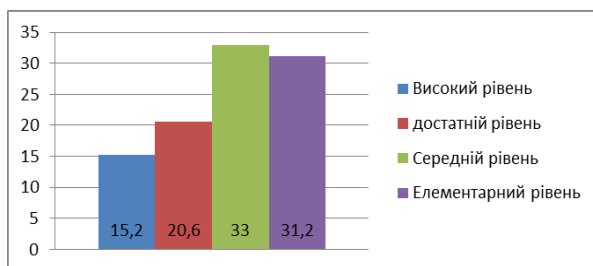

Рисунок 3.5. – Визначення рівнів сформованості комунікативних здібностей майбутніх бакалаврів з психології (констатувальний експеримент)

Потрапляючи в новий колектив, такі студенти можуть відчувати себе скуто, вони погано встановлюють контакти з одногрупниками. Отже, для значної кількості студентів потрібною є подальша постійна робота по формуванню і розвитку цих якостей особистості. Але, приблизно у 36% студентів, можемо спостерігати високий та достатній рівні сформованості комунікативних здібностей, що говорить про те, що вони легко йдуть на контакт, відкриті, легко знаходять спільну мову з іншими людьми.

Діагностику сформованості емпатичних здібностей майбутніх бакалаврів з психології провели за допомогою методики діагностики рівня емпатичних здібностей В. Бойко [21]. Ця методика показує, наскільки людина може співпереживати і розуміти думки і почуття іншої людини. Методику визначення сформованості емпатичних здібностей В. Бойко наведено у додатку У.

Емпатія це «здатність розуміти думки і почуття інших людей, ідентифікуватися з тим з ким спілкуєшся, відчувати те, що відчуває інша людина, а також це здатність відчувати за іншого його почуття [22, с. 65].

Професія психолога тісно пов'язана з людьми. Кожен день психолог спілкується з оточуючими його людьми. У зв'язку з цим вважаємо, що майбутніх бакалавру з психології необхідно володіти на високому рівні емпатичними здатностями.

Результати тестування на констатувальному етапі педагогічного експерименту сформованості емпатичних здібностей майбутніх бакалаврів з психології представлені у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6.

**Визначення рівнів сформованості емпатичних здібностей майбутніх бакалаврів з психології
(констатувальний експеримент)**

Рівні сформованості	Емпатичні здібності майбутніх бакалаврів з психології	
	Кількість студентів	%
Високий	44	9,9
Достатній	78	17,5
Середній	146	32,7
Елементарний	178	39,9
Загальна кількість	446	100

Наочно рівень емпатичних здібностей майбутніх бакалаврів з психології можемо побачити на рис.3.6.

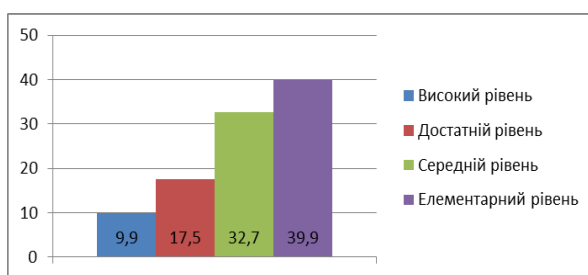

Рисунок 3.6. – Визначення рівнів сформованості емпатичних здібностей майбутніх бакалаврів з психології (констатувальний експеримент)

Згідно з результатами дослідження можемо зазначити, що у більшості студентів спеціальності «Психологія» (39,9%) рівень сформованості емпатичних здібностей знаходиться на елементарному рівні. Це свідчить про те, що у цих студентів на низькому рівні сформовані такі важливі для

психолога якості як співпереживання до іншої людини. Такі студенти погано розуміють внутрішній світ іншої людини, майже не можуть спрогнозувати поведінку і ефективно вплинути на емоційний стан людини, з якою спілкуються у дану хвилину. У той же час можна зазначити, що у невеликій кількості опитаних (9,9%) сформованість емпатичних здібностей знаходиться на високому та у 17,5% – на достатньому рівнях. Це свідчить про те, що ці студенти вміють зрозуміти іншу людину, співпереживають їй, здатні поставити себе на місце співрозмовника.

Міжособистісні стосунки є важливим аспектом суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що передбачає рівноправний взаємообмін у спілкуванні. При високому рівні розвитку міжособистісної взаємодії фахівець стає активною, ініціативною людиною, що розуміє необхідність рівноправного партнерського спілкування, з повагою вислуховує точку зору іншої людини. У професії психолога важливу роль відіграє міжособистісна взаємодія оскільки вона у подальшому слугуватиме основою здатності до консультативного спілкування із клієнтами для надання психологічної допомоги.

З метою визначення рівня сформованості здатності до конструктивної міжособистісної взаємодії було використано методика «Діагностика міжособистісних стосунків» Т. Лірі [100]. Ця методика використовується для дослідження уявлень самої людини про себе і її взаємин у малій групі [152; 153; 192].

З отриманих результатів тестування робляться висновки про ступінь адаптованості поведінки людини в групі, ступінь відповідності цілей і досягнення мети в процесі виконання роботи. Т. Лірі розробив умовну схему у вигляді круга, розділеного на сектори. У цьому крузі по горизонтальній і вертикальній осям позначені чотири орієнтації: домінування-підпорядкування, дружлюбність-ворожість. У свою чергу, ці сектори розділені на вісім – відповідно до більш приватних стосунків. Для ще більш детального опису круг поділене на 16 секторів.

Схема Т. Лірі основана на припущенні, що чим ближче виявляються

результати випробовуваного до центру кола, тим сильніше взаємозв'язок цих двох змінних. Сума балів кожної орієнтації переводиться в індекс, де домінує вертикальна (домінування-підпорядкування) і горизонтальна (дружелюбність-ворожість) осі. Відстань отриманих показників від центру кола вказує на адаптивність або екстремальність поведінки. Опитувальник містить 128 оціночних суджень, з яких в кожному з 8 типів стосунків утворюються 16 пунктів, впорядкованих по висхідній інтенсивності. Методика побудована так, що судження, спрямовані на з'ясування будь-якого типу стосунків, розташовані не підряд, а особливим чином: вони групуються по 4 і повторюються через рівну кількість визначень. При обробці підраховується кількість стосунків кожного типу (додаток Ф).

Обробка результатів відбувається у 3 етапи. На першому етапі обробки даних робиться підрахунок балів по кожній октанті за допомогою ключа до опитувальника; октант всього 8, а саме: авторитарний тип, егоїстичний тип, агресивний тип, підозрілий тип, той тип що підкоряється, залежний тип, доброзичливий та альтруїстичний типи.

На другому етапі отримані бали переносяться на діаграму, при цьому відстань від центру круга відповідає числу балів по даній октанті (мінімальне значення – 0, максимальне – 16). Кінці таких векторів з'єднуються і утворюють профіль, що відбиває уявлення про особу цієї людини. Окреслений простір заштриховується. Для кожного представлення будується окрема діаграма, на якій воно характеризується по вираженості ознак кожної октанті.

На третьому етапі за допомогою формул визначаються показники за двома основними параметрами «Домінування» і «Дружелюбність»:

$$\text{Домінування} = (I - V) + 0,7 \times (VIII + II - IV - VI)$$

$$\text{Дружелюбність} = (VII - III) + 0,7 \times (VIII - II - IV + VI)$$

Таким чином, система балів по 16 міжособистісним змінним перетворюється на два цифрові індекси, які характеризують представлення суб'єкта за позначеними параметрами.

Після чого проводиться аналіз особового профілю. Підрахунок балів

ведеться окремо для кожної особи, що оцінюється. Максимальна оцінка рівня – 16 балів, але вона розділена на чотири міри вираженості відношення, а саме:

Від 0 – 4 балів – низька (адаптивна поведінка),

Від 5 – 8 балів – помірна (адаптивна поведінка),

Від 9 – 12 балів – висока (екстремальна поведінка),

від 13 – 16 балів – екстремальна (поведінка до патології).

Позитивне значення результату, отриманого по формулі «домінування», свідчить про виражене прагнення людини до лідерства в спілкуванні, до домінування. Негативне значення вказує на тенденцію до підпорядкування, відмови від відповідальності і позиції лідерства.

Результати проведеної методики представлені у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7.

Визначення рівнів сформованості здатності до конструктивної міжособистісної взаємодії у майбутніх бакалаврів з психології (констатувальний експеримент)

Рівні сформованості	Здатність до конструктивної міжособистісної взаємодії у майбутніх бакалаврів з психології	
	Кількість студентів	%
Високий	43	9,6
Достатній	88	19,7
Середній	149	33,4
Елементарний	166	37,3
Загальна кількість	446	100

Позитивний результат по формулі «дружелюбність» є показником прагнення особи до встановлення доброзичливих стосунків і співпраці з оточенням. Негативний результат вказує на прояв агресивно-конкурентної позиції, що перешкоджає співпраці і успішній спільній діяльності. Кількісні результати є показниками міри вираженості цих характеристик [100].

Аналізуючи отримані результати з сформованості здатності до конструктивної міжособистісної взаємодії майбутніх бакалаврів з психології, насамперед слід зазначити, що у більшості студентів (37,3%) переважає

елементарний рівень. Це свідчить про те, що ці студенти мають авторитарний характер. Такі особистості прагнуть повчати інших, не дослуховуються до інших, не приймають їх поради, у всьому прагнуть покладатися тільки на свої думки. Якщо у них виникають труднощі, вони намагаються перекласти їх на оточуючих, хоча відносяться до них дещо відчужено; люблять хвалювати, у налагодженні контактів в них виникають труднощі, погано адаптуються в групі, що призводить до труднощів у співпрацюванні в команді.

Але у 9,6% та 19,7% майбутніх бакалаврів з психології сформованість здатності до конструктивної міжособистісної взаємодії знаходиться на високому та достатньому рівнях. Такі студенти енергійні, успішні в справах і починаннях. Вони люблять давати поради, але при цьому вимагають до себе поваги. Доброзичливі і ласкаві зі співрозмовниками. Для них характерна емоційна лабільність. Вони схильні до співпраці, гнучкі, багато в чому йдуть на компроміс, намагаються дотримуватися правил і принципів "гарного тону". Завжди готові і прагнуть допомагати, співчують оточуючим. Вони безкорисливі, вміють підбадьорити у тяжку хвилину.

Наочно результати діагностики сформованості здатності майбутніх бакалаврів з психології до конструктивної міжособистісної взаємодії представлені на рис. 3.7.

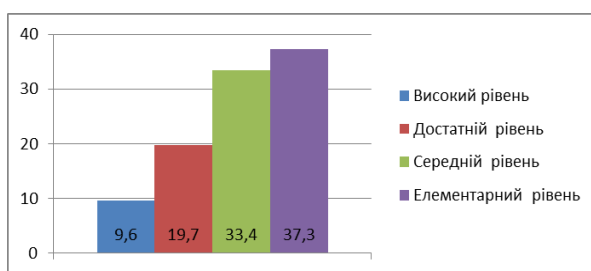

Рисунок 3.7. – Визначення рівнів сформованості здатності майбутніх бакалаврів з психології до конструктивної міжособистісної взаємодії (констатувальний експеримент)

Далі було визначено початковий рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм на базі здобутих результатів по кожному із показників. Розрахунок

робився як середнє арифметичне рівня розвитку за кожним показником комунікативного критерію сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.

Отже, можемо зробити висновок, що сформованість базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм у більшості студентів (36,1%) знаходиться на елементарному рівні. На наш погляд, це свідчить про деякі труднощі, які виникають у студентів при налагодженні контактів з оточуючими, спілкуванні, міжособистісній взаємодії з іншими людьми. Результати проведеного дослідження рівнів сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм представлені у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8.

Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм (констатувальний експеримент)

Рівні	Показники комунікативного критерію БПК майбутніх бакалаврів з психології						Сформованість БПК майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм	
	Комунікативні здібності		Емпатичні здібності		Здатність до конструктивної міжособистісної взаємодії			
	n=	%	n=	%	n=	%	n=	%
Високий	68	15,2	44	9,9	43	9,6	52	11,6
Достатній	92	20,6	78	17,5	88	19,7	86	19,3
Середній	147	33	146	32,7	149	33,4	147	33
Елементарний	139	31,2	178	39,9	166	37,3	161	36,1
Загальна кількість	446	100	446	100	446	100	446	100

Згідно узагальнюючою таблицею 3.8., можемо побачити, що у той же час у незначної кількості студентів (11,6%) сформованість базових професійних компетенцій за комунікативним критерієм знаходиться на високому рівні, приблизно у 20% майбутніх бакалаврів з психології – на достатньому рівні.

Наочно рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм показано на рис.3.8.

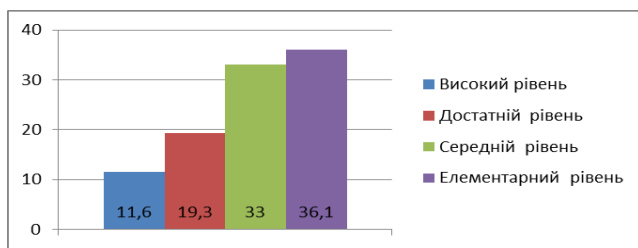

Рисунок 3.8. – Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм (констатувальний експеримент)

Для визначення рівня сформованості такого показника когнітивно-діяльнісного критерію як знання змісту природничонаукових дисциплін було проведено опитування студентів (додаток X). Результати сформованості знань за змістом природничонаукових дисциплін представлені у таблиці 3.9.

Таблиця 3.9.

Сформованість знань за змістом природничонаукових дисциплін у майбутніх бакалаврів з психології (констатувальний експеримент)

Рівні сформованості	Сформованість знань за змістом природничонаукових дисциплін у майбутніх бакалаврів з психології	
	Кількість студентів	%
Високий	47	10,5
Достатній	65	14,6
Середній	159	35,7
Елементарний	175	39,2
Загальна кількість	446	100

Відповіді на теоретичні питання оцінювались за чотирибальною шкалою. Повна, ґрунтовна, безпомилкова відповідь оцінювалась у чотири бали, при наявності суттєвих помилок, які показували елементарний рівень знань, студенти отримували один бал. Або письмово відповідали на питання у вигляді кросворду (додаток Ц).

Отже, згідно з результатами визначення початкового рівня знань за змістом природничонаукових дисциплін у майбутніх бакалаврів з психології можемо зробити наступні висновки. У більшості студентів першого курсу

спеціальності «Психологія» сформованість знань відповідає середньому 35,7% та елементарному 39,2% рівням. Таким студентам потрібно удосконалення теоретичних природничонаукових знань для забезпечення успішної подальшої професійної підготовки. Середній та елементарний рівні сформованості знань за змістом природничонаукових дисциплін у майбутніх бакалаврів з психології не сприяють розвитку високої ерудиції студентів, творчому й системному мисленню, які є основою для вивчення інших дисциплін. У них не сформоване цілісне, системне розуміння навколишнього світу, тому такі студенти не можуть успішно застосовувати отримані знання в різноманітних ситуаціях. Але у невеликої кількості студентів сформованість знань за змістом природничонаукових дисциплін знаходиться на достатньому 14,6% та високому 10,5% рівнях (рис 3.9). Це свідчить про те, що такі студенти, прийшовши до ЗВО, вже мали високий рівень сформованості природничонаукових знань, які вони здобули у процесі підготовки у середній школі, а також завдяки самоосвіті та високій ерудиції.

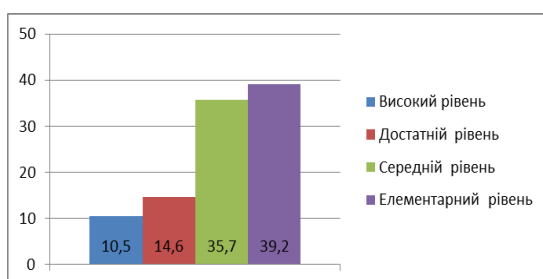

Рисунок 3.9. – Сформованість знань за змістом природничонаукових дисциплін у майбутніх бакалаврів з психології (констатувальний експеримент)

З метою дослідження сформованості у студентів здатності вирішувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін було запропоновано майбутнім бакалаврам із психології виконати практичні задачі за такими природничонауковими темами, як генетика, селекція, антропологія (додаток Ч). Наприклад, студенти виконували професійні завдання у вигляді задач з генетики на моно-, ди-, тригібридне схрещування та інші.

Отже, на констатувальному етапі експерименту у більшості студентів сформованість здатності вирішувати професійні завдання знаходиться здебільшого на середньому (38,8%) та елементарному (41,5%) рівнях, тобто у цих студентів не сформовані на належному рівні уміння та навички вирішувати професійні завдання. У той же час у невеликої кількості студентів сформованість здатності вирішувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін знаходиться на високому (8,1%) та достатньому (11,6%) рівнях.

Результати дослідження сформованості у студентів здатності вирішувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін представлені у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10.

**Сформованість здатності майбутніх бакалаврів з психології
вирішувати професійні завдання на основі отриманих знань з
природничонаукових дисциплін
(констатувальний експеримент)**

Рівні сформованості	Сформованість здатності майбутніх бакалаврів з психології вирішувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін	
	Кількість студентів	%
Високий	36	8,1
Достатній	52	11,6
Середній	173	38,8
Елементарний	185	41,5
Загальна кількість	446	100

Наочно сформованість здатності майбутніх бакалаврів з психології вирішувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін можемо побачити на рис.3.10.

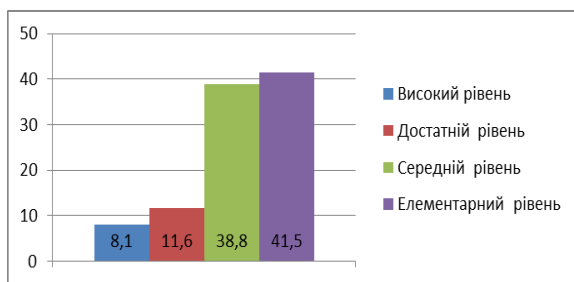

Рисунок 3.10. – Сформованість здатності майбутніх бакалаврів з психології вирішувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін (констатувальний експеримент)

Узагальнений результат визначення початкового рівня сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм було розраховано на базі здобутих результатів по кожному із показників як середнє арифметичне.

Результати визначення початкового рівня сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм представлені у таблиці 3.11.

Таблиця 3.11.

Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм (констатувальний експеримент)

Рівні	Показники когнітивно-діяльнісного критерію БПК майбутніх бакалаврів з психології				Сформованість БПК майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм	
	Сформованість знань за змістом ПНД дисциплін у майбутніх бакалаврів з психології		Сформованість здатності майбутніх бакалаврів з психології вирішувати професійні завдання на основі отриманих знань з ПНД			
	n=	%	n=	%	n=	%
Високий	47	10,5	36	8,1	42	9,3
Достатній	65	14,6	52	11,6	58	13
Середній	159	35,7	173	38,8	166	37,4
Елементарний	175	39,2	185	41,5	180	40,3
Загальна кількість	446	100	446	100	446	100

Згідно з дослідженням рівнів сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм можемо зробити наступні висновки. По-перше, більшість студентів (40,3%) мають елементарний рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм. Такі показники свідчать про те, що на констатувальному етапі експерименту рівень здобутих знань та здатностей вирішувати практичні завдання на основі цих знань дуже низький.

Наочно рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм можемо побачити на рис.3.11.

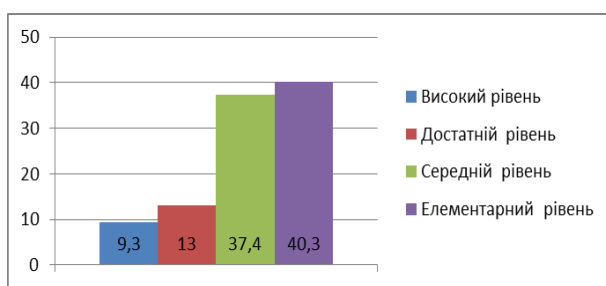

Рисунок 3.11. – Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм (констатувальний експеримент)

Узагальнений результат рівня сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології на констатувальному етапі експерименту було розраховано як середнє арифметичне за всіма критеріями (мотиваційно-ціннісним, особистісним, комунікативним та когнітивно-діяльнісним).

Отже, на констатувальному етапі експерименту для значної кількості студентів (36,1%) характерним є елементарний рівень сформованості БПК, також у значної кількості студентів (35,6%) початковий рівень сформованості базових професійних компетенцій знаходиться на середньому рівні. Таким чином, необхідним є цілеспрямоване формування базових професійних

компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін. Результати розрахунків наведено у таблиці 3.12.

Таблиця 3.12.

**Рівні сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології
(констатувальний експеримент)**

Рівні	Критерії сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології (%)				Рівень сформованості БПК майбутніх бакалавра з
	Мотиваційно-ціннісний критерій	Особистісний критерій	Комунікативний критерій	Когнітивно-діяльнісний критерій	
Високий	9,2	11,9	11,6	9,3	10,5
Достатній	16,6	22,4	19,3	13	17,8
Середній	38,6	33,4	33	37,4	35,6
Елементарний	35,6	32,3	36,1	40,3	36,1

Тільки невелика кількість студентів на констатувальному етапі експерименту продемонструвала сформованість базових професійних компетенцій на високому (10,5%) та достатньому (17,8%) рівнях.

Наочно рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології можемо побачити на рис. 3.12.

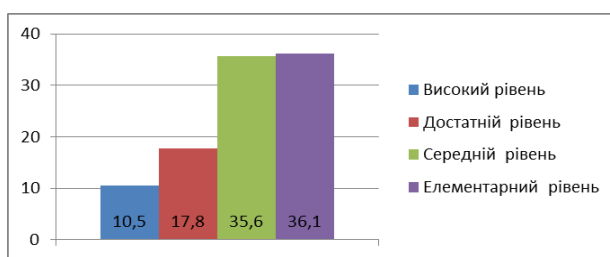

Рисунок 3.12. – Рівні сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології (констатувальний експеримент)

Отже, на констатувальному етапі педагогічного експерименту було визначено методи діагностики, що дають можливість оцінити рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології. Виявлено початковий рівень сформованості компонентів структури базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології

(мотиваційно-ціннісний, особистісний, комунікативний та когнітивно-діяльнісний). Визначено, що на констатувальному етапі педагогічного експерименту для більшості майбутніх бакалаврів з психології (36,1%) сформованість базових професійних компетенцій знаходиться на елементарному рівні.

Для підвищення рівня сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології було розроблено відповідну педагогічну технологію, яка поетапно впроваджувалась у педагогічний процес (мотиваційний, теоретико-змістовий, професійно-практичний, контрольн-оцінний етапи) у ході формувального етапу педагогічного експерименту.

Метою формувального етапу педагогічного дослідження було експериментально перевірити ефективність реалізації розробленої педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

За результатами проведеного констатувального експерименту розподілили студентів на дві групи: експериментальна група, яка склала 221 особу, та контрольна група, яка склала 225 осіб. Розподіл відбувався таким чином, щоб рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології в обох групах студентів був приблизно однаковим.

Після формування груп рівномірність розподілів студентів в контрольній та експериментальній групі була перевірена з використанням критерію згоди χ^2 -Пірсона [40; 61; 170; 174; 187]. Критерій χ^2 відповідає на питання про те, з однаковою чи частотою зустрічаються різні значення ознаки в емпіричному і теоретичному розподілах або в двох і більше емпіричних розподілах.

Перевага методу полягає в тому, що він дозволяє зіставляти розподіл ознак, представлених будь-якою шкалою, починаючи від шкали найменувань. У найпростішому випадку альтернативного розподілу "так - ні", "вирішив задачу - не розв'язав задачу".

Було виконано розрахунок теоретичної частоти (f_T), підраховано різницю між емпіричною і теоретичною частотою по кожному розряду; визначено число

ступенів свободи. Внесена поправка на «безперервність» (якщо $v = 1$), отримані різниці зведені в квадрат, отримані квадрати різниць розділені на теоретичну частоту (останній стовпець). Отримана сума є $\chi^2_{\text{Емп.}}$.

Результати проведеного статистичного аналізу розрахунку рівномірності розподілу майбутніх бакалаврів з психології на експериментальну та контрольні групи наведено у таблиці 3.13.

Таблиця 3.13.

Розрахунок рівномірності розподілів студентів в контрольній та експериментальній групі χ^2 – критерія Пірсона

N	Емпірична частота	Теоретична частота	$(f_{\text{Э}} - f_{\text{T}})$	$(f_{\text{Э}} - f_{\text{T}})^2$	$(f_{\text{Э}} - f_{\text{T}})^2 / f_{\text{T}}$
1	23	23.29	-0.29	0.08	0.003
2	24	23.71	0.29	0.08	0.003
3	39	39.15	-0.15	0.02	0.001
4	40	39.85	0.15	0.02	0.001
5	79	78.79	0.20999999999999999	0.04	0.001
6	80	80.21	-0.20999999999999999	0.04	0
7	80	79.78	0.22	0.05	0.001
8	81	81.22	-0.22	0.05	0.001
Сумми	446	446	-	-	0.011

Результат: $\chi^2_{\text{Эмп}} = 0.011$

Критичні значення χ^2 при $v = 3$

v	p	
	0.05	0.01
3	7.815	11.345

Відмінності між двома розподілами можуть вважатися достовірними, якщо $\chi^2_{\text{Емп}}$ досягає або перевищує χ^2 0.05, і тим більш достовірним, якщо

$\chi^2_{\text{Емп}}$ досягає або перевищує $\chi^2_{0.01}$. У нашому випадку $\chi^2_{\text{Емп}}$ менше критичного значення, розбіжності між розподілами статистично не достовірні (гіпотеза H_0).

Результати розподілу студентів за рівнями сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології представлені у таблиці 3.14.

Таблиця 3.14.

Рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у експериментальній та контрольній групах

Рівень сформованості	Експериментальна група		Контрольна група	
	n=	%	n=	%
Високий	23	10,5	24	10,6
Достатній	39	17,6	40	17,7
Середній	79	35,7	80	35,6
Елементарний	80	36,2	81	36,1
Загальна кількість	221	100	225	100

Отже, як видно з таблиці 3.14., експериментальну та контрольну групу було розподілено таким чином, що кількість студентів першого курсу спеціальності «Психологія» з високим, достатнім, середнім та елементарним рівнями сформованості БПК компетенцій майбутніх бакалаврів з психології була приблизно однаковою.

Навчання у контрольній групі відбувалося за традиційними методиками, а у експериментальній було впроваджено розроблену педагогічну технологію формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін. Реалізація технології відбувалась під час викладання студентам дисциплін «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності», «Основи біології та генетики людини» «Антропологія», «Зоопсихологія та порівняльна психологія» та «Психофізіологія», яке здійснювалось безпосередньо автором дослідження. Детально реалізацію педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових

дисциплін представлено у підрозділі 2.2. Аналіз результатів педагогічного експерименту наведено у підрозділі 3.2.

3.2. Аналіз результатів експериментального дослідження формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін

Метою узагальнювального етапу педагогічного експерименту є встановлення ефективності розробленої педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін.

На узагальнювальному етапі педагогічного експерименту вирішувалися наступні завдання:

- порівняння результатів констатувального етапу педагогічного експерименту з кінцевими результатами підсумкового оцінювання рівня сформованості базових професійних компетенцій у контрольній та експериментальних групах;
- аналіз впливу розробленої педагогічної технології на рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.

Для діагностики рівнів сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за кожним критерієм використовувалися ті ж методи, що й на констатувальному етапі дослідження: спостереження, опитування, анкетування, тестування, метод групових експертних оцінок.

Діагностика сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології проводилось паралельно у контрольній та експериментальній групах.

З метою встановлення рівня сформованості такого показника мотиваційно-ціннісного критерію як внутрішня мотивація студентів до вивчення природничонаукових дисциплін було проведено анкетне опитування.

Так, згідно проведеного дослідження можемо зробити висновок, що після впровадження в педагогічний процес технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін відбуваються зміни в ЕГ студентів.

Звернули увагу, що після педагогічного експерименту студенти експериментальної групи стали частіше цікавитись проблемами, які пов'язані з природничими науками, охоче брали завдання на самостійне вивчення, на практичних заняттях жваво брали участь у ділових та рольових іграх. Результати анкетування представлені у таблиці 3.15.

Таблиця 3.15.

Визначення рівнів сформованості внутрішньої мотивації до вивчення природничонаукових дисциплін в ЕГ та КГ (узагальнювальний експеримент)

Групи	Рівні	Внутрішня мотивація до вивчення природничонаукових дисциплін				
		До експерименту		Після експерименту		Приріст
		n=	%	n=	%	
КГ	Високий	20	8,9	25	11,1	2,2
	Достатній	33	14,7	47	20,1	5,4
	Середній	94	41,8	88	39,1	-2,7
	Елементарний	78	34,6	63	29,7	-4,9
Усього		225	100	225	100	
ЕГ	Високий	19	8,6	46	20,8	12,2
	Достатній	34	15,4	78	35,3	19,9
	Середній	92	41,6	45	20,4	-21,2
	Елементарний	76	34,4	52	23,5	-10,9
Усього		221	100	221	100	
Загальна кіл-ть		446	100	446	100	

Можемо побачити, що:

по-перше, збільшився відсоток студентів з високим рівнем сформованості внутрішньої мотивації майбутніх бакалаврів з психології до вивчення природничонаукових дисциплін. В ЕГ у кінці педагогічного експерименту цей

приріст становить 12,2%, в той же час в КГ рівень сформованості цього показника збільшився лише на 2,2%, тобто різниця між ЕГ та КГ склала 10%;

по-друге, позитивну динаміку можемо спостерігати в усіх рівнях сформованості внутрішньої мотивації студентів до вивчення природничонаукових дисциплін. Збільшилась кількість студентів з достатнім рівнем сформованості цього показника в ЕГ на 19,9%, у КГ на 5,4%, різниця між двома групами склала 14,4%. Знизилась кількість студентів з середнім (на 21,2%) та елементарним (на 10,9%) рівнями сформованості внутрішньої мотивації до вивчення природничонаукових дисциплін в ЕГ. Натомість у КГ таких змін немає.

Як бачимо, зміни рівнів сформованості внутрішньої мотивації майбутніх бакалаврів з психології до вивчення природничонаукових дисциплін відбуваються у двох досліджуваних групах, але більші зміни можемо зазначити лише в ЕГ.

На рисунку 3.13. можемо наочно побачити динаміку рівня сформованості внутрішньої мотивації до вивчення природничонаукових дисциплін у контрольній та експериментальній групах.

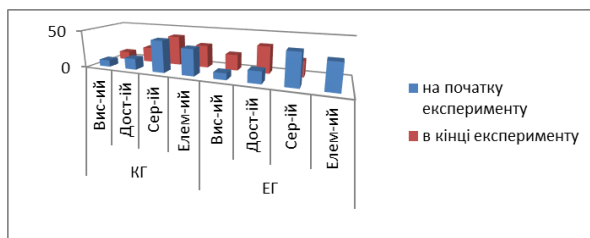

Рисунок 3.13. – Визначення рівнів сформованості внутрішньої мотивації до вивчення природничонаукових дисциплін в ЕГ та КГ (узагальнювальний експеримент)

З метою встановлення рівня сформованості такого показника мотиваційно-ціннісного критерію як усвідомлення значущості вивчення майбутніми бакалаврами з психології природничонаукових дисциплін було проведено анкетне опитування. Провівши аналіз анкет студентів, звернули увагу, що більшість студентів відповідають, що знання з природничонаукових

дисциплін потрібні та важливі у подальшій професійній підготовці і професійній діяльності бакалавра з психології та докладно обґрунтовують свої відповіді.

Результати визначення рівнів сформованості усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін в ЕГ та КГ представлені у таблиці 3.16.

Таблиця 3.16.

Визначення рівнів сформованості усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін у ЕГ та КГ (узагальнювальний експеримент)

Групи	Рівні	Усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін				
		До експерименту		Після експерименту		Приріст
		n=	%	n=	%	
КГ	Високий	21	9,3	29	12,9	3,6
	Достатній	40	17,7	58	25,8	8,1
	Середній	81	36	74	32,9	-3,1
	Елементарний	83	37	64	28,4	-8,6
Усього		225	100	225	100	
ЕГ	Високий	22	9,9	47	21,3	11,4
	Достатній	41	18,6	74	33,5	14,9
	Середній	77	34,8	49	22,1	-12,7
	Елементарний	83	36,7	51	23,1	-13,6
Усього		221	100	221	100	
Загальна кіл-ть		446	100	446	100	

Згідно з дослідженням можемо зробити висновок, що:

По-перше, наприкінці педагогічного експерименту збільшилась кількість студентів (на 11,4%), у яких спостерігається високий рівень сформованості усвідомлення значущості вивчення майбутніми бакалаврами з психології природничонаукових дисциплін. В ЕГ у кінці педагогічного експерименту приріст за цим показником становить 11,4%, а в КГ – 3,6 %, тобто різниця між ЕГ та КГ становить 7,8%.

По-друге, збільшився відсоток студентів з достатнім рівнем сформованості усвідомлення значущості вивчення майбутніми бакалаврами з психології природничонаукових дисциплін. В ЕГ у кінці педагогічного експерименту цей приріст становить 14,9%, а в КГ – 8,1%, тобто різниця між ЕГ та КГ – 6,8%.

По-третє, зменшився відсоток студентів, які мають середній рівень сформованості за цим показником. В ЕГ у кінці педагогічного експерименту кількість студентів з середнім рівнем сформованості усвідомлення значущості вивчення майбутніми бакалаврами з психології природничонаукових дисциплін зменшилася на 12,7%, а в КГ – на 3,1%, тобто різниця між ЕГ та КГ – 9,6%.

По-четверте, зменшився відсоток студентів, які мають елементарний рівень сформованості за цим показником. В ЕГ у кінці педагогічного експерименту – на 13,6%, а в КГ – на 8,6%, тобто різниця між ЕГ та КГ – 5%.

Наочно динаміку рівнів сформованості усвідомлення значущості вивчення майбутніми бакалаврами з психології природничонаукових дисциплін можемо побачити на рис.3.14.

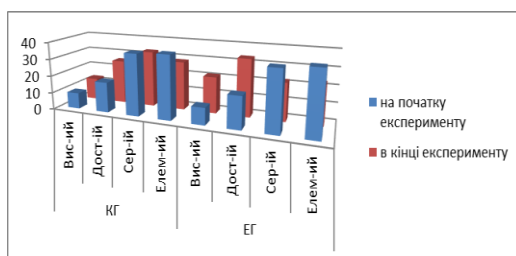

Рисунок 3.14. – Визначення рівнів сформованості усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін у ЕГ та КГ (узагальнювальний експеримент)

Як бачимо, зміни у рівнях сформованості усвідомлення значущості вивчення майбутніми бакалаврами з психології природничонаукових дисциплін відбуваються у двох досліджуваних групах, але значні зміни відбуваються в експериментальній групі майбутніх бакалаврів з психології. На початку експерименту лише 28,5% майбутніх бакалаврів з психології мали високий та достатній рівні сформованості усвідомлення значущості вивчення

природничонаукових дисциплін, а вже у кінці експерименту кількість таких студентів зростає до 54,8%.

Узагальнений результат рівня сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм було розраховано як середнє арифметичне за всіма показниками критерію. Результати проведених розрахунків наведено у таблиці 3.17.

Таблиця 3.17.

Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм в ЕГ та КГ (узагальнювальний експеримент)

Групи	Рівні	Показники мотиваційно-ціннісного критерію БПК майбутніх бакалаврів з психології				Сформованість БПК майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм		Приріст
		Внутрішня мотивація до вивчення ПНД		Усвідомлення студентами значущості П.-Н. Д		До експ.	Після експ.	
		До експ.	Після експ.	До експ.	Після експ.			
КГ	Високий	8,9	11,1	9,3	12,9	9,1	12	2,9
	Достатній	14,7	20,1	17,7	25,8	16,2	22,9	6,7
	Середній	41,8	39,1	36	32,9	38,9	36	-2,9
	Елементарн	34,6	29,7	37	28,4	35,8	29,1	-6,7
ЕГ	Високий	8,6	20,8	9,9	21,3	9,2	21	11,8
	Достатній	15,4	35,3	18,6	33,5	17	34,4	17,4
	Середній	41,6	20,4	34,8	22,1	38,2	21,3	-16,9
	Елементарн	34,4	23,5	36,7	23,1	35,6	23,3	-12,3

Згідно з узагальнювальною таблицею 3.17. можемо зробити висновок щодо рівнів сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм у експериментальній та контрольній групах на початку та в кінці проведеного педагогічного експерименту.

По-перше, високий рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм збільшився в кінці педагогічного експерименту у студентів ЕГ на 11,8% на відміну від КГ, де цей ріст склав тільки 2,9%. Різниця між двома групами – майже 8,9%.

По-друге, є позитивні зміни у достатньому рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм. В ЕГ кількість студентів з достатнім рівнем сформованості БПК за цим критерієм збільшилась на 17,4%, в КГ – на 6,7%. Різниця між двома групами склала майже 11%.

По-третє, можемо побачити, що середній рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм у двох групах зменшився, що говорить про позитивну динаміку. В ЕГ кількість студентів з середнім рівнем сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології за цим критерієм зменшилась на 16,9%, в КГ – на 2,9%. Різниця між двома групами склала 14%.

Також можемо побачити зміни у елементарному рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм. У двох групах є позитивна динаміка у зниженні кількості студентів з елементарним рівнем сформованості мотиваційно-ціннісного компонента структури БПК. Можемо побачити, що в ЕГ рівень знизився на 12,3 %, на відміну від КГ, де зниження складає тільки 6,7%. Різниця між двома групами склала 5,4%.

Отже, після впровадження в педагогічний процес підготовки майбутніх бакалаврів з психології запропонованої педагогічної технології формування базових професійних компетенцій у вивченні природничонаукових дисциплін можемо побачити, що значно збільшився відсоток студентів з високим та достатнім рівнем сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм, який на початку педагогічного експерименту становив майже 26%, а в кінці – вже 55,4%. Також

позитивна динаміка спостерігається і у середньому та елементарному рівнях сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм. Так, на початку педагогічного експерименту кількість студентів з середнім та елементарними рівнями сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм становила майже 74%, а в кінці експерименту знизився до 44,6%.

На рисунку 3.15. можемо наочно побачити динаміку рівнів сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм у контрольній та експериментальній групах.

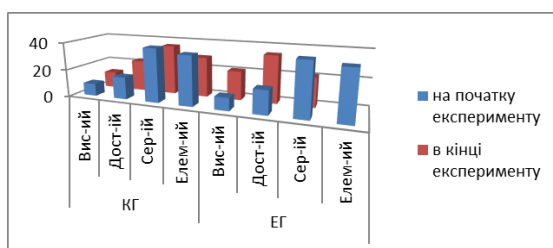

Рисунок 3.15.— Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за мотиваційно-ціннісним критерієм (узагальнювальний експеримент)

З метою встановлення рівня сформованості таких показників особистісного критерію як психічні функції та професійно зумовлені якості, використовували метод групових експертних оцінок.

Цей метод дозволяє отримати за короткий проміжок часу досить повну та об'єктивну інформацію. Як і на констатувальному етапі педагогічного експерименту, провели оцінювання студентів спеціальності «Психологія» за допомогою розробленого опитувальника. В проведенні методу групових експертних оцінок експертами виступають висококваліфіковані викладачі, які мають досвід педагогічної діяльності та володіють високою професійною компетентністю у галузі «Психологія». Крім того оцінювання студентів проходить не однією людиною, а кількома, що зменшує рівень суб'єктивності

при оцінюванні. Результати проведеного експертного опитування наведено у таблиці 3.18.

Таблиця 3.18.

Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за особистісним критерієм в ЕГ та КГ (узагальнювальний експеримент)

Групи	Рівні	Показники особистісного критерію БПК майбутніх бакалаврів з психології				Рівень сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології за особистісним критерієм		Приріст
		Психічні функції		Професійно зумовлені якості		До експ.	Після експ.	
		До експ.	Після експ.	До експ.	Після експ.			
КГ	Високий	12,9	18,2	10,2	16,4	11,5	17,3	5,8
	Достатній	23,1	35,1	21,8	28,9	22,5	32	9,5
	Середній	32,5	22,7	34,7	26,7	33,6	24,7	-8,9
	Елементарн	31,5	24	33,3	28	32,4	26	-6,4
ЕГ	Високий	16,7	20,8	11,3	24	14	22,4	8,4
	Достатній	23,1	38,5	21,3	42,5	22,2	40,5	18,3
	Середній	32,6	23,1	34,4	14,9	33,5	19	-14,5
	Елементарн	27,6	17,6	33	18,6	30,3	18,1	-12,2

За результатами дослідження було виявлено, що під час вивчення природничонаукових дисциплін студенти стали більш відповідальні, уважні, зосереджені на протязі лекційних та практичних занять, сконцентровані під час виконання професійних завдань. Студенти проявляли здатність до аналітичного мислення, також могли швидко відновлювати відсутню інформацію за допомогою логічних висновків і умовиводів, на основі відомих даних намічали кілька варіантів вирішення поставленого завдання. У студентів покращилася образна і словесно-логічна пам'ять, вони стали краще запам'ятовувати великий обсяг інформації, який надавався у процесі навчання.

Студенти стали більш дружелюбні, доброзичливі; позитивно ставилися до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, толерантно сприймали чужі думки, які відрізняються від власних. У групі з'явилися

формальні та неформальні лідери, які спонукали інших студентів до виконання різних завдань, такі студенти проявили себе як впевнені в собі особистості, які не бояться ризиків, вони чесні, справедливі, надійні, відповідальні та послідовні в своїх діях і вчинках. Вони завжди під час практичних занять першими проявляли ініціативу, були активними, не потребували додаткового спонукання для якісного виконання навчального завдання.

За результатами проведеного оцінювання особистісних якостей майбутніх бакалаврів з психології можемо зробити висновок, що:

по-перше, наприкінці педагогічного експерименту збільшився відсоток студентів з високим рівнем сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за особистісним критерієм в ЕГ на 8,5%. В КГ високий рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за особистісним критерієм збільшився на 5,8%. Різниця у цих двох групах склала 2,7%.

По-друге, в ЕГ збільшилась кількість студентів з достатнім рівнем сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за особистісним критерієм на 18,3%, у КГ – на 9,5%. Різниця у цих двох групах склала 8,8% (рис. 3.16.).

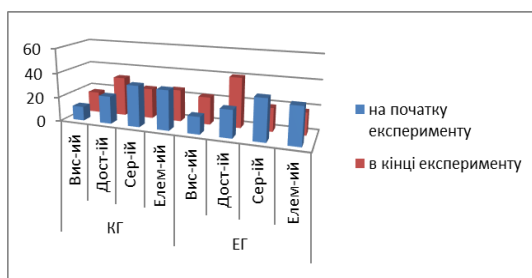

Рисунок 3.16. – Рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за особистісним критерієм(узагальнювальний експеримент)

По-третє, в ЕГ знизився відсоток студентів з середнім рівнем сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за особистісним критерієм на 14,5%, але у КГ – на 8,9%. Різниця у

цих двох групах склала 2,7%. Також можемо побачити зниження кількості студентів, у яких спостерігається елементарний рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за особистісним критерієм. Так у ЕГ кількість таких студентів у кінці експериментального дослідження зменшилась на 12,2%, а у КГ – на 6,4%. Різниця між двома групами склала 5,8%.

З метою встановлення рівня сформованості такого показника комунікативного критерію, як комунікативні здібності студентів, було застосовано методику Н. Фетискіна, В. Козлова, Г. Мануйлова «Діагностика комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2).

Результати діагностики рівнів сформованості комунікативних здібностей майбутніх бакалаврів з психології представлено у таблиці 3.19.

Таблиця 3.19.

**Визначення рівнів сформованості комунікативних здібностей
майбутніх бакалаврів з психології в КГ та ЕГ
(узагальнювальний експеримент)**

Групи	Рівні	Комунікативні здібності майбутніх бакалаврів з психології				
		До експерименту		Після експерименту		Приріст
		n=	%	n=	%	
КГ	Високий	33	14,7	39	17,3	2,6
	Достатній	47	20,9	63	28	7,1
	Середній	74	32,9	66	29,3	-3,6
	Елементарний	71	31,5	57	25,4	-6,1
Усього		225	100	225	100	
ЕГ	Високий	35	15,8	63	28,5	12,7
	Достатній	45	20,4	89	40,3	19,9
	Середній	73	33	37	16,7	-16,3
	Елементарний	68	30,8	32	14,5	-15,3
Усього		221	100	221	100	
Загальна кіл-ть		446	100	446	100	

Отже, згідно дослідженню рівнів сформованості комунікативних здібностей студентів, у студентів КГ значних змін не відбувалося. Можемо побачити, що відбулося збільшення кількості студентів з високим рівнем комунікативних здібностей на 2,6% та з достатнім рівнем – на 7,1%. Це свідчить о позитивній, але не значній динаміці у прирості комунікативних здібностей у майбутніх бакалаврів з психології при вивченні природничонаукових дисциплін, що у подальшому може негативно вплинути на їх професійну компетентність.

Протилежну картину можемо побачити у студентів ЕГ. Так, в ЕГ кількість студентів з високим рівнем сформованості комунікативних здібностей збільшилась на 12,7%, з достатнім рівнем – майже на 20%. Кількість студентів в ЕГ з середнім рівнем сформованості комунікативних здібностей зменшилась на 16,3%, з елементарним рівнем – на 15,3%. Але вважаємо, що потрібна подальша робота по формуванню і розвитку комунікативних здібностей у майбутніх фахівців з психології, оскільки біля третини всіх студентів ЕГ мають елементарний та середній рівні їх сформованості.

Научно динаміку рівнів сформованості показника комунікативних здібностей майбутніх бакалаврів з психології можемо побачити на рис.3.17.

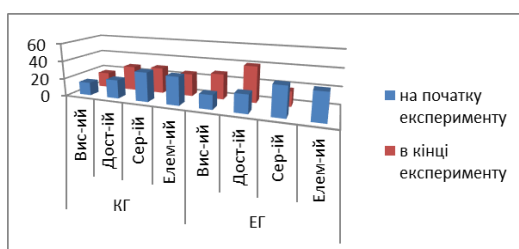

Рисунок 3.17. – Визначення рівнів сформованості комунікативних здібностей майбутніх бакалаврів з психології (узагальнювальний експеримент)

З метою діагностики рівня сформованості у майбутніх бакалаврів з психології такого показника за комунікативним критерієм як емпатичні здібності, використали методику діагностики рівня емпатичних здібностей В. Бойко. Результати тестування сформованості емпатичних здібностей майбутніх бакалаврів з психології представлені у таблиці 3.20.

Визначення рівнів сформованості емпатичних здібностей майбутніх бакалаврів з психології в КГ та ЕГ (узагальнювальний експеримент)

Групи	Рівні	Емпатичні здібності у майбутніх бакалаврів з психології				
		До експерименту		Після експерименту		Приріст
		n=	%	n=	%	%
КГ	Високий	21	9,3	29	12,9	3,6
	Достатній	38	16,9	47	20,9	4
	Середній	72	32	59	26,3	-5,7
	Елементарний	94	41,8	90	39,9	-1,9
Усього		225	100	225	100	
ЕГ	Високий	23	10,4	48	21,7	11,3
	Достатній	40	18,1	74	33,5	15,4
	Середній	74	33,5	46	20,8	-12,7
	Елементарний	84	38	53	24	-14
Усього		221	100	221	100	
Загальна кіл-ть		446	100	446	100	

Отже, згідно дослідженню рівнів сформованості емпатичних здібностей у майбутніх бакалаврів з психології у студентів КГ великих змін не відбувалося. Можемо спостерігати, що відбулося збільшення кількості студентів з високим рівнем емпатичних здібностей на 3,6% та з достатнім рівнем – на 4%

Протилежну картину можемо побачити у студентів ЕГ. Студенти ЕГ стали більш здатні передбачати поведінку, емоції, дії свого співрозмовника, швидко діяти в різних умовах зміни поведінки людини, більш здатні до співпереживання, співчуття. У ЕГ кількість студентів з високим рівнем сформованості емпатичних здібностей збільшилася на 11,3%, з достатнім рівнем – на 15,4%. Також можемо спостерігати зниження кількості студентів з середнім рівнем сформованості емпатичних здібностей на 12,7%, а з елементарним рівнем – на 14%. Наочно динаміку рівнів сформованості емпатичних здібностей у майбутніх бакалаврів з психології можемо побачити на рис. 3.18.

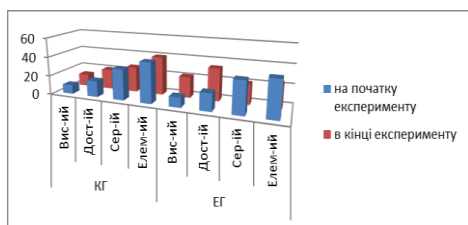

Рисунок 3.18. – Визначення рівнів сформованості емпатичних здібностей майбутніх бакалаврів з психології (узагальнювальний експеримент)

З метою визначення рівня сформованості здатності до конструктивної міжособистісної взаємодії було використано методику «Діагностика міжособистісних стосунків» Т. Лірі. Результати тестування сформованості здатності майбутніх бакалаврів з психології до конструктивної міжособистісної взаємодії представлено у таблиці 3.21.

Таблиця 3.21.

Визначення рівнів сформованості здатності майбутніх бакалаврів з психології до конструктивної міжособистісної взаємодії в ЕГ та КГ (узагальнювальний експеримент)

Групи	Рівні	Здатність майбутніх бакалаврів з психології до конструктивної міжособистісної взаємодії				
		До експерименту		Після експерименту		Приріст
		n=	%	n=	%	
КГ	Високий	21	9,3	29	12,9	3,6
	Достатній	43	19,1	57	25,3	6,2
	Середній	75	33,3	68	30,2	-3,1
	Елементарний	86	38,3	71	31,6	-6,7
Усього		225	100	225	100	
ЕГ	Високий	22	9,9	51	23,1	13,2
	Достатній	45	20,4	78	35,3	14,9
	Середній	74	33,5	43	19,4	-14,1
	Елементарний	80	36,2	49	22,2	-14
Усього		221	100	221	100	
Загальна кіл-ть		446	100	446	100	

Отже, згідно дослідженню рівнів сформованості здатності студентів до конструктивної міжособистісної взаємодії, можемо зробити наступний

висновок. У студентів ЕГ частіше проявляється дружелюбність і люб'язність з оточуючими, ці студенти прагнуть до налагодження конструктивної взаємодії, частіше стали виявляти прагнення до досягнення спільних цілей мікрогруп, при роботі показують емоційну лабільність, проявляють ініціативу. У мікрогрупах легко йдуть на співпрацю, кооперацію, при цьому виявляють гнучкість і компромісність при розв'язанні проблемних завдань, конфліктних ситуацій. Відстоюють свою думку, але в той же час прагнуть бути в згоді з думкою оточуючих, дотримуючись правил і принципів "гарного тону" у відносинах з людьми.

Так, у ЕГ кількість студентів з високим рівнем сформованості здатності майбутніх бакалаврів з психології до конструктивної міжособистісної взаємодії збільшилась на 13,2%, а з достатнім рівнем – на 14,9%. Також зменшилась кількість студентів з середнім рівнем сформованості цієї здатності на 14,1%, а з елементарним рівнем – на 14%.

Позитивні зміни у рівнях сформованості здатності майбутніх бакалаврів з психології до конструктивної міжособистісної взаємодії можемо побачити й у КГ, але вони не такі кардинальні, як у ЕГ. Так, кількість студентів КГ з високим рівнем сформованості здатності майбутніх бакалаврів з психології до конструктивної міжособистісної взаємодії зросло на 3,6%, з достатнім рівнем – на 6,2% (рис. 3.19).

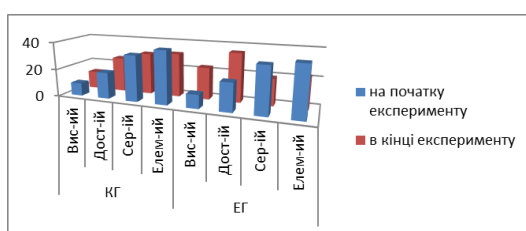

Рисунок 3.19. – Визначення рівнів сформованості здатності майбутніх бакалаврів з психології до конструктивної міжособистісної взаємодії (узагальнювальний експеримент)

Далі було визначено рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм на базі здобутих результатів по кожному із показників. Розрахунок робився як середнє арифметичне рівня розвитку за кожним показником комунікативного

критерію сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології, результати представлені у таблиці 3.22.

Таблиця 3.22.

Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм в КГ та ЕГ (узагальнювальний експеримент), %

Групи	Рівні	Показники сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм						Рівень сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм		Приріст
		Комунікативні здібності		Емпатичні здібності		Здатність до конструктивної міжособистісної взаємодії		До експ.	Після експ.	
		До експ.	Після експ.	До експ.	Після експ.	До експ.	Після експ.			
КГ	Високий	14,7	17,3	9,3	12,9	9,3	12,9	11,1	14,4	3,3
	Достатній	20,9	28	16,9	20,9	19,1	25,3	19	24,7	5,7
	Середній	32,9	29,3	32	26,3	33,3	30,2	32,7	28,6	-4,1
	Елементарн	31,5	25,4	41,8	39,9	38,3	31,6	37,2	32,3	-4,9
ЕГ	Високий	15,8	28,5	10,4	21,7	9,9	23,1	12	24,4	12,4
	Достатній	20,4	40,3	18,1	33,5	20,4	35,3	19,6	36,4	16,8
	Середній	33	16,7	33,5	20,8	33,5	19,4	33,3	19	-14,3
	Елементарн	30,8	14,5	38	24	36,2	22,2	35	20,2	-14,8

Згідно з узагальнюючою таблицею 3.22., визначення рівнів сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм у експериментальній та контрольній групах можемо зробити наступний висновок.

По-перше, високий рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм збільшився після педагогічного експерименту у студентів ЕГ на 12,4% на відміну від КГ, де кількість студентів збільшилась на 3,3%.

По-друге, є позитивні зміни у достатньому рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним

критерієм. В ЕГ кількість студентів з цим рівнем збільшилось приблизно на 17%, а в КГ – на 5,7%.

По-третє, можемо побачити, що кількість студентів з середнім та елементарним рівнями сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм зменшилась у ЕГ відповідно на 14,3% та на 14,8%. У КГ зменшення кількості студентів з середнім та елементарним рівнями сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм склало 4,1% та 4,9% відповідно.

Наочно динаміку рівнів сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм показано на рис.3.19.

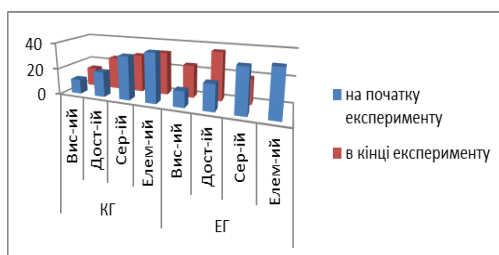

Рисунок 3.19. – Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за комунікативним критерієм (узагальнювальний експеримент), %

Для визначення рівня сформованості такого показника когнітивно-діяльнісного критерію як знання змісту природничонаукових дисциплін було проведено опитування студентів за змістом природничонаукових дисциплін після завершення педагогічного експерименту.

Отже, згідно результатів визначення рівня знань за змістом природничонаукових дисциплін у майбутніх бакалаврів з психології можемо зробити наступні висновки.

У більшості студентів після вивчення циклу природничонаукових дисциплін рівень сформованості знань змінився, причому більшою мірою в ЕГ. У студентів не тільки поглибились знання з природничонаукових дисциплін,

але й розширилась загальна ерудиція, сформувалось цілісне, системне розуміння навколишнього світу.

Можемо побачити, що кількість студентів з високим рівнем сформованості знань за змістом природничонаукових дисциплін у майбутніх бакалаврів з психології у ЕГ збільшилась на 20,4%, а з достатнім рівнем на 22,2%. У той же час кількість студентів з середнім рівнем теоретичних знань знизилась на 17,6%, а з елементарним рівнем – на 25%.

Результати сформованості знань представлені у таблиці 3.23.

Таблиця 3.23.

Сформованість знань за змістом природничонаукових дисциплін у майбутніх бакалаврів з психології в ЕГ та КГ (узагальнювальний експеримент)

Групи	Рівні	Знання майбутніми бакалаврами з психології за змістом природничонаукових дисциплін				
		До експерименту		Після експерименту		Приріст
		n=	%	n=	%	
КГ	Високий	24	10,7	32	14,2	3,5
	Достатній	32	14,2	49	21,8	7,6
	Середній	80	35,5	71	31,5	-4
	Елементарний	89	39,6	73	32,5	-7,1
Усього		225	100	225	100	
ЕГ	Високий	23	10,4	68	30,8	20,4
	Достатній	33	14,9	82	37,1	22,2
	Середній	79	35,7	40	18,1	-17,6
	Елементарний	86	39	31	14	-25
Усього		221	100	221	100	
Загальна кіл-ть		446	100	446	100	

На рисунку 3.20. можемо наочно побачити динаміку рівнів сформованості знань за змістом природничонаукових дисциплін у майбутніх бакалаврів з психології у контрольній та експериментальній групах.

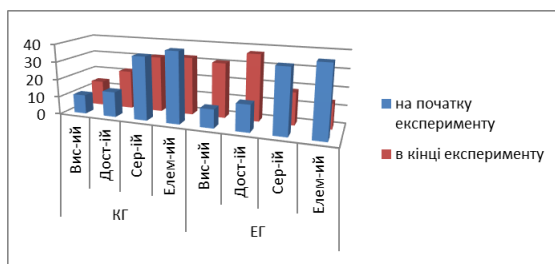

Рисунок 3.20. – Сформованість знань за змістом природничонаукових дисциплін у майбутніх бакалаврів з психології (узагальнювальний експеримент)

З метою дослідження сформованості у студентів здатності розв'язувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін було запропоновано майбутнім бакалаврам із психології виконати практичні задачі за тематиками пройденого матеріалу з природничонаукових дисциплін.

Отже, на узагальнювальному етапі експерименту у більшості студентів ЕГ сформованість здатності розв'язувати професійні завдання знаходиться здебільшого на достатньому (32%) рівні, значно збільшилась кількість студентів з високим рівнем (22,2%) сформованості цієї здатності. Однак, у деякої кількості студентів ЕГ сформованість здатності розв'язувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін знаходиться на середньому (24%) та елементарному (21,8%) рівнях.

Наочно динаміку рівнів сформованості здатності майбутніх бакалаврів з психології розв'язувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін можемо побачити на рис.3.21.

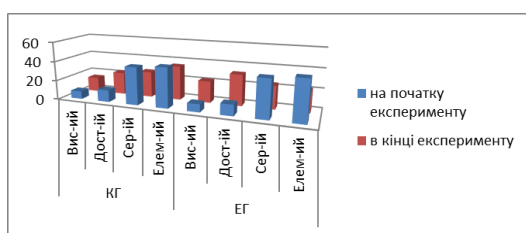

Рисунок 3.21. – Сформованість здатності майбутніх бакалаврів з психології розв'язувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін (узагальнювальний експеримент)

У студентів КГ сформованість здатності розв'язувати професійні завдання знаходиться здебільшого на елементарному (35,1%), середньому (26,7%) рівнях. Після закінчення проведення експерименту кількість студентів з достатнім (23,1%) та високим (15,1%) рівнями сформованості здатності розв'язувати професійні завдання збільшилась.

Результати дослідження сформованості у студентів здатності розв'язувати професійні завдання представлені у таблиці 3.24.

Таблиця 3.24.

Сформованість здатності майбутніх бакалаврів з психології розв'язувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін в ЕГ та КГ (узагальнювальний експеримент)

Групи	Рівні	Здатність майбутніх бакалаврів з психології розв'язувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін				
		До експерименту		Після експерименту		Приріст
		n=	%	n=	%	%
КГ	Високий	18	8	34	15,1	7,1
	Достатній	27	12,2	52	23,1	10,9
	Середній	87	38,7	60	26,7	-12
	Елементарний	93	41,1	79	35,1	-6
Усього		225	100	225	100	
ЕГ	Високий	18	8,1	49	22,2	14,1
	Достатній	25	11,3	72	32	20,7
	Середній	86	38,9	53	24	-14,9
	Елементарний	92	41,7	47	21,8	-19,9
Усього		221	100	221	100	
Загальна кіл-ть		446	100	446	100	

Узагальнений результат визначення рівня сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльним критерієм було розраховано на базі здобутих результатів навчання по кожному із показників як середнє арифметичне.

Згідно узагальнювальному дослідженню рівнів сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм можемо зробити наступні висновки. Результати розрахунків представлені у таблиці 3.25.

Таблиця 3.25.

Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм в ЕГ та КГ (узагальнювальний експеримент)

Групи	Рівні	Показники сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм				Рівень сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм		Приріст
		Сформованість знань за змістом П.Н.-Д. у майбутніх бакалаврів з психології		Сформованість здатності майбутніх бакалаврів з психології розв'язувати професійні завдання		До експ.	Після експ.	
		До експ.	Після експ.	До експ.	Після експ.			
КГ	Високий	10,7	14,2	8	15,1	9,4	14,6	5,2
	Достатній	14,2	21,8	12,2	23,1	13,2	22,5	9,3
	Середній	35,5	31,5	38,7	26,7	37,1	29,1	-8
	Елемент.	39,6	32,5	41,1	35,1	40,3	33,8	-6,5
ЕГ	Високий	10,4	30,8	8,1	22,2	9,3	26,5	17,2
	Достатній	14,9	37,1	11,3	32	13,1	34,6	21,5
	Середній	35,7	18,1	38,9	24	37,3	21	-16,2
	Елемент.	39	14	41,7	21,8	40,3	17,9	-22,4

По-перше, можемо побачити значні зміни в ЕГ. Збільшилась кількість студентів з високим (на 17,2%) та достатнім (на 21,5%) рівнями сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм. Кількість студентів з середнім та з елементарним рівнями знизилась відповідно на 16,2% та на 22,4%. Результати нашого експерименту свідчать, що більшість студентів ЕГ у розв'язуванні

професійних задач демонструють самостійність, творчий підхід, відповідальність.

По-друге, у КГ також є позитивні зміни, але менші ніж у ЕГ. Так, кількість студентів з високим рівнем сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм збільшилась на 5,2%, з достатнім рівнем – на 9,3%. Кількість студентів з елементарним рівнем сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм зменшився на 6,5%, а середній – на 8%.

Наочно динаміку рівнів сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм можемо побачити на рис. 3.22.

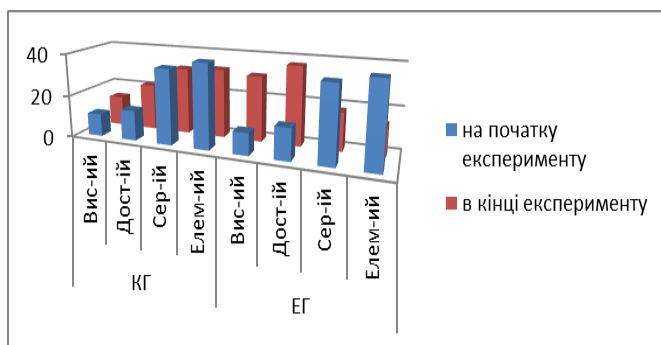

Рисунок 3.22. – Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за когнітивно-діяльнісним критерієм (узагальнювальний експеримент)

Загальний рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології було визначено як середнє арифметичне за всіма критеріями (мотиваційно-ціннісним, особистісним, комунікативним та когнітивно-діяльнісним). Результати розрахунків загального рівня сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології наведено у таблиці 3.26.

**Рівні сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології
(узагальнювальний експеримент)**

Групи	Рівні	Критерії сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології (%)				Рівень сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології
		Мотиваційно-ціннісний критерій	Особистісний критерій	Комунікативний критерій	Когнітивно-діяльнісний критерій	
КГ	Високий	12	17,3	14,4	14,6	14,6
	Достатній	22,9	32	24,7	22,5	25,5
	Середній	36	24,7	28,6	29,1	29,6
	Елементар.	29,1	26	32,3	33,8	30,3
ЕГ	Високий	21	22,4	24,4	26,5	23,6
	Достатній	34,4	40,5	36,4	34,6	36,5
	Середній	21,3	19	19	21	20
	Елементар.	23,3	18,1	20,2	17,9	19,9

Наочно загальний рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології можемо побачити на рис. 3.23.

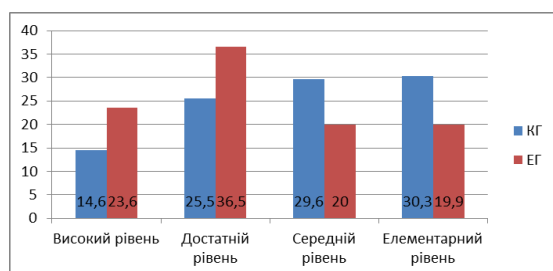

Рисунок 3.23. Загальний рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології(узагальнювальний експеримент)

Згідно проведеному дослідженню можемо зробити висновок, щодо динаміки рівнів сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін до та після педагогічного експерименту у студентів КГ та ЕГ.

Порівняння рівня сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології у експериментальній та контрольній групах на початку та в кінці педагогічного експерименту наведено у таблиці 3.27.

Рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін, %

Групи	Рівні	Рівень сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології		
		Констатувальний етап	Узагальнювальний етап	Приріст
КГ	Високий	10,6	14,6	4
	Достатній	17,7	25,5	7,8
	Середній	35,6	29,6	-6
	Елементарний	36,1	30,3	-5,8
ЕГ	Високий	10,5	23,6	13,1
	Достатній	17,6	36,5	18,9
	Середній	35,7	20	-15,7
	Елементарний	36,2	19,9	-16,3

Отже, виявилось, щодо педагогічного експерименту сформованість базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології загалом знаходилась на середньому та елементарному рівнях приблизно 35% та 36%. Після проведення педагогічного експерименту кількість студентів з середнім та елементарним рівнями сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології знизилась більшою мірою в ЕК (до 20% та 19,9% відповідно). При цьому 36,5% та 23,6% студентів ЕГ мають відповідно достатній та високий рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.

Після проведення педагогічного експерименту була проведена статистична оцінка рівнів сформованості БПК майбутніх бакалаврів з психології в контрольній та експериментальній групі з використанням критерію згоди χ^2 -Пірсона [40; 61; 170; 174; 187]. Було виконано розрахунок теоретичної частоти (f_T), підраховано різницю між емпіричної і теоретичної частотою по кожному розряду; визначено число ступенів свободи. Внесена поправка на «безперервність» (якщо $v = 1$), отримані різниці зведені в квадрат, отримані квадрати різниць розділені на теоретичну частоту (останній стовпець).

Отримана сума є $\chi^2_{\text{Емп.}}$. Результати проведеного статистичного аналізу розрахунку рівномірності розподілу майбутніх бакалаврів з психології на експериментальну та контрольні групи наведено у таблиці 3.28.

Таблиця 3.28.

Розрахунок рівномірності розподілів студентів в контрольній та експериментальній групі χ^2 - критерію Пірсона

N	Емпірична частота	Теоретична частота	$(f_{\text{Э}} - f_{\text{T}})$	$(f_{\text{Э}} - f_{\text{T}})^2$	$(f_{\text{Э}} - f_{\text{T}})^2/f_{\text{T}}$
1	52	42.12	9.88	97.61	2.317
2	33	42.88	-9.88	97.61	2.276
3	81	68.38	12.62	159.26	2.329
4	57	69.62	-12.62	159.26	2.288
5	44	55	-11	121	2.2
6	67	56	11	121	2.161
7	44	55.5	-11.5	132.25	2.383
8	68	56.5	11.5	132.25	2.341
Суми	446	446	-	-	18.295

Результат: $\chi^2_{\text{Емп}} = 18.295$

Критичні значення χ^2 при $v = 3$

v	p	
	0.05	0.01
3	7.815	11.345

Відмінності між двома розподілами можуть вважатися достовірними, якщо $\chi^2_{\text{Емп}}$ досягає або перевищує $\chi^2_{0.05}$, і тим більш достовірним, якщо $\chi^2_{\text{Емп}}$ досягає або перевищує $\chi^2_{0.01}$. У нашому випадку $\chi^2_{\text{Емп}}$ перевищує критичне значення $\chi^2_{0.01}$, розбіжності між розподілами статистично достовірні (гіпотеза Н1).

Таким чином, доведено ефективність розробленої педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з

психології у вивченні природничонаукових дисциплін. Бакалаври з психології експериментальної групи після проведення педагогічного експерименту показали статистично значуще більш високий рівень сформованості базових професійних компетенцій, ніж студенти контрольної групи (за розрахунками критерію Пірсона), що підтверджує висунуту гіпотезу дослідження.

Висновок до третього розділу

1. Розкрито загальні питання організації та проведення педагогічного експерименту, відображено результати перевірки ефективності розробленої педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін. Педагогічний експеримент включав три етапи (констатувальний, формувальний, узагальнювальний), для реалізації яких сформульовано мету, завдання, визначено методи дослідження.

2. Перевірено ефективність розробленої педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін. Педагогічний експеримент проходив на базі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» на кафедрі «Педагогіки та психології управління соціальними системами імені академіка І.А. Зязюна» упродовж 2012-2017 років. Також у Класичному приватному університеті, Одеському національному політехнічному університеті та Харківський інженерно-педагогічній академії.

Загалом різними видами експериментальної роботи було охоплено 446 студентів і 12 викладачів. Експериментальну групу (ЕГ) склали 221 студентів, до контрольної групи (КГ) увійшли 225 студентів.

Здійснено відбір інструментарію, який дозволив діагностувати рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології за кожним критерієм, розроблено авторські завдання та анкети для

проведення експерименту.

Експериментальними методами, що дозволили визначити рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології, є: спостереження, опитування, анкетування, тестування, метод групових експертних оцінок.

У ході експерименту було використано наступні методики: «Діагностика комунікативних та організаторських схильностей» (КОС-2) В. Козлова, Г. Мануйлова, Н. Фетискіна; «Діагностика рівня емпатичних здібностей» В. Бойко; «Діагностика міжособистісних стосунків» Т. Лірі. Було розроблено авторські анкети: «Визначення сформованості усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін», «Визначення внутрішньої мотивації» та опитувальник для експертного оцінювання «Особистісні якості бакалаврів з психології».

3. За результатами констатувального етапу експерименту визначено, що для значної кількості студентів (36,1 %) характерним є елементарний рівень сформованості базових професійних компетенцій; також у значної кількості студентів (35,6%) виявлено середній рівень сформованості базових професійних компетенцій. Тільки незначна кількість студентів на констатувальному етапі експерименту продемонструвала сформованість базових професійних компетенцій на високому (10,5%) та достатньому (17,8%) рівнях.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту підтвердили актуальність і доцільність обраної теми дослідження, а також дали змогу виявити початковий рівень сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології.

4. На формуальному етапі експерименту в процес вивчення майбутніми бакалаврами з психології експериментальної групи природничонаукових дисциплін було впроваджено теоретично обґрунтовану та розроблену автором педагогічну технологію формування базових професійних компетенцій. Навчання у контрольній групі проводилось традиційним способом.

5. Результатами узагальнюючого етапу експерименту підтверджено ефективність розробленої педагогічної технології. Позитивну динаміку підвищення рівня сформованості досліджуваного феномену зафіксовано у студентів ЕГ за всіма критеріями. Кількість студентів з високим рівнем сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології в ЕГ збільшилась на 13,1%, з достатнім – на 18,9%. Аналіз сформованості БПК у студентів КГ свідчить про незначні позитивні зміни: кількість студентів з високим рівнем збільшилась лише на 4%, з достатнім – на 7,8%. Достовірність статистичної неоднорідності сформованості компонентів БПК у студентів контрольної й експериментальної груп засвідчується результатами здійсненого статистичного аналізу із рівнем достовірності 95%. Проведений аналіз результатів педагогічного експерименту підтвердив правильність висунутої гіпотези.

Матеріали третього розділу знайшли відображення в таких публікаціях автора [162; 199; 205, 208].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі проведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення проблеми формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін шляхом обґрунтування, розробки, експериментальної перевірки відповідної педагогічної технології.

Узагальнення результатів теоретичного пошуку та експериментальної роботи надало можливість сформулювати такі висновки:

1. З'ясовано сутність базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології як сукупність знань, умінь, навичок, а також особистісних якостей студента, що здобуті у процесі професійної природничонаукової підготовки та є фундаментальною основою здатності успішно розв'язувати наукові психологічні теоретичні та практичні завдання професійної діяльності.

Структурними компонентами базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології є: *мотиваційно-ціннісний* (внутрішня мотивація до вивчення природничонаукових дисциплін); *особистісний* (система особистісних властивостей, необхідних для якісної та ефективної професійної діяльності психолога); *комунікативний* (здатність до конструктивного спілкування на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії); *когнітивно-діяльнісний* (уміння розв'язувати професійні завдання на основі системи знань з природничонаукових дисциплін).

2. Визначено критерії та показники сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології: *мотиваційно-ціннісний* (розвинена внутрішня мотивація до вивчення природничонаукових дисциплін; усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін); *особистісний* (психічні функції: концентрація уваги та її розподіл, пам'ять, аналітичне мислення; професійно зумовлені якості: здатність до лідерства; відповідальність; доброзичливість, толерантність); *комунікативний* (комунікативні здібності; емпатичні здібності; здатність до конструктивної міжособистісної взаємодії); *когнітивно-діяльнісний* (сформованість знань відповідно до змісту природничонаукових дисциплін; здатність розв'язувати

професійні завдання на основі отриманих знань). Схарактеризовано рівні сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології: елементарний, середній, достатній і високий.

3. Обґрунтовано та розроблено педагогічну технологію формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін, яка включає чотири етапи: *мотиваційний* (розвиток внутрішньої мотивації студентів до вивчення ПНД); *теоретико-змістовий* (формування системи теоретичних природничонаукових знань); *професійно-практичний* (формування практичних умінь, особистісно-професійних властивостей і здатностей студентів); *контрольно-оцінний* (аналіз результатів формування БПК майбутніх бакалаврів з психології).

4 Експериментально підтверджено ефективність педагогічної технології формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничонаукових дисциплін. Позитивну динаміку підвищення рівня сформованості досліджуваного феномену зафіксовано у студентів ЕГ за всіма критеріями. Кількість студентів з високим рівнем сформованості базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології в ЕГ збільшилась на 13,1%, з достатнім – на 18,9%. Аналіз сформованості БПК у студентів КГ свідчить про незначні позитивні зміни: кількість студентів з високим рівнем збільшилась лише на 4%, з достатнім – на 7,8%. Достовірність статистичної неоднорідності сформованості компонентів БПК у студентів контрольної й експериментальної груп засвідчується результатами здійсненого статистичного аналізу із рівнем достовірності 95%. Аналіз результатів педагогічного експерименту підтвердив правильність висунутої гіпотези.

Здійснене педагогічне дослідження, звісно, не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальших досліджень потребують проблеми формування базових професійних компетенцій у фахівців різної професійної спрямованості, різних напрямів і спеціальностей, а також у системі підвищення професійної кваліфікації психологів, а також вивчення та впровадження у вітчизняну практику зарубіжного досвіду формування базових професійних компетенцій у бакалаврів з психології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аарна О. Роль університету у розвитку лідерського потенціалу суспільства: концептуальні засади / О. Аарна, Г. Гудонієне, О. Гузар; за заг. ред. С. Калашнікової. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 100 с.
2. Авдеева Н.Н. Ключевые компетентности – новая парадигма результата образования / Н.Н. Авдеева // Педагогика. – 2003. – № 5. – С. 34-39.
3. Айзікова Л.В. Компетенція та компетентність: до визначення понять у пошуках зарубіжних дослідників / Л.В. Айзікова // Науковий вісник ПНПУ ім. К.Д. Ушинського: зб. наук. пр. – Одеса: ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, 2008. – Випуск 12. – С. 291-296.
4. Алисултанова Е.Д. Компетентностный подход в инженерном образовании [Электронный ресурс] / Е.Д. Алисултанова: монография. – Режим доступа:<http://www.monographies.ru/ru/book/view?id=114>.
5. Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності: конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія» / І.В. Хавіна, Т.В. Гура, Л.В. Беляєва. – Харків : НТУ «ХП», 2017. – 36 с.
6. Антонюк Л.Л. Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід: посібник / Л.Л. Антонюк, Н.В. Василькова, Д.О. Ільницький. – Київ: Інститут вищої освіти, 2016. – 58 с.
7. Антропология: сборник ситуационных задач с эталонами ответов для студентов 1 курса. – Красноярск: КрасГМУ, 2012. – 33с.
8. Артеменко Л.А. Глоссарий иностранных слов, употребляемых в современном образовании / Артеменко Л.А., Астахов В.В., Астахова В.И.. – Харьков: ХГИ «НУА», 2000. – 152 с.
9. Артюшина М.В. Психологія діяльності та навчальний менеджмент [Электронный ресурс] / Артюшина М.В. – Режим доступа: <http://posibniki.com.ua/post-modulno-reytingova-sistema-kontrolyu-y-osinyuvannya-navchalnoio-diyalnosti>

10. Арцишевська Є.В. Типы языковых и коммуникативных способностей и компетенцій [Электронный ресурс] / Є.В. Арцишевська, М.К. Кабарда // Психология и практика: школьный психолог. – 1996. – № 1. – С. 34-49. – Режим доступа до журналу: <http://www.voppsy.ru/issues/1996/961/961034.htm>.
11. Астахова М.С. Розвиток професійної компетентності з безпеки життєдіяльності вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти: дисс. канд. пед. наук: 13.00.04. / Астахова М.С. – Харків, 2016. – 217 с.
12. Аткинсон Р.Л. Введение в психологию: учебник / Р.Л. Аткинсон // под. общ.ред. В.П. Зинченко. – СПб: «Прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. – 672с.
13. Бадмаева Н.Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: монография / Н.Ц. Бадмаева. – Улан-Уде: ВСГТУ, 2004. – 280 с.
14. Байденко В.И. Компетенции в профессиональном образовании / В.И. Байденко // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 4-13.
15. Бахтиярова Е.М. Метод проектов и индивидуальные программы в продуктивном обучении / Е.М. Бахтиярова // Школьные технологии. – 2001. – №2. – С. 36-42.
16. Без'язичний Б.І. Теоретичні та методичні засади формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури у процесі професійної підготовки: дисс. доктор пед. наук.: 13.00.04 / Б.І. Без'язичний. – Харків, 2016. – 435 с.
17. Беспалько В.П. Параметры и критерии диагностической цели / В.П. Беспалько // Школьные технологии. – 2006. – № 1. – С.118-128.
18. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1993. – 132 с.
19. Бим-Бад Б.М. Педагогический энциклопедический словарь / Б.М. Бим-Бад. – М.: Большая рос. энцикл., 2002. – 528 с.
20. Біда Д.Д. Формування готовності вчителів природничих дисциплін щодо організації навчально-пізнавальної діяльності учнів загальноосвітньої

- школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія та методика професійної освіти» / Д.Д. Біда; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2010. – 20 с.
- 21.Бойко В.В. Методика діагностики рівня емпатичних здібностей [Електронний ресурс] / В.В. Бойко. – Режим доступу: <http://psycabi.net/testy/229-metodika-diaagnostiki-urovnya-empaticheskikh-sposobnostej-v-v-bojko-test-na-empatiyu-bojko>.
- 22.Большая психологическая энциклопедия / [авт.колл.: А.Б. Альмуханова, Е.С. Гладкова, Е.В. Есина и др.]. – М.: ЭКСМО, 2007. – 544 с.
- 23.Бондар Н.Д. Формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: дисс. канд. пед. наук.: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Н.Д. Бондар. – Вінниця, 2016. – 262 с.
- 24.Бондарева Е.В. Направленность на формирование профессиональной компетентности как путь совершенствования экономического образования [Электронный ресурс] / Е.В. Бондарева. –Режим доступу: http://www.ncstu.ru/content/_docs/pdf/conf/past/2003/xxxй/11А3.pdf.
- 25.Бондаренко В.В.Современные педагогические технологии: учеб. пособие / В.В. Бондаренко, М.В. Ланских, Ю.В. Бондаренко. – Харьков: ХНАДУ, 2011. – 146 с.
- 26.Борисюк Л.О. Формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи у процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 – «Теорія та методика професійної освіти» / Борисюк Леся Олександрівна ; Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. –Хмельницький, 2016. – 20 с.
- 27.Бугров В. Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні: монографія / В. Бугров, А. Гожик, К. Жданова; за заг. ред. В. Лугового, С. Калашнікової. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 156 с.

- 28.Бутенко Т.О. Формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолог-педагогічних дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія та методика професійної освіти» / Т.О. Бутенко. – Вінниця, 2011. – 20 с.
- 29.Васищев А.А. Каталог психодиагностических методик [Электронный ресурс] / А.А. Васищев.– Ярославль: ООО Научно-производственный центр «Интроспекция», 2012. – Ч. 2. – 76 с. – Режим доступу: http://www.psychometrica.ru/index.php?hid=50&met_info=200.
- 30.Васянович Г.П. Педагогіка вищої школи / Г.П. Васянович. – Львів: Ліга-Прес, 2000. – 100с.
- 31.Введенский. В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога / В.Н. Введенский. – Педагогика. – 2003. – №10. – С. 51-55.
- 32.Вікторова Л.В. Розуміння термінів як елемент системи формування професійної компетентності майбутніх лікарів ветеринарної медицини / Л. В. Вікторова, П. Г. Лузан // Науковий вісник Національного аграрного університету – К., 2007. – Вип. 105. – С. 324–331.
- 33.Вікторова Л.В. Формування професійно-термінологічної компетентності студентів вищих аграрних навчальних закладах у фаховій підготовці: автореф. дисс. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: спец 13.00.04. – «Теорія і методика професійної освіти» / Л.В. Вікторова. – Чернігів, 2009. – 23 с.
- 34.Войтка В.І. Психологічний словник / В.І. Войтка. – Київ : Вища школа, 1982. – 215 с.
- 35.Гайденко П.П. Еволюция понятия науки / П.П. Гайденко. – М.: «Высшая школа», 1980. – 427 с.
- 36.Гвоздїй С.П. Підготовка майбутніх учителів природничого циклу до навчання школярів основ безпечної поведінки: автореф. дисс. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / С.П. Гвоздїй.– О., 2007. – 21 с.

37. Гончаренко С.У. Дидактична концепція змісту освіти / С.У. Гончаренко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць / За ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та О.Г. РОМАНОВСЬКОГО. – У 2 ч. – Ч.1. – Харків: НТУ «ХПІ», 2002. – 432 с.
38. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 206 с.
39. Гордійчук Г.Б. Педагогічні умови забезпечення наступності вивчення природничо-математичних дисциплін у загальноосвітніх школах та професійно-технічних училищах: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Г.Б. Гордійчук. – Вінниця, 2006. – 20 с.
40. Граничина О.А. Статистические методы психолого-педагогических исследований: учебное пособие / О.А. Граничина. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2002. – 48 с.
41. Гузеев В.В. Основы образовательных технологий: дидактический инструментарий / В.В. Гузеев. – М.: Сентябрь, 2006. – 192 с.
42. Гузеев В.В. Эффективные образовательные технологии: интегральная и ТОГИС / В.В. Гузеев. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – 208 с.
43. Гуревич Р.С. Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах: монографія / Р.С. Гуревич. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 410 с.
44. Гуревич Р.С. Впровадження нових інформаційних технологій у навчально-виховний процес / Р.С. Гуревич, М.Ю. Кадемія // Професійно-технічна освіта. – 1999. – № 1. – С. 30-33.
45. Гуревич Р.С. Педагогічна компетентність і професіоналізм педагога / Р.С. Гуревич // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Випуск 28. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер». – 2011. – С. 21-29.
46. Гуцан А.Н. Исследование существующих подходов к классификации компетенций / А.Н. Гуцан // Вісник Національного технічного

- університету «Харківський політехнічний інститут»: збірник наукових праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2010. – № 58. – 202 с.
47. Гуцан А.П. Исследование сущности понятия «компетенция» / А.П. Гуцан // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»: збірник наукових праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2010. – № 59. – 203 с.
48. Дахин А.Н. Моделирование компетентности участников открытого образования: монографія / А.Н. Дахин. – М.: НИИ школьных технологий, 2009. – 292 с.
49. Дорофеев А. Профессиональная компетентность как показатель качества образования / А. Дорофеев // Высшее образование в России. – 2005. – № 4. – С. 30- 33.
50. Дьюи Джон. Педагогический энциклопедический словарь / Джон Дьюи // Под ред. Б.М. Бим-Бада. – М.: Логос, 2003. – 356 с.
51. Енциклопедія освіти / [ред. упоряд. В. Кремінь]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
52. Єрмаков І.Г. Феномен компетентно сформованої освіти / І.Г. Єрмаков // Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху. – К.: «Лат и К.», 2003. – 668 с. .
53. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.И. Загвязинский, Р. Атаханов. – М.: Академия, 2005. – 54 с.
54. Загвязинский В.И. Педагогический словарь: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.И. Загвязинский, А.Ф. Закирова, Т.А. Срокова. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 352 с.
55. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (15.10.2017).

56. Занина Л.В. Основы педагогического мастерства: учеб. пособие / Л.В. Занина, Н.П. Меньшикова. – Ростов на/Дону: Феникс, 2003. – 287 с.
57. Зеер Э.Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: учебное пособие / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк. – М.: МПСИ, 2005. – 216 с.
58. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования [Электронный ресурс] / И.А. Зимняя // Интернет-журнал "Эйдос". – 2006. – 5 мая. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>.
59. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / И.А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
60. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании [Электронный ресурс] / И.А. Зимняя. – Режим доступа: <http://www.kira.org.ru/docs/ae/qualt/keycomp.doc>.
61. Золотухина С.Т. Статистические методы в педагогических исследованиях высшей школы: учебное пособие / С.Т. Золотухина, М.П. Згурская, Е.Н. Ионова. – Харьков: ХНПУ имени Г.С. Сковороды, НТУ «ХПИ», 2012. – 161 с.
62. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії / І.А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
63. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – 349 с.
64. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність / І.А. Зязюн, Н.Г. Базилевич, Т.Г. Дмитренко та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища шк., 2006. – 606 с.

- 65.Зязюн І.А. Технологізація освіти як історична неперервність / І.А.Зязюн // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Зб. наук. праць. – К., 2001. – Випуск 1. – С. 73-85.
- 66.Иванов Д. О ключевых компетенциях и компетентностном подходе в образовании / Д. Иванов // Шк. технологии. – 2007. – № 5. – С.51-61.
- 67.Исаева Т.Е. Классификация профессионально-личностных компетенцій вузовского преподавателя / Т.Е. Исаева // Педагогика. – 2006. – №9. – С. 74-83.
- 68.Іванцова Н.Б. Дослідження професійної спрямованості як умови розвитку особистості у ЗВО / Н.Б. Іванцова // Актуальні проблеми психології. – 2005. – Т.7. – Вип.42. – С. 103-104.
- 69.Іщенко В.І. Підготовка майбутнього вчителя природничих дисциплін до самоосвітньої діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / В.І. Іщенко; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2009. – 20 с.
- 70.Кадемія М.Ю. Педагогічні умови інформатизації навчального процесу в професійно-технічних закладах / М.Ю. Кадемія // PSYCHOLOGICZNE I PEDAGOGICZNE PODSTAWY KSZTAŁCENIASPECJALISTÓW W WARUNKACH INTEGACJI EUROPEJSIEJ. Tom II. Podredakcja Zdzisława Ratajka, Pawła Beołusa // Prace Wszechnicy Świętokrzyskiej. – Kielce, 2004. – nr.90.– С. 88-94.
- 71.Казакова Т.В. Антропология: сборник ситуационных задач с эталонами ответов для студентов 1 курса / Т.В. Казакова, Л.В. Синдеева, В.П. Ефремова. –Красноярск: КрасГМУ. – 2012. – 88с.
- 72.Казакова Т.В. Антропология: сборник тестовых заданий / Т.В. Казакова. – Красноярск: КрасГМУ. – 2012. – 70 с.
- 73.Калаур С.М. Підготовка майбутніх учителів до оцінювання навчальних досягнень школярів з предметів природничого циклу: автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. пед. наук: 13.00.04– «Теорія і методика

- професійної освіти» / С.М. Калаур. – Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2004. – 20 с.
74. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов / А. Карелин. – М.: Эксмо, 2007. – 416 с.
75. Касярум С.О. Формування природничонаукової компетенції у майбутніх фахівців інженерного профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / С.О. Касярум. – Черкас. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 21 с.
76. Квас В.М. Професійна спрямованість навчання фахових дисциплін майбутніх вчителів предметів природничого циклу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / В.М. Квас. – Черкас. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 20 с.
77. Кларин М.В. Технологии обучения: идеал и реальность / М.В. Кларин. – Рига: Эксперимент, 1999. – 118 с.
78. Клепко С.Ф. Філософія освіти в європейському контексті : монографія / С.Ф. Клепко. – Полтава : ПОППО, 2006. – 328 с.
79. Климчук В.О. Психологічні детермінанти розвитку внутрішньої мотивації студентів у навчальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 – «Педагогічна та вікова психологія» / Климчук Віталій Олександрович. – Київ, 2004. – 20 с.
80. Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / А.Ю. Коджаспиров, Г.М. Коджаспирова. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 176 с.
81. Козяр М.М. Застосування мультимедійних телекомунікаційних технологій у навчально-виховному процесі / М.М. Козяр, А.Д. Кузик // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. /

- Редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця, 2006. – Вип. 10. – С. 340-345.
82. Коломієць А.М. Міжпредметні зв'язки у контексті проблеми інтеграції / А.М. Коломієць, Д.І. Коломієць // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Львів, 1999. – № 2. – С. 61-66.
83. Конюхов Н.И. Словарь-справочник практического психолога / Н.И. Конюхов. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 224с.
84. Копетчук В.А. Професійна спрямованість навчання предметів природничо-математичного циклу в медичному коледжі: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / В.А. Копетчук ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2009. – 21 с.
85. Королюк О.М. Диференціація самостійної роботи студентів коледжів технічного профілю в процесі вивчення природничо-математичних дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / О.М. Королюк ; Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка. – Житомир, 2008. – 20 с.
86. Косолапова М.А. Положение о методах интерактивного обучения студентов по ФГОС в техническом университете: для преподавателей ТУСУР / М.А. Косолапова, В.И. Ефанов, В.А. Кормилин. – Томск: ТУСУР, 2012. – 78 с.
87. Костюк Д.А. Навчальні екскурсії як метод формування фахової компетентності у майбутніх техніків-електриків сільського господарства / Д.А. Костюк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія» / Редкол.: С.М. Ніколаєнко (відп. ред) та ін. – К.: Міленіум, 2014. –Т. 1. – С. 176-202.
88. Кошова О.П. Формування інформаційно-аналітичних умінь майбутніх економістів у процесі вивчення дисциплін циклу природничонаукової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04

- «Теорія і методика професійної освіти» / О.П. Кошова; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2011. – 20 с.
89. Краевский В.В. Основы обучения. Дидактика и методика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.В. Краевский, А.В. Хуторский. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 352 с.
90. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
91. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 67 с.
92. Куйбіда В.В. Розвиток природничої науки і термінології в Україні: шлях крізь епохи (XVII - початок XXI ст.): монографія / В.В. Куйбіда. – Переяслав-Хмельницький: Лукашевич О.М., 2012. – 457 с.
93. Кукушин В.С. Педагогические технологии: учеб. пособие для студ. педагогических специальностей / В.С. Кукушина. – Серия «Педагогическое образование». – Москва: ИКЦ «МАРТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МАРТ», 2004. – 336 с.
94. Курлянд З.Н. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмельюк, А.В. Семенова. - 2-ге вид., перероб. і доп.. – Київ: «Знання», 2005. – 399 с.
95. Кухаренко В.М. Відкрите дистанційне навчання / В.М. Кухаренко // Лінгвістичні проблеми та інноваційні підходи до викладання чужоземних мов у вищих навчальних закладах: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. – Л.: ЛДУ БЖД, 2010. – С. 158.
96. Кушнер Ю.З. Методология и методы педагогического исследования: учебно-методическое пособие / Ю.З. Кушнер – Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2001. – 66 с.
97. Левчук О.В. Інтеграція природничо-математичної та спеціальної підготовки майбутніх економістів у вищих аграрних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 –

- «Теорія і методика професійної освіти» / О.В. Левчук ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2008. – 20 с.
98. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: СмыслАкадемия, 2005. – 352 с
99. Лінник О.О. Система підготовки майбутнього вчителя до організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями початкової школи: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук 13.00.04. – «Теорія і методика професійної освіти» / О.О. Лінник. – Старобільськ. – 2016. – 46 с.
100. Лірі Т. Діагностика міжособистісних стосунків [Електронний ресурс] / Лірі Т. – Режим доступу: <http://psycabi.net/testy/634-diagnostika-mezhlichnostnykh-otnoshenij-test-dmo-metodika-t-liri>
101. Лозовецька В.Т. Формування професійної компетентності фахівця сфери послуг і туризму: навч.-метод. посібник / В.Т. Лозовецька, Л.Б. Лук'янова. – К.: Інститут професійно-технічної освіти Академії педагогічних наук України. Лабораторія сфери послуг і туризму, 2010. – 382 с.
102. Лозовой О.М. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів: монографія / О.М. Лозовой. – Вінниця: «Віндрук», – 2014. – 184 с.
103. Луговий В.І. Управління освітою: навч. посіб. / В.І. Луговий. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 304с.
104. Луговий В.І. Міжнародна стандартна класифікація освіти: галузі освіти та підготовки (засадничий аналіз та алгоритм застосування) / В.І. Луговий, Ж.В. Таланова // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. – 2014. – № 3. – С. 52-63.
105. Луговий В.І. Національна самоврядність у вищій освіті США: досвід для України / В.І. Луговий, О.М. Слюсаренко, Ж.В. Таланова // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. – № 1. – Додаток 1: Наука і вища освіта. – Київ, 2014. – С. 217–225.

106. Луговий В.І. Національна та галузеві (секторні) рамки кваліфікацій як інструмент забезпечення і визнання якості в Європейському просторі вищої освіти / В.І. Луговий, Ж.В. Таланова // Вища освіта: проблеми і шляхи забезпечення якості: зб. праць X Всеукр. наук.-метод. конф., 28-29 листопада 2013 р., Київ / М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т України «КПІ». – К.: НТУУ «КПІ», 2013. – С. 21–25.
107. Лунячек В.Е. Компетентнісний підхід як методологія професійної підготовки у вищій школі [Електронний ресурс] / В.Е. Лунячек // Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х.: Вид-во "ДокНаукДержУпр", 2013. – Випуск 1(13). – 184 с.– Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-1/doc/4/01.pdf>.
108. Лунячек В.Е. Основи педагогіки вищої школи: навчальний посібник / В.Е. Лунячек. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – 279 с.
109. Ляшенко В.С. Формування пізнавальної самостійності студентів технічних спеціальностей у процесі вивчення природничонаукових дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / В.С. Ляшенко; Луган. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2010. – 20 с.
110. Маркова А.К. Психологія труда учителя / А.К. Маркова. – М.: «Высшая школа», 1993. – 295 с.
111. Маркова А.К. Психологія професіоналізму / А.К. Маркова –М.: Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996. – 312 с.
112. Марущак О.В. Інтеграція знань з матеріалознавства у професійній підготовці майбутніх фахівців швейного виробництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / О.В. Марущак; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2005. – 20 с.

113. Матвієнко О.В. Метод конкретних педагогічних ситуацій / О.В. Матвієнко. – К.: Українські пропілеї, 2001. – 300 с.
114. Методичні вказівки та контрольні завдання з курсу «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності»: для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія» денної та заочної форм навчання / І.В. Хавіна. – Харків: НТУ «ХПШ», 2017. – 36 с.
115. Методичні рекомендації з розроблення освітніх програм: навчально-методичний посібник. – Харків: НТУ «ХПШ», 2016. – 69 с.
116. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности / Л.М. Митина. – 2-е изд. – М.: МПСИ, 2003. – 400 с.
117. Михайленко О.И. Электронный учебник по педагогике [Электронный ресурс] / О.И. Михайленко. – Режим доступа: http://krip.kbsu.ru/pd/index.html#did_11
118. Міністерство освіти і науки України. Наказ Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу (Програму проведення педагогічного експерименту щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, розд.1) 23.01.2004. № 48. – 48 с.
119. Міністерство охорони здоров'я України. Наказ «Про затвердження Рекомендацій щодо розроблення навчальних програм навчальних дисциплін» (Рекомендації, Додаток 1, Глосарій) 24.03.2004 № 152 (Введено згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я № 492 від 12.10.2004)
120. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка / Н.Є. Мойсеюк – К.: ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2007. – 656с.
121. Моторна Л.В. Професійна спрямованість навчання природничонаукових дисциплін у підготовці молодших спеціалістів технічного профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед.

- наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Л.В. Моторна ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2011. – 20 с.
122. Муранова Н.П. Допрофесійна підготовка учнів авіакосмічного лицю в системі «лицей - ЗВО»: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Н.П. Муранова ; Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка. – Житомир, 2005. – 18 с.
123. Нагара М.Б. Оцінка компетентності працівників як пріоритетний напрямок управління людськими ресурсами на засадах коучингу / М.Б. Нагара // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2010. – № 7. – 215 с.
124. Надель-Червинская М.А. Толковый словарь иностранных слов. Обще употребительная лексика (для школ, лицеев, гимназий) / М.А. Надель-Червинская, П.П. Червинский. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1995. – 608с.
125. Національна стандартна класифікація освіти України (концепція): проект. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://naps.gov.ua/uploads/files/sod/NSKO.pdf> (21.07.2014).
126. Національний класифікатор України «Класифікатор професій ДК 003:2010». – Київ: Центр учбової літератури, 2011. – 360 с.
127. Овчарук О.В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світов. досвід та укр. перспективи: моногр. / О.В. Овчарук; М-во освіти і науки України; Програма розвитку ООН у рамках проекту «Освітня політика та освіта «рівний – рівному». – К.: К.І.С, 2004. – 112 с.
128. Овчарук О.В. Сучасні тенденції розвитку змісту освіти в зарубіжних країнах / О.В. Овчарук // Шлях освіти. – 2003. – №2. – С.17-21.

129. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1970. – 900 с.
130. Олексюк О.Є. Активізація пізнавальної діяльності студентів у процесі загальнопедагогічної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / О.Є. Олексюк ; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – К., 2005. – 22 с.
131. Олешков М.Ю. Педагогическая технология: проблема классификации и реализации / М.Ю. Олешков // Профессионально-педагогические технологии в теории и практике обучения: сборник научных трудов. – Екатеринбург: РГППУ, 2005. – С. 5-19.
132. Панок В.Г. Основні напрями професійного становлення практичного психолога у вищій школі / В.Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 4. – С. 14-17.
133. Пахотіна П.К. Формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх фахівців з аграрних спеціальностей: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 [Електронний ресурс] / П. К. Пахотіна. – К., 2008. – 243 с. – Режим доступу: <http://www.monographies.ru/ru/book/section?id=2394>
134. Петров Э.Г. Современные технологии обучения в высшей школе: учеб. пособие / Э.Г. Петров, Л.Н. Радванская, Н.В. Шаронова. – Харьков: Коллегиум, 2007. – 172 с.
135. Петрук В.А. Управлінська компетентність як необхідна складова професійної компетентності майбутнього випускника ЗВО / В.А. Петрук // Проблеми освіти: науковий збірник. – Київ, 2012. – № 70. – Частина I. – С.49-53.
136. Петрук В.А. Теоретико-методичні засади формування базових професійних компетенцій у майбутніх фахівців технічних спеціальностей: автореферат на здобуття наукового ступеня доктора

- педагогічних наук 13.00.04 – «Теорія та методика професійної освіти» / В.А. Петрук. – Київ, 2008. – 40 с.
137. Петрук В.А. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей у процесі вивчення фундаментальних дисциплін: монографія / В.А. Петрук. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – 292 с.
138. Пехота О.М. Особистісно орієнтовані технології в підготовці вчителя / О.М. Пехота // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць. – К., 2001. – Ч.1. – С.81-89.
139. Пехота О.М. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: навч. посібник / О.М. Пехота. – К.: В-во А.С.К., 2003. – 240с.
140. Підбуцька Н.В. Професійне становлення особистості як суб'єкта діяльності: результати теоретичного дослідження / Н.В. Підбуцька, М.А. Кузнецов // Наук. записки. Серія: Психологія і педагогіка. – Острог, 2013. – Вип. 25. – С. 75–81.
141. Підбуцька Н.В. Особливості викладання гуманітарних дисциплін у технічному вищому навчальному закладі / Н.В. Підбуцька // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми / редкол.: І. А. Зязюн [та ін.]. – Київ ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. – Вип. 23. – С. 490–495.
142. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І.П. Підласий. – Київ: Слово, 2004. – 616 с.
143. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: навч. посібник для магістрантів і аспірантів / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: Філ-студія, 2006. – 320 с.
144. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті /

- О.І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий підхід та українські перспективи. – К.: К.І.С., 2004. – С. 64-70.
145. Пометун О.І. Запровадження компетентнісного підходу – перспективний напрямок розвитку сучасної освіти [Електронний ресурс] / О. Пометун // Вісник НАН України. – 2004. – № 22. – Режим доступу до журн.: <http://www.visnyk-nanu.org.ua>
146. Пометун О.І. Компетентнісний підхід до оцінювання рівнів досягнень учнів / О.І. Пометун // Презентація на нараді Центру тестових технологій. – Т.19. – 2004. – С. 16-18.
147. Пономарьов О.С. Основи методики викладання у вищій школі / О.С. Пономарьов, С.М. Резнік. – Харків: НТУ «ХПІ», 2008. – 60 с.
148. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: постанова Каб. Мін. України від 23 лист. 2011 р. № 1341. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF> (21.07.2014).
149. Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах. Наказ Міністерства освіти України № 1556-ВШ від 01.07.2014
150. Прокопенко І.Ф. Педагогічні технології: нав. посібник / І.Ф. Прокопенко, В.І. Євдокимов. – Харків: Колегіум, 2005. – 224 с.
151. Психолого-педагогический словарь / сост. Е.С. Рапацевич. – Минск: «Соврем. Слово», 2006. – 928 с.
152. Пугачев В.П. Тесты, деловые игры, тренинги в управлении персоналом / В.П. Пугачев. – М.: «ЭКСПО», 2003. – 124 с.
153. Пугачев В.П. Рабочая книга практического психолога / В.П. Пугачев. – М.: «ЭКСПО», 2002. – 56 с.
154. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М.: «Когито-Центр», 2002. – 396 с.

155. Равен Дж. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы / Дж. Равен. – Изд. 2-е, испр. – М.: Когито-Центр, 2001. – 142 с.
156. Рагозина О.В. Ситуационные задачи по анатомии человека: учебное пособие / О.В. Рагозина, Н.А. Ильющенко, И.А. Шевнин. – Ханты-Мансийск: ХМГМА, 2015. – 154 с.
157. Рашкевич Ю.М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія / Ю.М. Рашкевич. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. – 168 с.
158. Рашкевич Ю.М. Класифікація освіти в контексті запровадження національної рамки кваліфікації і 3-го циклу навчання / Ю.М. Рашкевич, С.К. Андрейчук // Педагогіка і психологія: Вісник НАПН України. – 2013. – № 1. – С. 36–42.
159. Резнік С.М. Розвиток методики викладання у вищій школі: проблеми та перспективи / С.М. Резнік // Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку: матеріали XXI всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 5-6 березня 2016 р. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2016. – Вип. 21. – С. 78-79.
160. Резнік С.М. Умови реалізації особистісно-орієнтованого підходу в професійній підготовці студентів / С.М. Резнік // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – Запоріжжя. – 2010. – Вип. 8 (61).
161. Резнік С.М. Формування управлінських умінь та навичок у майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах: дисс. канд. пед. наук: 13.00.04 / С.М. Резнік. – Київ, 2007. – 271 с.
162. Резнік С.М. Аналіз результатів експериментального дослідження формування професійних базових компетенцій бакалаврів з психології у процесі вивчення природничо-наукових дисциплін / С.М. Резнік, І.В. Хавіна // Теорія і практика управління соціальними системами:

- щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХП», 2017. – № 4. – С. 30-40.
163. Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації / В.М. Захарченко, В.І. Луговий, Ю.М. Рашкевич / За ред. В.Г. Кременя. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 120 с.
164. Романовський О. Управлінська компетентність як напрямок гуманізації освіти у життєвих перспективах майбутніх інженерів / О. Романовський, Т. Гура // Теорія і практика управління соціальними системами. – Х.: НТУ «ХП». – 2007. – № 4. – С.61-69.
165. Романовський О.Г. Педагогіка розуміння: навчальний посібник / О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, С.М. Резнік. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – 260 с.
166. Романовський О.Г. Теоретичні і методичні основи підготовки інженера у вищому навчальному закладі до майбутньої управлінської діяльності: дис. д. пед. н.: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О.Г. Романовський. – К., 2001. – 490 с.
167. Романовський О.Г. Формування психологічної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності: моногр. / О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, О.А. Ігнатюк. – Х.: Видавець Савчук О.О.; НТУ «ХП», 2011. – 336 с.
168. Романовський О.Г. Особистість сучасного керівника в аспекті теорії духовного лідерства / О.Г. Романовський, Н.В. Середа // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – № 3. – С. 20-27.
169. Романюк І.М. Модульно-рейтингова технологія навчання та контролю засвоєння знань у вищому військовому закладі освіти: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія та методика професійної освіти» / І.М. Романюк. – Тернопіль, 2003. – 19 с.
170. Руденко В.М. Математичні методи в психології: посібник / В.М. Руденко, Н.М. Руденко. – К.: ФОП «Петренко», 2009. – 145 с.

171. Савченко Г.О. Формування готовності майбутніх фахівців банківської справи до аналітичної діяльності засобами моделювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Г.О. Савченко; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2006. – 20 с.
172. Самарук Н.М. Формування професійної компетентності майбутніх економістів [Електронний ресурс] / Н.М. Самарук // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2011. – Вип. 2. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vnadps_2011_2_12
173. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии / Г.К. Селевко. – СПб.: Народное образование, 1998. – 256 с.
174. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии: пособие / Е.В. Сидоренко. – СПб.: ООО "Речь", 2007. – 185 с.
175. Синдеева Л.В. Антропология: сб. тестовых заданий с эталонами ответов для студентов 1 курса / Л.В. Синдеева, Н.П. Батухтина. – Красноярск: КрасГМУ. – 2012. – 88 с.
176. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навч. метод. посібн. / С.О. Сисоєва; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 324 с.
177. Сисоєва С. Особистісно орієнтовані педагогічні технології: метод проектів / С. Сисоєва // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – К., 2002. – Вип. 1(5). – С. 73-80.
178. Сисоєва С.О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: монографія / С.О. Сисоєва. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 324 с.
179. Сисоєва С.О. Педагогічні технології: коротка характеристика сутнісних ознак / С.О. Сисоєва // Педагогіка. – 2006. – №1. – С. 128-131.

180. Сисоєва С.О. Творчість і технології в наукових дослідженнях неперервної професійної освіти: наукове видання / С.О. Сисоєва – К.: КІМ, 2008. – С. 352-389.
181. Сліпчук В.Л. Професійна спрямованість навчання природничих дисциплін у медичному ліцеї: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / В.Л. Сліпчук ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2011. – 20 с.
182. Собчик Л.Н. Методы психологической диагностики [Электронный ресурс] / Л.Н. Собчик. – Москва: МКЦ ГУ по труду и социальным вопросам Мосгорисполкома, 1990. – Вып. 3: Диагностика межличностных отношений. Модифицированный вариант интерперсональной диагностики. – 48 с. – Режим доступа: <https://www.psychologos.ru/articles/view/test-mezhlichnostnyh-otnosheniy-liri>.
183. Советова Е.В. Эффективные образовательные технологии: учебное пособие / Е.В. Советова. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 285 с.
184. Соловьёва Е.Н. Методическая подготовка и переподготовка учителя иностранного языка: интегр.-рефлекс. подход: моногр. / Е.Н. Соловьёва. – М.: ГЛОССА-ПРЕСС, 2004. – 336 с.
185. Соляник А.А. Формирование научно-исследовательской компетентности библиотечных специалистов / А.А. Соляник // Короленківські читання 2010: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. – Х.: Держ. закл. «Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка», 2011. – С. 156 - 162.
186. Столяренко А.М. Общая и профессиональная психология: учеб. пособие для средних профес. учеб. заведений / А.М. Столяренко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 382 с.
187. Суходольский Г.В. Математические методы в психологии: учебное пособие / Г.В. Суходольский. – Х.: ФОП «Сидоренко», 2008. – 267 с.

188. Таланова Ж.В. Докторська підготовка у світі та Україні: монографія / Ж.В. Таланова. – К.: Міленіум, 2010. – 476 с.
189. Темерівська Т.Г. Формування пізнавальної активності студентів медичного коледжу в процесі вивчення природничонаукових дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Т.Г. Темерівська; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2004. – 20 с.
190. Терлецька Л.Г. Рольова гра як засіб формування професійно-значущих якостей майбутнього психолога: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Л.Г. Терлецька. – К., 1997. – 175 с.
191. Федорук Г.М. Формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів технологій у процесі професійної підготовки: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Г.М. Федорук. – Вінниця, 2015. – 259 с.
192. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М.: Издательство Института психотерапии, 2002. – 473 с.
193. Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М.М. Фіцула. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 528с.
194. Хавина И.В. Базовые профессиональные компетенции как необходимая составляющая качественной подготовки будущего психолога / И.В. Хавина // Профессионально-личностное развитие студентов в условиях многоуровневой системы ВПО: материалы международного круглого стола, 10 апреля 2014 г. – Белгород: Изд-во «ГиК», 2014. – С. 77-80.
195. Хавина И.В. Виртуальное образование: плюсы и минусы / И.В. Хавина // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей ХХІміжнародної науково-практичної конференції, 29-31 травня 2013 р.: у 4-х ч. – Ч. III. – Харків: НТУ «ХПШ»,

2013. – С. 291.
196. Хавіна І.В. Види професійних базових компетенцій у бакалаврів з психології при вивченні природничо-наукових дисциплін // Лідери ХХІ століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій: матеріали науково-практичної конференції 21-22 вересня 2017 р. / За заг. ред. Романовського О.Г. – Х.: НТУ «ХП», 2017. – С. 144-146.
197. Хавіна І.В. Вплив природничо-наукових дисциплін на професійну підготовку бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб.наук. пр. / [редкол.: Т.І. Сущенко (голов.ред) та ін.]. – Запоріжжя: КПУ, 2017. – Вип.№ 54. – С. 362-371.
198. Хавіна І.В. Духовність як необхідна складова при формуванні компетенції психолога / І.В. Хавіна // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доповідей міжнародної науково-теоретичної конференції студентів і аспірантів, 14-15 квітня 2015.: у 3-х ч. – Ч.ІІІ / редкол. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ [та ін.]. – Харків: НТУ «ХП», 2015. – С. 207-208.
199. Хавіна І.В. Етапи дослідно-експериментального дослідження формування професійних базових компетенцій бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Психолого-педагогічні аспекти розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика: матеріали науково-практичної конференції 18-19 жовтня 2017 р. / За заг. ред. Романовського О.Г. – Х.: НТУ «ХП», 2017. – С.75-79.
200. Хавіна І.В. Особистісні якості сучасного викладача в педагогічній діяльності / І.В. Хавіна // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доповідей міжнародної науково-теоретичної конференції студентів і аспірантів, 10-11 квітня 2013.: у 2-х ч. – Ч. I. – Харків: НТУ «ХП», 2013. – С. 230-231.
201. Хавіна І.В. Особливості вивчення природничо-наукових

- дисциплін бакалаврами з психології / І.В. Хавіна // Теорія і практика управління соціальними системами: щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХП», 2017. – № 2. – С. 85-91.
202. Хавіна І.В. Педагогічна технологія як необхідна складова у фаховій підготовці бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Теорія і практика управління соціальними системами: щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХП», 2016. – № 3. – С.61-73.
203. Хавіна І.В. Педагогічна технологія, як необхідна складова у фаховій підготовці бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXIV міжнародної науково-практичної конференції, 18-20 травня 2016 у 4-х ч. – Ч.IV / за ред. проф. Сокола Є.І. – Харків, НТУ «ХП». – С. 108.
204. Хавіна І.В. Підготовка компетентного бакалавра з психології як важлива складова конкурентоспроможного фахівця / І.В. Хавіна // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я (MICROCAD – 2015): тези доповідей XXIII міжнародної науково-практичної конференції, 20-22 травня 2015.: у 3-х ч. – Ч.III / за ред. проф. Е.І. Сокола. – Харків: НТУ «ХП», 2015. – С. 28.
205. Хавіна І.В. Пошуковий етап педагогічного експерименту формування професійних базових компетенцій бакалаврів з психології у процесі вивчення природничо-наукових дисциплін / І.В. Хавіна // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. «Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації», 16 листопада 2017 р. / ред. О. Г. Романовський. – Харків : НТУ «ХП», 2018. – Вип. 48 (52). – С. 76-82.
206. Хавіна І.В. Природничо-наукові дисципліни у фаховій підготовці бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти [Текст]: зб. наук. праць / за ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О.Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Вип. 40-41

- (44-45). – Харків: НТУ «ХП», 2014. – С. 30-37
207. Хавіна І.В. Професійна підготовка бакалаврів з психології у вищому навчальному закладі / І.В. Хавіна, С.М. Резнік // XI міжнародна науково-практична конференція магістрантів та аспірантів, 18-21 квітня 2017 р.: матеріали конф.: у 3-х ч. – Ч.ІІІ / за ред. проф. Є.І. Сокола. – Харків: НТУ «ХП», 2017. – С. 44.
208. Хавіна І.В. Результати констатувального етапу педагогічного експерименту формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничо-наукових дисциплін / І.В. Хавіна // Scientific discussion. – Чехія, 2018. – № 19. – С. 39 – 42.
209. Хавіна І.В. Становлення поняття «компетенція» як педагогічна категорія / І.В. Хавіна // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доповідей міжнародної науково-теоретичної конференції студентів і аспірантів, 14-15 квітня 2015.: у 3-х ч. – Ч.І / редкол. Л.Л. Товажнянський [та ін.]. – Харків: НТУ «ХП», 2015. – С. 235-236.
210. Хавіна І.В. Компетентнісний підхід, як педагогічна категорія у професійній підготовці бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб.наук. пр. / [редкол.: Т.І. Сущенко (голов.ред) та ін.]. – Запоріжжя: КПУ, 2016. – Вип. № 46 (99). – С. 362-371.
211. Хавіна І.В. Теоретичні аспекти інтегрованого навчання / І.В. Хавіна // Науковий вісник МДПУ ім. Богдана Хмельницького. Серія педагогіка. – 2013. – №1(10). – С.181-185.
212. Хуторский А.В. Компетенции в образовании: опыт проектирования: сб. науч. трудов / А. Хуторский. – М.: Науч.-внедренч. предприят. «ИНЭК», 2007. – 327 с.
213. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Электронный ресурс] / А. Хуторский // Эйдос: интернет-журнал. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>

214. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А.В.Хуторской. – М.:Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.
215. Хуторской А.В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций / А.В. Хуторской // Инновации в общеобразовательной школе. Методы обучения: сборник научных трудов / Под ред. А.В. Хуторского. – М.: ГНУ ИСМО РАО, 2006. – С. 65-79.
216. Цветович О.О. Компетентностный подход как основа функционирования службы персонала. [Электронный ресурс] / О.О. Цветович // Журнал «Власть». – 2007.– № 3. – Режим доступа: www.isras.ru/files/File/Vlast/2007/03/Kompetencionniy_podhod.pdf
217. Шакун Н.В. Професійна підготовка майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до моніторингу навчальних досягнень учнів: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Н.В. Шакун; Черкас. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2009. – 20 с.
218. Швець І.Б. Оцінка нагромадження людського капіталу на промислових підприємствах: монографія / І.Б. Швець, С.В. Позднякова. – Донецьк: ДонНТУ - Норд-Пресс, 2010. – 172 с.
219. Шинкарук В.І. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук. Нац. акад. наук України, Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди. – Київ: Абрис, 2002. – 742 с.
220. Штонда О.Г. Дидактичні умови забезпечення наступності у навчанні природничо-математичних дисциплін студентів педагогічних університетів: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук 13.00.09 – «Теорія навчання» / О.Г. Штонда. Х.: ХНПУ ім. Сковороди, 2017. – 22 с.
221. Щедровицкий Г.П. Мышление. Понимание. Рефлексия / Г.П. Щедровицкий. – М.: Наследие ММК, 2005. – 800 с.

222. Якушева С.Д. Основы педагогического мастерства: учебное пособие для студ. средн. проф. учеб. заведений / С.Д. Якушева. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 256 с.
223. A Frame work for Qualifications of the European Higher Education Area. Bologna Working Group on Qualifications Frame works. Ministry of Science, Technology and Innovation [Электронный ресурс], February 2005 – Режим доступа до журналу: www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050218_QF_EHEA.pdf.
224. Bogdan Zh. Subjective assessment of satisfaction with professional activity of teachers of higher technical educational establishment / Zh.Bogdan // Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків: НТУ «ХПИ», 2014. – № 1. – С. 78-83.
225. Bolonsky Process New Paradigm [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журналу: <http://www.erasmusplus.org.ua/2014-05-30-14-56-19/prezentatsii/category/3-materialy-natsionalnoi-komandy-ekspertiv-shchodo-zaprovadzhennia-instrumentiv-bolonskoho-protsesu.htm>.
226. Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region [Электронный ресурс], Lisbon, 11 June 1997. – Режим доступа: conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/165.htm.
227. Francia Kinchington. Developing leadership in he and schools: the contribution of the Professional Doctorate in Education (EdD) / Francia Kinchington, Chris Bridle, James Gritton, 5 June 2014
228. Halash H. Individual competencies and the demand of the society / Halash H. – Strasbourg, 1996. – 87 p.
229. Hutmacher Walo. Key competencies for Europe / Walo Hutmacher // Report of the Symposium Berne, Switzerland 27-30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) . – Secondary Education for Europe Strasbourg, 1997. – 69 p.

230. International Standard Classification of Education. ISCED 2011 / UNESCO. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf> (21.07.2014)
231. International Standard Classification of Education: Fields of Education and Training 2013. ISCED-F 2013 / UNESCO. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eqe.ge/res/docs/228085e.pdf> (21.07.2014).
232. Jude N. Kompetenzer fassung ginpädagogis chen Hand-lungs feldern Theorien, Konzepte und Methoden / N.Jude, J.Hartig, E.Klieme. – Bonn, Berlin, 2003. – 46 p.
233. Khavina I.V. The role of natural sciences vocational training psychology / I.V. Khavina // Information Technologies, Management and Society The 14-th International Scientific Conference Information Technologies and Management 2016 April 14 - 15, 2016. Theses. Editors Yu.N. Shunin and V.I. Gopeyenko. – Riga: ISMA University, 2016. – P. 251–252.
234. OECD (2005) The definition and selection of key competencies. Executive Summary [Електронний ресурс] – Paris: OECD. – 4 p. – Режим доступу: www.oecd.org/pisa/35070367.pdf
235. Phillip C. Schlechti. Schools for the 21-st. Century. Leaderships mperatinez for Educational Reform / Phillip C. Schlechti. – Jan Yramisko, 1999. – 122 p.
236. Ponomaryov O. Display of peculiarities of engineering activity in pedagogical researches / O. Ponomaryov, Y. Chebakova // Scientific journal paradigm of knowledge. – Sultanate of Oman. – 2018. – № 2(28). – С. 85-106.
237. Popova G. Storytelling as an instrumental component of self-presentation in business communication / G. Popova, N. Sereda // Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2016. – № 3. С. 16-22.

238. Quality Assurance Agency in Higher Education (QAA). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.qaa.ac.uk/en>.
239. Romanovskiy O. Tendencies of improvement of Ukrainian system of higher education in the context of Poland's experience: comparative aspect / O. Romanovskiy, Y. Chebakova // Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків: НТУ «ХПІ», 2016. – № 4. – С. 3-12.
240. Roos T.G. Die Arbeit sweltim Jahre 2020: Wasbedeutet siefur die bildung / T.G. Roos // Leicht geandert fur Thurgauer Zeitung. – 2002. – 18 June.– S. 28-31.
241. Ryle G. The Concept of Mind / G.Ryle. – London: Hutchinson, 1949. – 328 p.
242. Schelton A. Einfehrungindie Berufs pedagogik / A. Schelton. – Stuttgart, 1991. –141 s.
243. Sereda N. Role of spiritual leadership theory in personality shaping of modern manager / N. Sereda //Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків: НТУ «ХПІ», 2015. – № 1. С.12-19.
244. Simon S. Development of Core Skills Training in the Partner Countries. Final Report for the ETF Advisory Forum Subgroup D / Shaw Simon. – European Training Foundation, June, 1998. – 46 p.
245. The European Qualifications Framework for Lifelong Learning (EQF). – European Communities, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/news/EQF_EN.pdf.
246. Tuning educational structures in Europe, TUNING. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.unideusto.org/tuningeu.
247. Weinert F.E. Concept of competence: A conceptual clarification. Definition and selection key competencies [Електронний ресурс] / F.E Weinert. – Gottingen: Hogrefe & Huber. – Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.111.1152&rep=rep1&type=pdf>.

248. White R.W. Motivation reconsidered: The concept of competence / R.W. White // Psychological Review. – 1959. – № 66. – P. 279-333.
249. Zemke R. Job Competencies: Can they Help you Design Better Training / R. Zemke // Training. – 1982. – №19. – P. 18-31.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ

Підготовки бакалавра: 6.030102, за напрямом: Психологія

з/п	Назва дисципліни	Загальна кількість	
		КредитівECTS	Годин
	2	3	4
	Нормативні навчальні дисципліни	181,5	5445,0
,1	Гуманітарні та соціально - економічні дисципліни	20,0	600,0
.1.1	Історія України	3,0	90,0
.1.2	Іноземна мова. Частина 1	3,0	90,0
.1.3	Іноземна мова. Частина 2	4,0	120,0
.1.4	Українська мова за професійним спрямуванням.	1,0	30,0
.1.7	Філософія	3,0	90,0
.1.8	Історія української культури	2,0	60,0
.1.9	Політологія	2,0	60,0
,2	Дисципліни природничо - наукової (фундаментальної) підготовки	67,0	2010,0
.2.1	Анатомія та еволюція нервової системи людини	4,0	120,0
.2.2	Антропологія	4,0	120,0
.2.3	Вища математика та математична статистика	6,0	180,0
.2.4	Вступ до спеціальності	3,0	90,0
.2.5	Основи біології та генетики людини	3,0	90,0
.2.6	Основи інформатики та обчислювальної техніки	5,0	150,0
.2.7	Зоопсихологія та порівняльна психологія	5,0	150,0
.2.8	Загальна психологія. Частина 1.	7,0	210,0
.2.9	Загальна психологія. Частина 2.	6,0	180,0
.2.10	Загальна психологія. Частина 3.	3,0	90,0
.2.11	Психофізіологія	4,0	120,0
.2.12	Математичні методи в психології	4,0	120,0
.2.13	Основи менеджменту та підприємницької діяльності	5,0	150,0
.2.14	Екологія	3,0	90,0
.2.15	Педагогіка	2,0	60,0
.2.16	Філософія психології	3,0	90,0
,3	Дисципліни професійної та практичної підготовки	94,5	2835,0
.3.1	Загальна психологія та практикум із загальної психології	7,0	210,0
.3.2	Практикум із загальної психології. Частина 1.	5,0	150,0
.3.3	Практикум із загальної психології. Частина 2.	4,0	120,0

.3.4	Історія психології	4,0	120,0
.3.5	Диференціальна психологія	4,0	120,0
.3.6	Експериментальна психологія	7,0	210,0
.3.7	Психологія праці та інженерна психологія	6,0	180,0
.3.8	Вікова психологія	5,0	150,0
.3.9	Патопсихологія	5,0	150,0
.3.10	Психологічний спец. практикум по спецкурсам	4,0	120,0
.3.11	Методика викладання психологія	3,0	90,0
.3.12	Основи охорони праці	1,5	45,0
.3.13	Безпека життєдіяльності	1,5	45,0
.3.14	Психодіагностика та клінічна психологія	6,0	180,0
.3.15	Педагогічна психологія	5,0	150,0
.3.16	Соціальна психологія	5,0	150,0
.3.17	Політична психологія та психологія масових явищ	5,0	150,0
.3.18	Основи психотерапії	4,0	120,0
.3.19	Основи психологічної практики	4,0	120,0
.3.20	Юридична психологія	3,5	105,0
.3.21	Методика проведення психологічної експертизи в різних галузях психології	3,0	90,0
.3.22	Психологія досягнення успіху	2,0	60,0
	Вибіркові навчальні дисципліни	39,0	1170,0
.1.1	Гуманітарні та соціально - економічні дисципліни	12,0	360,0
.1.1.1	Теорія і практика формування лідерів	3,0	90,0
.1.1.2	Релігієзнавство, етика, естетика	2,0	60,0
.1.1.3	Економічна теорія	2,0	60,0
.1.1.4	Соціологія та основи демографії	3,0	90,0
.1.1.5	Правознавство	2,0	60,0
.1.2	Дисципліни природничо - наукової (фундаментальної) підготовки		
.1.3	Дисципліни професійної та практичної підготовки	27,0	810,0
.1.3.1	Психологія сім'ї	4,0	120,0
.1.3.2	Риторика	4,0	120,0
.1.3.3	Конфліктологія	4,0	120,0
.1.3.4	Соціально-психологічний тренінг	6,0	180,0
.1.3.5	Психологія управлінської діяльності лідера	5,0	150,0
.1.3.6	Психологія екстремальних та кризових ситуацій	4,0	120,0
	Практика	12,0	360,0
	Атестація	7,5	225,0
	Разом	240,0	7200,0

Додаток Б

Програма навчальної дисципліни

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства освіти і

науки України

29 березня 2012 року № 384

Форма № Н-3.03

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

АНТРОПОЛОГІЯ

(назва навчальної дисципліни)

ПРОГРАМА

нормативної навчальної дисципліни

підготовки Бакалавр

(назва освітньо-кваліфікаційного рівня)

Напрямок підготовки 053 «Психологія»

(шифр і назва напрямку підготовки)

Спеціалізація Психологія

(назва спеціалізації)

Харків 2015

ВСТУП

Програма вивчення навчальної дисципліни з циклу дисциплін професійної підготовки «Антропологія» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавріата напряму 053 «Психологія» спеціальності 053 «Психологія».

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Антропологія» є процес походження та розвитку людини.

Міждисциплінарні зв'язки: дисципліна «Антропологія» засновується при вивченні дисципліни «Психофізіологія» та «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності»».

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

Змістовий модуль 1. Методика антропологічних досліджень.

Змістовий модуль 2. Сучасне людство: єдність, різноманіття, походження

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Антропологія» є загальне ознайомлення студентів з походженням, змістом, особливостями розуміння природи людини, висвітлення морфофізіологічних ознак серед населення земної кулі, процесу походження людини, расогенезу та етногенезу.

Завдання вивчення дисципліни «Антропологія» є проведення лекційного курсу, семінарських занять та впровадження самостійної роботи студентів. Передбачені види занять включають послідовне представлення матеріалу, що забезпечує надання знань студентам з усіх галузей предмету антропологія.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати: біологічну історію людини; матеріальну й духовною культуру викопних і сучасних людей; одонтологічні особливості людей; гематологічні особливості людей; дерматогліфічні особливості людей.

вміти:д осліджувати людину за допомогою соматоскопії та антропометрії;з находити антропометричні точки на тілі; визначати пропорції

тіла; визначати типи пальцевих візерунків; опрацьовувати відповідну наукову літературу.

2. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Вступ. Методика антропологічних досліджень.

Тема 1. Вступ. Предмет і завдання курсу “Антропологія”. Короткий історичний нарис розвитку поглядів на походження людини. Вступ. Предмет і завдання курсу «Антропологія». Короткі відомості з історії розвитку антропологічних знань за античності, середньовіччя, сучасності. Видатні антропологісти світу та України.

Тема 2. Антропометрія та антропоскопія. Антропометричні точки. Антропоскопія. Соматоскопія. Волосяний покрив і пігментація. Будова голови, обличчя, тіла. Антропометрія. Антропометричний інструментарій. Головні напрями антропологічних студій. Визначення віку й статі за кістками скелета. Краніометрія та краніоскопія. Краніометричні точки. Вимірні та описові ознаки черепа. Реконструкція обличчя за черепом. Остеометричні дослідження. Визначення довжини тіла за кістками скелета. Методика збирання і транспортування кісткових решток людей під час археологічних розкопок. Система обліку й архівації палеоантропологічних даних.

Тема 3-4. Одонтологія. Гематологія. Дерматогліфіка. Одонтологічні дослідження. Дерматогліфічні характеристики. Гематологічні ознаки.

Змістовий модуль 2. Сучасне людство: єдність, різноманіття, походження

Тема 5. Міжгрупова мінливість морфофізіологічних ознак. Порівняння конституціональних особливостей популяцій у світі. Розміри голови й будова обличчя. Зріст, пропорції, вага тіла, фізичний розвиток. Поняття про конституцію людини. Класифікація конституцій за М. Чорноручьким: вузько-довгий (астенічний), середній (нормостенічний) і коротко-широкий (гіперстенічний). Класифікація конституцій за Сіго: мязовий, респіраторний, дигестивний, церебральний. Визначення конституційного типу будови тіла за індексом Піньє. Антропологічний склад українського народу. Антропометричні

точки тіла. Пропорції тіла. Основні типи пропорцій тіла: доліхоморфний, брахіморфний, мезоморфний. Розповсюдження одонтологічних ознак у популяціях світу. Одонтологічні ознаки українців. Розповсюдження гематологічних ознак у популяціях світу. Гематологічні ознаки українців. Розповсюдження дерматогліфічних ознак у популяціях світу. Дерматогліфічні ознаки українців.

Тема 6-7. Антропогенез. Еволюційні попередники людей та ранні етапи антропогенезу. Формування людини сучасного фізичного типу. Архантропи. Палеоантропи. Неоантропи. Рушійні сили антропогенезу. Гіпотези походження людини.

Тема 8. Загальні уявлення про раси. Принципи расових класифікацій. Класифікація рас за І. Денікером, Е. Ейкшедтом. Морфологічна характеристика основних расових груп. Співвідношення расових, етнічних та лінгвістичних характеристик. Антропологічна структура населення земної кулі: Європа, Азія, Америка, Африка, Австралія та Океанія. Походження рас. Сучасна наука про виникнення расових відмінностей людства. Вплив зовнішнього середовища на формування расових ознак. Географічна ізоляція та змішування як чинники расогенезу. Зміни расових ознак та їхніх комплексів у ході соціально-економічного розвитку людства. Расизм.

Додаток В
Навчальна програма

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України
29 березня 2012 року № 384
Форма № Н-3.03

**Національний технічний університет «Харківський політехнічний
інститут»**

(повне найменування вищого навчального закладу)

**Кафедра педагогіки та психології управління соціальними системами
ім.академіка І.А. Зязюна**

(найменування центрального органу управління освітою, власник)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

«Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності»
(назва навчальної дисципліни)

ПРОГРАМА
нормативної навчальної дисципліни
підготовки _____ бакалавр _____
(назва освітньо-кваліфікаційного рівня)
напряму _____ 053 “Психологія” _____
(шифр і назва напряму)

Харків 2015 рік

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни **«Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності»** складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавр напряму (спеціальності) **«Психологія»**.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є теорія та практика анатомії та еволюції нервової системи людини як самостійної науки, що вивчає морфофункціональні особливості нервової системи та її відділів окремо.

Міждисциплінарні зв'язки: дисципліна **«Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності»** засновується на вивченні дисципліни **«Основи біології та генетики»** і є основою для вивчення у дисципліни .

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Анатомія нервової системи людини;
2. Еволюція нервової системи людини
3. Окремі відділи нервової системи людини.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни **«Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності»** полягає у наданні студентам систематизованих знань з анатомії та еволюції нервової системи людини та формування навичок проведення основних видів навчальних занять

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни **«Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності»** є

- формування знань із анатомічної будови нервової системи людини
- розвиток умінь і навичок визначити механізм взаємозв'язку окремих відділів нервової системи з проявами психічної діяльності;
- уміння формувати модель еволюції нервової тканини.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати :критичні періоди розвитку нервової системи в пренатальному та постнатальному періодах;хронологію розвитку відділів головного мозку;будову, функції та властивості нервової клітини; класифікацію нейронів;будову та класифікацію синапсів; види транспорту через клітину мембрану;структуру та класифікацію рецепторів; механізми збудження та гальмування нервової клітини;характеристику передання збудження по нервовим волокнам та нервової системи в цілому;функції відділів головного мозку; функції симпатичної та парасимпатичної нервової систем;поняття про дифузну, вузлову та трубчатую нервові системи; поняття про регенерацію та дегенерацію нервової тканини;мати уяву про фактори еволюції нервової системи.

вміти: визначити механізм взаємозв'язку окремих відділів нервової системи з проявами психічної діяльності; формувати модель еволюції нервової тканини; характеризувати відділи нервової системи і нейробіологічні основи у проявах психічної діяльності.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 години / 4 кредитів ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1 Анатомія нервової системи людини

Тема 1. Введення в курс Історія анатомії. Наукові галузі анатомії людини.

Історія анатомії людини. Методи вивчення анатомії та фізіології нервової системи людини та тварин: електроенцефалографія, функціональна комп'ютерна томографія, методи дослідження ЦНС, які використовують в клінічній та експериментальній медицині. Топографічна анатомія. Пластична анатомія. Вікова анатомія. Функціональна анатомія. Системна анатомія.

Тема 2. Анатомія нервової тканини. Нейрон. Глія.

Структурно-функціональна характеристика нервових та гліальних клітин. Функції органел нейрона. Властивості нервової клітини. Функціональна організація нейрону. Специфічні властивості нервової тканини

Тема 3. Синапс

Структурно-функціональна характеристика синапсів. Механізм синаптичної подання сигналу. Характеристика проведення збудження у синапсах. Медіатори та рецептори синапсів ЦНС.

Тема 4. Трансмембранний транспорт. Потенціал спокою. Потенціал дії

Потенціал спокою: іонні насоси у формуванні ПС, проникність клітинної мембрани та її поверхневі заряди у формуванні ПС, функції ПС у регуляції діяльності клітини. Потенціал дії: загальна характеристика, механізм виникнення.

Тема 5. Збудження та гальмування у функціонуванні центральної нервової системи.

Характеристика сенсорних рецепторів. Нервове волокно. Класифікація нервових волокон. Механізм проведення збудження по нервовому волокну. Характеристика проведення збудження по нервовим волокнам. Аксонний транспорт. Процес збудження нейронів. Характеристика розповсюдження збудження в ЦНС. Процес гальмування в ЦНС. Типи гальмування. Розповсюдження гальмування у нервовій системі

Тема 6. Лекція-екскурсія – Нервова система людини на препаративних експонатах. Препаровані експонати їх вигляд.

Препаровані експонати їх вигляд та виготовлення. Головний мозок, спинний мозок, вегетативна соматична нервова система у розрізах

Змістовий модуль 2 Еволюція нервової системи людини

Тема 7. Розвиток нервової системи

Розвиток головного мозку в онтогенезі згідно загальним принципам системогенезу та функціонування. Закладання нервової системи. Розвиток окремих відділів головного мозку.

Тема 8. Еволюція нервової системи

Дифузна, вузлова та трубкова нервова системи. Поняття про онто- та філогенез. Ектодермальні, рецепторні клітини. Ефекторні клітини. Нервові центри та вузли. Філогенез нервової системи

Тема 9 Дегенерація та регенерація нервової тканини.

Структурні та функціональні ушкодження нервової тканини. Можливості та етапи регенерації нервової тканини.

Змістовий модуль 3 Окремі відділи нервової системи людини.

Тема 10. Спинний мозок

Спинний мозок – структурно-функціональна організація. Спинальні нерви. Спинний мозок у реалізації нервових процесів

Тема 11. Головний мозок. Стовбур головного мозку

Стовбур головного мозку. Функції стовбура головного мозку. Складні рефлекси стовбура мозку. Ретикулярна формація стовбура мозку. Протибольова функція стовбура мозку. Провідникова функція. Організація центру дихання. Стовбурові відділи головного мозку у нервових процесах

Тема 12. Проміжний мозок

Проміжний мозок: таламус, гіпоталамус, епіфіз. Мозочок: організація та функції. Лімбічна система: структура та функції.

Тема 13 Нова кора головного мозку

Нова кора головного мозку: структурно-функціональна організація кори, сенсорні, асоціативні, рухові. Нова кора головного мозку: Міжпівкульові взаємовідносини.

Тема 14. Вегетативна нервова система.

Функціональні особливості ВНС та її відділи Симпатична нервова система. Парасимпатична нервова система.

Тема 15. Теорії болю.

Больові рецептори. Типи болю. Протибольова система. Фізіологія болі. Теорії болю. Больові рецептори. Типи болю.

Додаток Г
Навчальна програма

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства освіти і
науки,
молоді та спорту України
29 березня 2012 року № 384

Форма № Н-3.03

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

«Основи біології та генетики людини»
(назва навчальної дисципліни)

ПРОГРАМА
нормативної навчальної дисципліни
підготовки _____ бакалавр _____
(назва освітньо-кваліфікаційного рівня)
напряму _____ **6.030102 “Психологія”** _____
(шифр і назва напряму)

Харків
2015 рік

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни **«Основи біології та генетики людини»** складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавр напряму (спеціальності) «Психологія».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є явища спадковості і мінливості у людини на всіх рівнях його організації та існування: молекулярному, клітинному, організмовому, популяційному, біогеохімічному, а також вивчення сучасних аспектів генетики поведінки людини.

Міждисциплінарні зв'язки: дисципліна **«Основи біології та генетики людини»** засновується при вивченні дисципліни «Психофізіології» і є основою для вивчення дисципліни «Психогенетика».

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Основи біології та генетики
2. Генетичні основи розладів та клінічна генетика

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни **«Основи біології та генетики людини»** полягає у з'ясуванні ролі генетичних факторів у визначенні особливостей поведінки.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни **«Основи біології та генетики людини»** є

- дослідження:

- 1) механізмів збереження і передачі генетичної інформації від батьківських форм до дочірніх;
- 2) механізму реалізації цієї інформації у вигляді ознак і властивостей організмів у процесі їх індивідуального розвитку під контролем генів і впливом умов зовнішнього середовища;
- 3) типів, причин і механізмів мінливості всіх живих істот;
- 4) взаємозв'язку процесів спадковості, мінливості і відбору як рушійних чинників еволюції органічного міра.
- 5) методів боротьби з спадковими хворобами людини

б) розвиток умінь і навичок при вирішенні генетичних завдань

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати: предмет і задачі генетики; будову та функції еукаріотичної клітини; будову та функції хромосом, ДНК, РНК; види спадковості та мінливості; методи, якими оперує генетика людини; механізм реалізації спадкової інформації в ознаки організму; типи успадкування менделюючих ознак людини; хромосомне визначення статті; успадкування групи крові і резус-фактора; види мінливості та їх роль у патології людини; причину та механізм виникнення вад розвитку, видровливостей.

вміти: розв'язувати задачі з метою моделювання закономірностей моно- і дігібридного схрещування; складати і аналізувати родовід; прогнозувати ризик народжування хворих дітей у родині пробанду; відбирати групу ризику для направлення до МГК; прогнозувати хворих дітей у родині про банду.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 144 години / 4 кредитів ECTS.

Змістовий модуль 1. Основи біології та генетики

Тема 1. Введення в курс. Історія генетики.

Предмет, цілі і завдання генетики. Основні етапи становлення генетики як науки.

Тема 2. Основи класичної генетики

Основні поняття, з якими працює генетика: генотип, фенотип, алельні гени, домінантні та рецесивні ознаки людини. Гомо- та гетерозиготні організми. Поняття про пенетрантність та експресивність генів. Будова еукаріотичної клітини.

Тема 3. Матеріальні носії спадковості.

Будова і функції ядра, хромосом. Історія відкриття ДНК, її будова і функції. Докази генетичної ролі нуклеїнових кислот. РНК - її види та функції в клітині людини.

Тема 4. Життєвий цикл матеріальних носіїв спадковості.

Транскрипція ДНК. Реплікація РНК. Трансляція білка. Поняття «генетичний код». Види генів, їх функції.

Тема 5. Спадковість - один з головних об'єктів вивчення генетики

Поняття спадковості і її види. Хромосомна і позахромосомна спадковість. Закони Менделя та їх значення. Закономірності клітинного поділу.

Тема 6. Мінливість як одна з головних складових генетики

Генотипова і фенотипова мінливість їх види і значення в онтогенезі людини. Генна і генномна мутація як фактори ризику.

Тема 7. Аналіз спадковості людини.

Генеалогічний метод. Методика складання родоводів, їх аналіз. Близнюковий метод. Метод прийомних дітей. Цитогенетичний метод. Біохімічні методи дослідження в генетиці. Дерматогліфіка. Популяційно-статистичний метод. Молекулярно-генетичні методи.

Змістовий модуль 2. Генетичні основи розладів та клінічна генетика

Тема 8. Структура популяції і які у ній генетичні процеси

Популяційна генетика її цілі, завдання і предмет дослідження. Генетичні явища, що відбуваються в популяції: дрейф генів, ефект «пляшкового горлечка», «ефект засновника», аутбридинг і інбридинг, міграції генів, шлюбна асортативність. Частота алелей. Зчеплення зі статтю. Множинний алеїзм.

Тема 9. Біологічне різноманіття людства.

Поняття раси їх види і поширення. Основні ознаки людського розмаїття: статура, риси обличчя, пігментація, швидкість розвитку, міжрасові особливості темпераменту, групи крові, гістосумісність, функціональна асиметрія, реакції на фармакологічні засоби.

Тема 10. Статеві та гендерні відмінності людини

Хромосомне визначення статі людини. Статева диференціація та статеві гормони. Інтерсексуальні стани людини. Гендерні особливості у когнітивних здібностях та особливих властивостях. Гомосексуалізм.

Тема 11. Генетичний контроль сприйняття.

Генетика: зору, слуху, смакової чутливості, сприйняття запаху їх особливості та аспекти нормального та патологічного стану.

Тема 12. Генетичні основи психічних розладів.

Генетика: аутизму, порушення мовного розвитку та навчання, заїкання, дислексія, гіперкінетичний синдром.

Тема 13. Генетичні основи біохімічної залежності, соціальні захворювання.

Генетика алкоголізму, наркоманії, табакокуріння.

Тема 14. Генетичні основи розладів самоконтролю.

Гемблінг його види і роль в житті людини. Розлади харчування. Анорексія. Булемія.

Тема 15. Клінічна генетика.

Генетика захворювань людини: Альцгеймера, Дауна, шизофренія, Паркінсона, маніакально-депресивний психоз, Хорея Хантингтона, Фенілкетонурия, епілепсія, розсіяний склероз

Додаток Д
Навчальна програма

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства освіти і
науки,
молоді та спорту України
29 березня 2012 року № 384

Форма № Н-3.03

**Національний технічний університет «Харківський політехнічний
інститут»**

(повне найменування вищого навчального закладу)

**Кафедра педагогіки та психології управління соціальними системами
ім.академіка І.А. Зязюна**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

«Психофізіологія»

(назва навчальної дисципліни)

ПРОГРАМА

нормативної навчальної дисципліни

підготовки _____ бакалавр _____

(назва освітньо-кваліфікаційного рівня)

напряму _____ 053 “Психологія” _____

(шифр і назва напряму)

Харків 2015 рік

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «**Психофізіологія**» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавр напрямку (спеціальності) «Психологія».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є фізіологічні механізми психічних явищ на молекулярному та нейронному рівнях

Міждисциплінарні зв'язки: дисципліна «**Психофізіологія**» засновується на вивченні дисципліни «Загальна психологія», «Диференційна психологія»

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Фізіологічні основи психічних процесів та станів
2. Функціональні стани організму та вищої нервової діяльності

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни «**Психофізіологія**» полягає у дослідженні мозкових механізмів індивідуальних процесів та станів

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «**Психофізіологія**» є

- дослідження фізіологічних механізмів психічних явищ на молекулярному та нейронному рівнях;
- дослідження мозкових механізмів індивідуальних процесів та станів (сприйняття, увага, пам'ять, емоції, мислення, мова, сумління та інші)

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати: методи в психофізіологічних дослідженнях; характеристики та види уваги; сутність процесів обробки інформації; поняття орієнтовний рефлекс; суть реакції активації; характеристики моделюючої системи мозку; види пам'яті; часову організацію пам'яті; види та функції емоцій; механізм утворення емоцій; когнітивні процеси у генезі емоцій; функціональну асиметрію мозку; функції мови; розвиток мови; структуру процесу мислення; види та механізм виникнення сну

вміти: визначати механізм взаємозв'язку окремих відділів нервової системи з проявами психічної діяльності

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин / 4 кредитів ECTS.

Змістовий модуль 1. Фізіологічні основи психічних процесів та станів

Тема 1. Предмет психофізіології, її задачі та напрямки. Сучасні методи дослідження у психофізіології.

Предмет психофізіології, її завдання та напрямки. Сучасні методи психофізіологічних досліджень. Фіксування імпульсної активності нервових клітин. Електроенцефалографія. Магнітоенцефалографія. Томографія мозку. Ядерно-магнітна резонансна інтроскопія. Електроокулограма. Електрична активність шкіри.

Тема 2. Загальні властивості сенсорних систем.

Загальні властивості сенсорних систем. Психофізіологічна характеристика зорової сенсорної системи. Психофізіологічна характеристика слухової сенсорної системи. Психофізіологічна характеристика вестибулярної сенсорної системи. Психофізіологічна характеристика сомато-сенсорної системи. Психофізіологічна характеристика сенсорної системи ідентифікації запаху. Психофізіологічна характеристика смакової системи. Вісцеральна сенсорна система.

Тема 3. Передача та опрацювання сенсорних сигналів.

Відділи нервової системи. Характеристика відділів головного мозку. Анатомія нейрону. Характеристика нейроглії. Принципи нейрорецепції. Сприйняття та його властивості. Загальна схема структурної організації сенсорних систем. Етапи опрацювання інформації на рівні сенсорної клітини.

Тема 4. Ідентифікація та диференціація сигналів.

Ідентифікація та диференціація сигналів. Фізіологічне опрацювання сенсорних сигналів. Типи утворення коду сенсорної інформації. Детектування сигналів. Розпізнання образів. Адаптація сенсорної системи.

Тема 5. Загальні характеристики сенсорних систем.

Психофізіологія сенсорних процесів: зорова, слухова, вестибулярна, сомато-сенсорна, смакова, нюхова, вісцеральна системи.

Тема 6. Когнітивні процеси.

Мислення та його роль в організації поведінки. Особливості мислення та понять мислення. Типи мислення. Розвиток мислення. Операції мислення. Структури мозку у розв'язуванні задач мислення. Індивідуальні характеристики мислення. Мислення та його роль в організації поведінки. Потреби та їх класифікація. Мотивації: механізм формування та фази розвитку. Види мотивації та їх властивості. Схема формування мотиваційного стану. Домінуюча мотивація. Нейрофізіологічне забезпечення домінуючих мотивацій.

Тема 7. Увага.

Види уваги. Формування уваги. Структури мозку пов'язані із забезпеченням уваги. Увага та її властивості.

Тема 8. Потреби та мотивація.

Види потреб. Ієрархія потреб Маслоу. Мотивація та її види. Фізіологія формування потреб та мотивації.

Змістовий модуль 2. Функціональні стани організму та вищої нервової діяльності

Тема 9. Психофізіологія пам'яті.

Біологічна пам'ять та її види. Організація пам'яті за часом. Зв'язок коротко часової та довго часової пам'яті. Синоптичні процеси формування неграм пам'яті. Молекулярні механізми довго часової пам'яті. Характеристика механізмів спадкової та індивідуальної пам'яті. Концепція функціонального стану пам'яті. Концепція розподілу пам'яті. Пам'ять та електроенцефалограма.

Тема 10. Психофізіологія поведінки: активізація, програмування, регулювання.

Рухи та їх класифікація. Принципи керування рухами. Функціональна схема організації акту руху. Рівні організації рухів. Стратегія та тактика рухів.

Системи ініціації рухів. Рухові програми. Координація рухів. Формування рухової програми.

Тема 11. Психофізіологія мовлення.

Мовлення та її функції. Розвиток другої сигнальної системи. Характеристика мовного сигналу та апарату мовлення. Зони та центри кори великих півкуль другої сигнальної системи. Асиметрії великих півкуль в організації мовлення. Структури мозку, які беруть участь в керуванні голосовими реакціями.

Тема 12. Психофізіологія емоцій.

Емоції та їх класифікація. Функції емоцій. Функціональна схема організації емоцій. Емоції та індивідуальні відмінності. Розвиток емоцій. Системи мозку, які забезпечують формування та прояв емоцій.

Тема 13. Психофізіологія навчання.

Види навчання – неасоціативне, асоціативне та когнітивне.

Тема 14. Сон і сновидіння.

Активний наступ сну, позбавлення неспання. Єдиний процес або різні стану сну. Стадії повільного сну і швидкого сну. Сон в онто- і філогенезі людини. Потреба уві сні. Депривації сну сновидіння. Функціональне значення сну.

Тема 15. Психофізіологія та молекулярна генетика мозку.

Еволюційний аспект формування психіки. Філогенез нервової системи та мислення. Еволюція геному та еволюція мозку. Нейроеволюція та її зв'язок з психологією. Активність генів та когнітивний контроль. Молекулярно-генетичний рівень на учіння.

Тема 16. Системна психофізіологія.

Активність та реактивність. Системна детермінація активності нейронів. Суб'єктивність відображення. Системогенез. Проекція індивідуального опиту на структури мозку в нормі та патології. Характеристики індивідуальності. Інтегральна індивідуальність та її структура.

Додаток Е
Навчальна програма

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України
29 березня 2015 року № 384

Форма № Н - 3.04

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
“ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”

Кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«ЗООПСИХОЛОГІЯ ТА ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»

напрямок підготовки _____ Бакалавр _____

(шифр і назва напрямку підготовки)

спеціальність _____ 6.030102 «Психологія» _____

(шифр і назва спеціальності)

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета викладання навчальної дисципліни «Зоопсихологія та порівняльна психологія» полягає у наданні студентам систематизованих знань із зоопсихології та порівняльної психології та формування навичок аналізу механізмів розвитку психіки та поведінкових реакцій у тварин, на основі яких в процесі еволюції з'являється людська свідомість.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Зоопсихологія та порівняльна психологія» є:

- надання уявлення про походження та еволюцію психіки та засвоєння основних етапів еволюції психіки;
- вивчення психічної діяльності тварин;
- здійснення порівняльного аналізу психіки та поведінки тварин та людини,
- отримання студентами навичок застосування знань біологічних основ поведінки для об'єктивного аналізу психічних явищ у людини у психологічній практиці.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати: структуру, предмет, основні завдання та методи дисципліни «Зоопсихологія та порівняльна психологія»; наукові погляди про походження та еволюцію психіки; філогенетичні та онтогенетичні особливості та механізми психічної діяльності і поведінки тварин; загальну характеристику психічної діяльності тварин: інстинктивна поведінка, імпринтинг, навчання, елементарне мислення; особливості поведінки тварин різних рівнів організації; основні властивості психічної діяльності тварин; механізми комунікації тварин та передісторію виникнення людської мови; особливості групової поведінки та функціонування тваринних спільнот; характеристику інтелекту тварин у порівняльному аспекті з людиною; соціобіологічні передумови антропогенезу; походження свідомості людини.

вміти: аналізувати виявлення психічної діяльності тварин та людини; формулювати та обґрунтовувати висновки, оперувати поняттями та

застосовувати закономірності і теорії при поясненні явищ поведінки тварин; порівнювати, аналізувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки щодо пояснення різних форм поведінки тварин (шлюбні церемонії, батьківську поведінку, домінування, ігрову поведінку, наслідування); проводити порівняльний аналіз особливостей психічної діяльності людини та тварини; застосовувати природничо-науковий підхід, що базується на порівняльному аналізі, під час вирішування проблем та пошуку нестандартних рішень в своїй фаховій діяльності; використовувати зоопсихологічні знання для консультативної та психотерапевтичної практики.

Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Загальні закономірності еволюції психіки

Тема 1. Предмет та завдання зоопсихології та порівняльної психології.

Зоопсихологія та порівняльна психологія як окремі галузі психологічної науки. Теоретичні і практичні завдання зоопсихології та порівняльної психології. Зв'язок зоопсихології та порівняльної психології з іншими науками. Прикладне значення зоопсихології. Прикладна зоопсихологія та педагогіка. Анімалтерапія.

Тема 2 Історія розвитку зоопсихології та порівняльної психології.

Основні етапи розвитку зоопсихології та порівняльної психології. Еволюція ставлення людини до тварин. Уявлення про поведінку тварин у XVII–XVIII ст. Дослідження психічної діяльності та поведінки тварин у XIX – XXст. Праці Р. Реомюра, Г. Бюффона, Ж.-Б. Ламарка, Ф. Кюв'є. Основні напрямки досліджень у зоопсихології та порівняльній психології. Роботи етологів сучасності К. Лоренца, Н. Тінбергена та К. фон Фріша. Роботи видатних вітчизняних зоопсихологів Г. Чайченко, О. Губко, Д. Елькін, Л. Уланова, В. Протопопов. Актуальні проблеми та напрями досліджень сучасної зоопсихології та порівняльної психології.

Тема 3 Методологічні засади зоопсихології та порівняльної психології.

Загальні особливості зоопсихологічних досліджень. Можливості об'єктивного вивчення психіки тварин на основі аналізу їх поведінки. Традиційні та сучасні методи вивчення психіки тварин. Можливості об'єктивного вивчення психіки тварин на основі аналізу їх поведінки. Різноманітність методів дослідження: спостереження в природних умовах; спостереження в неволі, у тому числі в спеціально створених умовах; лабораторний експеримент; польовий експеримент; спеціальне навчання або формувальний експеримент. Уявлення про конкретні методики (способи отримання даних) в зоопсихології і порівняльній психології: метод лабіринту, метод обхідного шляху, метод відкритого поля, метод проблемної клітини, метод дресирування, вибір за зразком, відстрочений вибір, завдання гарматного типу, тест на "кмітливість", навчання мові жестів та ін.

Тема 4. Основні теорії зоопсихології

Класифікація теорій зоопсихології. Креаційні теорії зоопсихології. Передісторія формування і розвитку раціональних гіпотез в зоопсихології. Раціональні теорії в зоопсихології: теорії зоопсихологического антропоморфізму ("монізму згори"), теорії атомістичної зоопсихології, детерміністичні теорії в зоопсихології, теорії, побудовані на аналізі форм поведінки. Сучасні теоретичні проблеми зоопсихології.

Тема 5. Проблема походження психіки.

Уявлення про виникнення психіки в психології (рівні розвитку матерії). Проблема критерію психічного. Панпсихізм. Біопсихізм. Анімалпсихізм. Нейропсихізм. Анторпопсихізм. Проблема виникнення психіки с позицій еволюційно-системного підходу.

Тема 6. Закономірності еволюції психіки

Проблема еволюції психіки в психології. Рівні психічного відображення. Форми регуляції діяльності та їх розвиток. Закономірності змін структури діяльності в процесі розвитку психіки. Характеристика розвитку психіки, їх

зв'язок з умовами життя тварин. Ускладнення побудови нервової системи як передумови розвитку психіки. Схема опису рівня розвитку психіки тварин. Стадії та рівні розвитку психічного відображення у тварин за О. Леонт'євим та К. Фабрі. Сенсорна, перцептивна, інтелектуальна стадії розвитку психіки. Роль практичної діяльності, органів маніпулювання та рухової активності у розвитку психіки тварин. Стадія свідомості. Розвиток вищих психічних функцій у людини. Загальні закономірності розвитку психіки в філогенезі.

Тема 7. Порівняльний аналіз психіки тварин і людини.

Психологія тварин та людини: схожість та відмінність. Основні джерела і умови розвитку вищих психічних функцій. Порівняльні дослідження онтогенезу людини і тварин. Філогенез онтогенезу і турботи про потомство. Порівняльні дослідження антропогенетично значимих особливостей психіки на різних еволюційних рівнях. Навмисне перетворення об'єктів середовища. Здатність до символізування. Здатність до спільної діяльності. Здатність до усвідомлення себе. Здатність до засвоєння готового досвіду від інших. Вивчення розвитку психіки в антропогенезі (палеопсихологія). Біосоціальна природа психіки та поведінки людини.

Змістовий модуль 2. Психічна діяльність та поведінка

Тема 8. Научіння як основа набутої поведінки.

Научіння та його роль в розвитку психіки. Загальна характеристика типів научіння. Звикання та сенсібілізація як найпростіші форми научіння. Класичне та інструментальне научіння. Основні принципи інструментальної поведінки. "Закон ефекту" Торндайка. Оперантна поведінка або навчання. Реактивна поведінка. Інсайт. Асоціативне навчання. Перцептивне навчання. Латентне навчання. Імітаційне навчання, облігатне та факультативне. Імпринтинг. Генетична пам'ять. Філогенетичні рівні пам'яті.

Тема 9. Еволюція структури діяльності та відображення в антропогенезі.

Проблема вивчення походження свідомості. Відмінності між психікою людини та вищих антропоїдів (понгідів) за змістом відображення та

структурою діяльності. Основні погляди на психологічну сутність антропогенезу. Експериментальні докази наявності у вищих антропоїдів передумов, необхідних для розвитку свідомості в антропогенезі. Передумови появи нового засобу засвоєння досвіду у вищих антропоїдів.

Тема 10. Фізіологічні основи поведінки.

Безумовні рефлекси. Умовні рефлекси. Умови утворення умовних рефлексів. Збудження і гальмування. Проблема спадкоємства умовних рефлексів. Зриви вищої нервової діяльності у тварин. Уявлення про типи вищої нервової діяльності. Нейрогуморальна регуляція поведінки.

Тема 11. Інстинктивна поведінка .

Вроджена та набута поведінка. Поняття інстинкту. Зовнішні та внутрішні чинники інстинктивної поведінки. Реалізація видового досвіду. Етологічна концепція інстинктивної поведінки. „Психогідралічна модель” К. Лоренца. Комплекси фіксованих дій, їх риси. Структура інстинктивної поведінки: пошукова та завершальна фази, їх особливості. Порівняльна характеристика інстинктивної та набутої поведінки. Пластичність інстинктивної поведінки.

Тема 12. Основні форми поведінки тварин.

Класифікація та структура поведінки у тварин. Типи адаптивної поведінки. Демонстративна поведінка. Ритуалізація поведінки. Територіальна поведінка. Шлюбна поведінка. Егоцентричність поведінки. Захисна поведінка. Агресивна поведінка та її механізми. Природа агресії. Особливості прояву агресії у тварин та людини. Видова специфіка тваринної поведінки. Індивідуальна поведінка та психічні процеси у тварин.

Тема 13. Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі.

Розвиток психічної діяльності в пренатальному періоді. Розвиток психічної діяльності у ранньому постнатальному періоді. Ранній досвід. Взаємозв'язки між компонентами раннього постнатального розвитку поведінки. Пізнавальні аспекти ранньої постнатальної поведінки. Розвиток психічної діяльності в ювенільному періоді. Загальна характеристика гри у тварин.

Формування спілкування в іграх тварин. Пізнавальна функція ігрової активності тварин.

Тема 14. Соціальна поведінка тварин.

Соціобіологія. Психологія групової поведінки тварин та функціонування тваринних спільнот. Репродуктивна поведінка та шлюбні церемонії. Статевий диморфізм. Батьківська поведінка. Піклування про потомство. Домінування та ієрархія, їх типи. Ранги особин. Ігрова поведінка. Дослідницька поведінка. Особливості групової поведінки тварин. Угрупування тварин. Типи скупчень (агрегації) тварин. Популяції тварин, регуляція їх щільності. Міграції тварин. Психологічні аспекти міжвидових відносин. Особливості взаємовідносин тварин з людиною.

Тема 15. Комунікація у тварин.

Особливості комунікації в тваринному світі. Засоби комунікації у тваринному світі запах, поза, дотик, крик, колір, танці та інші. Біологічне сигнальне поле. Органи чуття. Аналізатори. Тактильна чутливість. Дотик. Хемокомунікація. Зорова комунікація. Акустична комунікація. Спілкування у тварин. Мова тварин та мова людини: спільне та відмінне. Засвоєння вищими мавпами елементів мови. Навчання тварин мов-посередників.

Тема 16. Елементарне мислення тварин.

Мислення людини та розумова діяльність тварин. Визначення поняття мислення тварин. Проблема інтелекту тварин. Експерименти з вивчення мислення тварин. «Емпіричні закони» та елементарні логічні завдання. Рівні узагальнення та абстрагування, доступні тваринам. Здатність тварин до символізації. Роль розумової діяльності в поведінці тварин.

Додаток Ж

Анкета з питань формування професійної базової компетенції при вивченні природничонаукових дисциплін (для майбутніх бакалаврів з психології)

Шановні студенти просимо Вас дати вичерпні відповіді на наведені нижче питання. Вкажіть будь ласка:

1. Спеціальність, курс, ваш вік

2. Як Ви вважаєте, чи потрібні знання з природничонаукових дисциплін фахівцям вашого напрямку?

3. Як Ви вважаєте, як впливають знання з природничонаукових дисциплін на професійну підготовку майбутнього бакалавра з психології?

4. Як Ви самі оцінюєте свій рівень володіння знаннями з природничонаукових дисциплін?

5. Що не влаштовує у змісті природничонаукових дисциплін? Ваші побажання щодо вдосконалення їх змісту

6. Як Ви вважаєте, фахівець з психології і надалі опонуватиме знаннями з природничонаукових дисциплін чи ні?

Додаток 3

Опитувальник знань з природничонаукових дисциплін майбутніх бакалаврів з психології

Шановні студенти просимо Вас відповісти на питання опитувальника.

Бали за кожне питання:

Елементарний рівень – 1,0 бал Достатній – 4,0-5,0 балів

Середній рівень – 2,0-3,0 бали Високий – 6,0 і більше балів

А. Природничонаукові дисципліни вивчають:

Б. Клітина людини складається з:

В. За передачу спадкової інформації відповідає:

Г. Людина має певну кількість систем організму їх:

Д. Нервова система людини поділяється на:

Ж. Загальні положення клітинної теорії:

З. Головний мозок складається з:

К. Молекула ДНК складається з:

Л. Нейрогуморальна регуляція поведінки

М. Інстинкт – поняття та вид:

Н. Умовні рефлекси та умови утворення умовних рефлексів

Додаток К

Анкета визначення значущості природничонаукових дисциплін у
підготовці майбутніх бакалавра з психології

Шановний респонденте!

Вам пропонується визначити дисципліни, що більшою або меншою мірою сприяють якій професійній підготовці майбутнього бакалавра з психології. Просимо Вас встановити бал від 1 до 5, де 1 – найменшою мірою сприяє, 5 – найбільшою мірою сприяє професійній підготовці майбутнього психолога.

№ з/п	Назва дисципліни	Бал
	Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності	
	Антропология	
	Основи біології та генетики людини	
	Зоопсихология та порівняльна психология	
	Психофізіологія	

Додаток Л

Анкета визначення інтересу до вивчення природничонаукових дисциплін

Шановний респонденте!

Вам пропонується визначити ваше ставлення до вивчення природничонаукових дисципліну ЗВО. Оцініть кожен дисципліну природничонаукового циклу, чи зацікавлені ви у її вивченні.

1. Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності

- Вивчаю з інтересом
- Вивчаю тому, що треба
- Не вважаю цікавими

2. Антропологія

- Вивчаю з інтересом
- Вивчаю тому, що треба
- Не вважаю цікавими

3. Основи біології та генетики людини

- Вивчаю з інтересом
- Вивчаю тому, що треба
- Не вважаю цікавими

4. Зоопсихологія та порівняльна психологія

- Вивчаю з інтересом
- Вивчаю тому, що треба
- Не вважаю цікавими

5. Психофізіологія

- Вивчаю з інтересом
- Вивчаю тому, що треба
- Не вважаю цікавими

Додаток М

Профіль програми
освітнього ступеня бакалавр

за спеціальністю	053	Психологія
спеціалізація	053-01	Психологія

Тип та обсяг програми	Освітньо-професійна, 240 кредитів ЄКТС / 4 роки
Вищий навчальний заклад	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
Ліцензія	Серія АЕ № 636487 від 17.06.2015 р.
Акредитація	Сертифікат РД-IV №2158945 від 12.08.2013 р. термін дії до 1 липня 2023р.
Рівень програми, тип диплома	Перший рівень вищої освіти, одиничний
Галузь знань	5 Соціальні та поведінкові науки
Кваліфікація	Бакалавр психології
	Спеціалізація Психологія

		Мета програми
		Формування готовності до професійної діяльності прикладного та практичного психолога; Надання студентам інформації з психології як теоретичного, прикладного та практичного характеру ; забезпечити розвиток професійної компетентності, необхідної для ефективної професійної діяльності майбутнього психолога.
		Характеристика програми
	<i>Предметна область, напрям</i>	- Об'єкт - Психологічні аспекти діяльності та поведінки людини. - Цілі навчання: формування загальних компетентностей (інструментальних, міжособистісних, системних) та професійних компетентностей (знання і розуміння, когнітивні уміння й навички, практичні навички), які дозволять ефективно виконувати функціональні обов'язки; - Теоретичний зміст предметної області: професійні компетентності психолога, особливості проведення психологічних досліджень, особливості використання психологічних методик, теорія та практика формування лідера, психологія управлінської діяльності лідера, математичні методи в психології, педагогічна психологія, вікова психологія, психологія праці та інженерна психологія, психологічна безпека діяльності та здоров'я людини. - Методи – теоретичні, емпіричні, статистичні; методики – індивідуальні, групові, фронтальні; технології – особистісно-

		орієнтовані, неперервної освіти, студентоцентровані, інформаційно-комунікаційні; - Інструменти та обладнання: інформаційно-комунікаційні засоби навчання, дидактичні матеріали, засоби педагогічного контролю
	<i>Фокус програми: загальна \ спеціальна</i>	Формування теоретичної та практичної готовності до професійної діяльності майбутнього психолога
	<i>Орієнтація програми</i>	професійна
	<i>Особливості програми</i>	- Практична підготовка містить: комплексний тренінг на базі Центра лідерства; - Можливість викладання певних предметів іноземною мовою; - Складова, направлена на розкриття сутності лідерства в освіті та професійній діяльності - Можливість отримання подвійного диплому з польським університетом
		Працевлаштування та продовження освіти
	<i>Працевлаштування</i>	Випускники вищого навчального закладу за кваліфікацією “бакалавр з психології” будуть переважно працювати в таких галузях народного господарства, як охорона здоров’я, фізична культура та соціальне забезпечення; освіта; наука і наукове обслуговування; об’єднання громадян.
	<i>Продовження освіти</i>	Бакалавр може продовжити навчання на ОКР «магістр»
		Стиль та методика навчання
	<i>Підходи до викладання та навчання</i>	Компетентнісний підхід, студентоцентроване навчання, проблемно-орієнтоване навчання, електронне навчання в системі Moodle, самонавчання, навчання на основі досліджень
	<i>Система оцінювання</i>	Усні та письмові екзамени, заліки, захист курсових робіт (проектів), захист звіту з практики, публічний виступ з науковою доповіддю, захист кваліфікаційної роботи
		Програмні компетентності
	<i>Загальні (універсальні)</i>	ЗК-1 – Здатність до письмової та усної комунікації, уміння логічно вірно, аргументовано і ясно будувати усну та письмову мову, готовність до використання однієї з іноземних мов ЗК-2 – Розуміти сутність культури, її місце і роль у житті людини і суспільства, ЗК-3-Здатність і готовність володіти основними методами, способами та засобами одержання, оцінювання, збереження, переробки та використання інформації з різних джерел, які необхідні для рішення наукових і професійних завдань ЗК-4- Здатність володіти основами взаємодії людини з техносферою, виявляти та вивчати ризики надійності системи «Людина – життєве середовище» ЗК-5 – Знання та розуміння предметної галузі та розуміння професії ЗК-6- Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій

		<p>ЗК-7- Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел</p> <p>ЗК-8-Здатність оцінювати та забезпечувати якість робіт, що виконуються</p> <p>ЗК-9 - Визначеність і наполегливість стосовно поставлених завдань і взятих обов'язків</p> <p>ЗК- 10- Здатність діяти соціально відповідально та громадянсько свідомо</p>
	<i>Спеціальні (фахові)</i>	<p>ПК – 1 - Володіти методами формування лідерського потенціалу для ефективної управлінської та суспільної діяльності</p> <p>ПК – 2 - Навички аналізу та оцінювання процесу взаємодії й комунікації в діяльності колективу, організаційній та суспільній діяльності</p> <p>ПК3 - Аналізувати теоретичні та методичні підходи дослідження когнітивних, емоційно-вольових процесів, психічних станів та якостей особистості.</p> <p>ПК4 - Аналізувати соціально-психологічні характеристики розвитку особистості в онтогенезі</p> <p>ПК5 - Навички аналізу та оцінювання процесів міжособистісної та групової взаємодії</p> <p>ПК6 - Володіти методами прогнозування та управління процесами соціально-психологічної взаємодії</p> <p>ПК7 - Надавати психологічну допомогу особистості в проблемних життєвих ситуаціях</p> <p>ПК8 - Описувати екстремальні, кризові, травмуючі ситуації</p> <p>ПК9 - Вміти застосовувати методи психологічної діагностики, експертизи, статистичної та аналітичної обробки інформації.</p> <p>ПК10 - Здійснювати аналіз, враховуючи дерматогліфічні, гематологічні та одонтологічні особливості викопних і сучасних людей</p>
Програмні результати навчання		
Загальна підготовка		
		<p>РН-1 – Володіти письмовою та усною комунікацією, іноземною мовою.</p> <p>РН-2 – Оцінювати сутність культури і її місце у розвитку суспільства.</p> <p>РН – 3 – Може використовувати методи переробки інформації</p> <p>РН – 4 – Володіти основами взаємодії людини з техносферою.</p> <p>РН – 5- Знати предметну галузь</p> <p>РН – 6 – Володіти навичками аналізу інформаційних і комунікаційних технологій</p> <p>РН – 7 – Обробляти та аналізувати наукові джерела</p> <p>РН – 8 – Проектувати наукові завдання</p> <p>РН – 9 – Брати на себе відповідальність за вирішення професійних завдань</p> <p>РН – 10 – Аналізувати суспільні відносини громадсько свідомо</p>
Професійна підготовка		
		<p>РН-1 - Може проектувати програми з удосконалення управлінської діяльності та загальноорганізаційних процесів шляхом розвитку лідерського потенціалу особистості керівника</p> <p>РН-2 - Оцінювати ефективність процесу взаємодії й комунікації в різних видах діяльності фахівця</p> <p>РН-3 - Робити висновки, щодо психологічних витоків та наслідків дії на особистість психічних процесів, станів та якостей.</p>

<p>PH-4 - Оцінювати етапи розвитку особистості в процесі навчання, виховання та інших аспектів життєдіяльності людини</p> <p>PH-5 - Оцінювати місце особистості у групі, робити висновки щодо психологічної характеристики групи та групової взаємодії</p> <p>PH-6 - Може проектувати програми щодо соціально-психологічних процесів</p> <p>PH-7 - Аналізувати стан особистості та її життєвої ситуації, створювати програми щодо подолання проблемних ситуацій</p> <p>PH-8 - Володіти навиками аналізу кризових, травмуючих, екстремальних, ситуацій</p> <p>PH-9 - Планувати виконання дослідницької або консультативної роботи з урахуванням методів підбору, аналізу, статистичної обробки та інтерпретації даних.</p> <p>PH-10 - Досліджувати людину за допомогою соматоскопії та антропометрії; досконале вміння вимірювання антропометричних точок.</p>

Додаток Н

Опитувальник особистісних якостей майбутнього бакалавра з психології

Шановний респонденте!

Вам пропонується визначити якими на ваш погляд особистісними якостями повинен володіти майбутній бакалавр з психології.

Назвіть та охарактеризуйте п'ять особистісних якостей бакалавра з психології.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Додаток П

Анкета визначення внутрішньої мотивації

Шановний респонденте! Вам пропонується визначити ваше ставлення до вивчення природничонаукових дисциплін у ЗВО. Оцініть за 4-бальною системою наведені нижче питання за значимістю для Вас: 1 бал відповідає мінімальній значущості мотиву, 4 балів – максимальної.

1. Мені подобається дізнаватись щось нове при вивченні природничонаукових дисциплін.
2. Природничонаукові дисципліни – не цікаві та зайві у підготовці психологів.
3. Я самостійно вивчаю деякі питання з природничонаукових дисциплін, на мою думку, необхідних для моєї майбутньої професії.
4. Я вважаю, що для повного оволодіння професією всі природничонаукові дисципліни потрібно вивчати однаково глибоко.
5. Я вивчаю природничонаукові дисципліни так, щоб бути кращим за інших у групі.
6. Я захоплююсь природничо-науковими темами.
7. Я вивчаю теми природничонаукових дисциплін тільки коли знаю, що буде опитування, а також перед контрольною, заліком, іспитом.
8. Я хочу навчатися природничонаукових дисциплінам так, щоб не бути гіршим за інших у групі.
9. Я відчуваю задоволення від аналізу важких тем на заняттях з природничонаукових дисциплін.
10. Для мене дуже важливо – оцінка, яку я отримую при вивченні природничонаукових дисциплін.
11. Теми, які ми вивчаємо на природничонаукових дисциплінах є важливими, цікавими та перспективними.

Додаток Р

Анкета визначення сформованості усвідомлення студентами значущості природничонаукових дисциплін

Шановні студенті просимо Вас дати вичерпні відповіді та аргументувати наведені нижче питання. Вкажіть будь ласка:

1. Як Ви вважаєте, чи потрібні знання з природничонаукових дисциплін майбутнім бакалаврам з психології?

☐ «Так»	☐ «Скоріше так, чим ні»
☐ «Скоріше ні, чим так»	☐ «Ні»
-

2. Як Ви вважаєте, чи важливі базові професійні компетенції, сформовані при вивченні природничонаукових дисциплін, у подальшій професійній підготовці бакалаврів з психології (у вивченні дисциплін професійної підготовки)?

☐ «Так важливі»	☐ «Скоріше важливі, чим ні»
☐ «Скоріше не важливі, чим так»	☐ «Ні, не важливі»
-

3. Як Ви вважаєте, чи зацікавлені ви у вивченні природничонаукових дисциплін і чому?

☐ «Так»	☐ «Скоріше так, чим ні»
☐ «Скоріше ні, чим так»	☐ «Ні»
-
-

Додаток С

Опитувальник діагностики особистісних якостей

Шановний респондент!

Просимо Вас оцінити наступні особистісні якості майбутнього бакалавра з психології.

Особистісні якості		Рівень розвитку			
		Елемент. 1 бал	Середній 2 бали	Достатній 3 бали	Високий 4 бали
Психічні функції	Концентрація уваги та її розподіл				
	Розвиток пам'яті				
	Аналітичне мислення				
Усього балів					
Професійно зумовлені якості	Здатність до лідерства				
	Відповідальність				
	Доброзичливість				
	Толерантність				
Усього балів					
Загальна кількість балів					

Додаток Т

Комунікативні та організаторські схильності (В.В. Синявський,
В.А. Федорошин (КОС))

Шановні студенті просимо Вас дати вичерпні відповіді на наведені нижче питання.

Інструкція: на кожне питання слід відповісти «так» або «ні». Якщо вам важко у виборі відповіді, необхідно все-таки схилитися до відповідної альтернативи (+) або (-).

Текст опитувальника

1. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
2. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
3. Чи довго Вас турбує почуття образи, заподіяне Вам кимось із Ваших товаришів?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації?
5. Чи є у Вас прагнення до встановлення нових знайомств з різними людьми?
6. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
7. Чи вірно, що Вам приємніше і простіше проводити час з книгами або за яким-небудь іншим заняттям, ніж з людьми?
8. Якщо виникли будь-які перешкоди в здійсненні Ваших намірів, чи легко Ви відступаєте від них?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші Вас за віком?
10. Чи любите Ви придумувати і організовувати зі своїми товаришами різні ігри та розваги?
11. Чи важко Ви включаєтеся в нову для Вас компанію?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які потрібно було б виконати сьогодні?

13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви домагатися, щоб Ваші товариші діяли відповідно з Вашою думкою?
15. Чи важко Ви освоюєтеся в новому колективі?
16. Чи вірно, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обов'язків, зобов'язань?
17. Чи прагнете Ви при слушній нагоді познайомитися і поговорити з новою людиною?
18. Чи часто у вирішенні важливих справ Ви приймаєте ініціативу на себе?
19. Чи дратують Вас оточуючі люди і чи хочеться Вам побути на самоті?
20. Чи правда, що Ви зазвичай погано орієнтуєтеся в незнайомій для Вас обстановці?
21. Чи подобається Вам постійно знаходитися серед людей?
22. Чи виникає у Вас роздратування, якщо Вам не вдається закінчити розпочату справу?
23. Чи відчуваєте Ви почуття утруднення, незручності, якщо доводиться проявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?
24. Чи правда, що Ви втомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?
25. Чи любите Ви брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси Ваших товаришів?
27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих Вам людей?
28. Чи вірно, що Ви рідко прагнете довести свою правоту?
29. Чи вважаєте Ви, що Вам не дуже важко внести пожвавлення в малознайому Вам компанію?
30. Чи приймаєте ви участь у громадській роботі в школі?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?

32. Чи вірно, що Ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не було відразу прийняте Вашими товаришами?
33. Чи відчуваєте Ви себе невимушено, потрапивши в незнайому Вам компанію?
34. Чи охоче Ви приступаєте до організації різних заходів для своїх товаришів?
35. Чи правда, що Ви не відчуваєте себе досить упевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?
36. Чи часто Ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?
37. Чи вірно, що у Вас багато друзів?
38. Чи часто Ви соромитесь, відчуваєте незручність при спілкуванні з малознайомими людьми?
39. Чи правда, що Вас лякає перспектива опинитися в новому колективі?
40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено відчуваєте себе в оточенні великої групи своїх товаришів?

Обробка результатів і інтерпретація

Комунікативні здібності – відповіді "так" на наступні питання: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37; і "ні" на питання: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

Організаторські здібності – відповіді "так" на наступні питання: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38; і "ні" на питання: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Підраховується кількість співпадаючих з ключем відповідей по кожному розділу методики.

Рівні комунікативних і організаторських схильностей

Сума балів	1 – 5	6 – 10	11 – 15	16 – 20
Рівень	елементарний	середній	достатній	високий

Додаток У

Анкета визначення сформованості емпатичних здібностей майбутніх бакалаврів з психології

Шановні студенті просимо вас оцініть, властиві лі вам такі особливості, чи згодні ви з твердженнями (відповідь "так" або "ні").

Тестовий матеріал (питання).

1. У мене є звичка уважно вивчати обличчя і поведінку людей, щоб зрозуміти їх характер, нахили, здібності.
2. Якщо оточуючі виявляють ознаки нервозності, я зазвичай залишаюся спокійним.
3. Я більше вірю доводам свого розуму, ніж інтуїції.
4. Я вважаю цілком доречним для себе цікавитися домашніми проблемами товаришів по службі.
5. Я можу легко увійти в довіру до людини, якщо буде потрібно.
6. Зазвичай я з першої ж зустрічі вгадую «споріднену душу» в нову людину.
7. Я з цікавості зазвичай заводжу розмову про життя, роботу, політику з випадковими попутниками в поїзді, літаку.
8. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточуючі чимось пригнічені.
9. Моя інтуїція – більш надійний засіб розуміння оточуючих, ніж знання або досвід.
10. Виявляти цікавість до внутрішнього світу іншої особистості – нетактовно.
11. Часто своїми словами я ображаю близьких мені людей, не помічаючи того.
12. Я легко можу уявити себе будь-яким тваринам, відчутти його поведки і стану.
13. Я рідко говорю про причини вчинків людей, які мають до мене безпосереднє відношення.
14. Я рідко приймаю близько до серця проблеми своїх друзів.

15. Зазвичай за кілька днів я відчуваю: щось має статися з близькою мені людиною, і очікування виправдовуються.

16. У спілкуванні з діловими партнерами зазвичай намагаюся уникати розмов про особисте.

17. Іноді близькі дорікають мене в черствості, неувважності до них.

18. Мені легко вдається копіювати інтонацію, міміку людей, наслідуючи їм.

19. Мій цікавий погляд часто бентежить нових партнерів.

20. Чужий сміх зазвичай заражає мене.

21. Часто, діючи навмання, я, тим не менш, знаходжу правильний підхід до людини.

22. Плакати від щастя нерозумно.

23. Я здатний повністю злитися з коханою людиною, як би розчинившись в ньому.

24. Мені рідко зустрічалися люди, яких я розумів би без зайвих слів.

25. Я мимоволі або з цікавості часто підслуховую розмови сторонніх Людей.

26. Я можу залишатися спокійним, навіть якщо всі навколо мене хвилюються.

27. Мені простіше підсвідомо відчути сутність людини, ніж зрозуміти його, "розклавши по полицках".

28. Я спокійно ставлюся до дрібних неприємностей, які трапляються у кого-небудь з членів сім'ї.

29. Мені було б важко задушевно, довірливо розмовляти з настороженим, замкнутою людиною.

30. У мене творча натура – поетична, художня, артистична.

31. Я без особливої цікавості вислуховую сповіді нових знайомих.

32. Я засмучуюсь, якщо бачу, що плаче людини.

33. Моє мислення більше відрізняється конкретністю, строгістю, послідовністю, ніж інтуїцією.

34. Коли друзі починають говорити про свої неприємності, я вважаю за краще перевести розмову на іншу тему.

35. Якщо я бачу, що у кого-то з близьких погано на душі, то зазвичай утримуюся від розпитувань.

36. Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей Вкажіть будь ласка:

Шкальні оцінки виконують допоміжну роль у інтерпретації основного показника – рівня емпатії. Сумарний показник теоретично може змінюватися у межах від 0 до 36 балів.

30 балів і вище – високий рівень емпатії;

29-22 – достатній;

21-15 – середній;

менше 14 балів – елементарний.

Додаток Ф

Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі

Опитувальник містить 128 оціночних суджень, з яких в кожному з 8 типів відносин утворюються 16 пунктів, упорядкованих по висхідній інтенсивності. При обробці підраховується кількість відносин кожного типу.

Текст опитувальника:

1. Інші думають про нього прихильно
2. Справляє враження на оточуючих
3. Вміє розпоряджатися, наказувати
4. Вміє настояти на своєму
5. Має почуття гідності
6. Незалежний
7. Здатний сам подбати про себе
8. Може проявляти байдужість
9. Здатний бути суворим
10. Строгий, але справедливий
11. Може бути щирим
12. Критичний до інших
13. Любить поплакатися
14. Часто сумний
15. Здатний виявляти недовіру
16. Часто розчаровується
17. Здатний бути критичним до себе
18. Здатний визнати свою неправоту
19. Охоче підпорядковується
20. Поступливий
21. Вдячний
22. Захоплюється, схильний до наслідування

- 23.Поважний
- 24.Той, хто шукає схвалення
- 25.Здатний до співпраці, взаємодопомоги
- 26.Прагне ужитися з іншими
- 27.Доброзичливий, доброзичливий
- 28.Уважний, ласкавий
- 29.Делікатний
- 30.Підбадьорливий
- 31.Чуйний на заклики про допомогу
- 32.Безкорисливий
- 33.Здатний викликати захоплення
- 34.Користується в інших повагою
- 35.Володіє талантом керівника
- 36.Любить відповідальність
- 37.Впевнений в собі
- 38.Самовпевнений, напористий
- 39.Діловитий, практичний
- 40.Любить змагатися
- 41.Стійкий і завзятий, де треба
- 42.Невблаганний, але неупереджений
- 43.Дратівливий
- 44.Відкритий, прямолінійний
- 45.Не терпить, щоб їм командували
- 46.Скептичний
- 47.На нього важко справити враження
- 48.Образливий, делікатне
- 49.Легко ніяковіє
- 50.Невпевнений у собі
- 51.Поступливий
- 52.Скромний

53. Часто вдається до допомоги інших
54. Дуже шанує авторитети
55. Охоче приймає поради
56. Довірливий і прагне радувати інших
57. Завжди люб'язний в обходженні
58. Дорожить думкою оточуючих
59. Комунікабельний, злагідний
60. Серцевий
61. Добрий, вселяє впевненість
62. Ніжний, м'якосердий
63. Любить піклуватися про інших
64. Безкорисливий, щедрий
65. Любить давати поради
66. Справляє враження значного людини
67. Начальницькому владний
68. Владний
69. Хвалькуватий
70. Гордовитий і самовдоволений
71. Думає тільки про себе
72. Хитрий, розважливий
73. Нетерпимий до помилок інших
74. Корисливий
75. Відвертий
76. Часто недружелюбний
77. Озлоблений
78. Скаржник
79. Ревнивий
80. Довго пам'ятає свої образи
81. Самобічующійся
82. Сором'язливий

- 83.Безініціативний
- 84.Лагідний
- 85.Залежний, несамостійний
- 86.Любить підкорятися
- 87.Надає іншим приймати рішення
- 88.Легко потрапляє в халепу
- 89.Легко піддається впливу друзів
- 90.Готовий довіритися кожному
- 91.Прихильний до всіх без розбору
- 92.Всім симпатизує
- 93.Прощає все
- 94.Переповнений надмірним співчуттям
- 95.Великодушний, терпимо до недоліків
- 96.Прагне протегувати
- 97.Прагне до успіху
- 98.Чекає захоплення від кожного
- 99.Розпоряджається іншими
100. Деспотичний
101. Сноб, судить про людей лише за рангом і достатку
102. Марнославний
103. Егоїстичний
104. Холодний, черствий
105. Уїдлиий, глузливий
106. Злий, жорстокий
107. Часто гнівливий
108. Байдужа, байдужий
109. Злопам'ятний
110. Пройнятий духом протиріччя
111. Упертий
112. Недовірливий, підозрілий

- 113. Боязкий
- 114. Сором'язливий
- 115. Відрізняється надмірної готовністю підкорятися
- 116. М'якотілий
- 117. Майже ніколи нікому не заперечує
- 118. Нав'язливий
- 119. Любить, щоб його опікали
- 120. Надмірно довірливий
- 121. Прагне знайти розташування кожного
- 122. З усіма погоджується
- 123. Завжди доброзичливий
- 124. Любить всіх
- 125. Занадто поблажливий до оточуючих
- 126. Намагається втішити кожного
- 127. Піклується про інших на шкоду собі
- 128. Псує людей надмірною добротою

Отримані бали переносяться на діаграму, при цьому відстань від центру кола відповідає числу балів по даній Октант (мінімальне значення – 0, максимальне – 16). Кінці таких векторів з'єднуються і утворюють профіль, що відображає уявлення про особистість даної людини (окреслений простір заштриховується).

Методичний прийом дозволяє вивчати типи ставлення до оточуючих:

I. Авторитарний

13-16 – диктаторський, владний, деспотичний характер, тип сильної особистості, яка лідирує у всіх видах групової діяльності. Всіх наставляє, повчає, в усьому прагне покладатися на свою думку, не вміє приймати поради інших. Навколишні відзначають цю владність, але визнають її.

9-12 – домінантний, енергійний, компетентний, авторитетний лідер, успішний у справах, любить давати поради, вимагає до себе поваги.

0-8 – впевнена у собі людина, але не обов'язково лідер, завзятий і наполегливий.

Егоїстичний

13-16 – прагне бути над усіма, але одночасно в стороні від усіх, самозакоханий, розважливий, незалежний, себелюбний. Труднощі перекладає на оточуючих, сам належить до них кілька відчужено, хвалькуватий, самовдоволений, зарозумілий.

0-12 – егоїстичні риси, орієнтація на себе, схильність до суперництва.

I. Агресивний

13-16 – жорсткий і ворожий по відношенню до оточуючих, різкий, жорсткий, агресивність може доходити до асоціальної поведінки.

9-12 – вимогливий, прямолінійний, відвертий, строгий і різкий в оцінці інших, непримиренний, схильний у всьому звинувачувати оточуючих, насмішуватий, іронічний, дратівливий.

0-8 – впертий, завзятий, наполегливий і енергійний.

II. Підозрілий

13-16 – відчужений по відношенню до ворожого та злісного світу, підозрілий, образливий, схильний до сумніву в усьому, злопам'ятний, постійно на всіх скаржиться, всім незадоволений (шизоїдний тип характеру).

9-12 – критичний, нетовариський, відчуває труднощі в інтерперсональних контактах через невпевненість в собі, підозрілості і страху поганого ставлення, замкнутий, скептичний, розчарований в людях, потайний, свій негативізм проявляє у вербальній агресії.

0-8 – критичний по відношенню до всіх соціальних явищ і оточуючим людям.

III. Підпорядковується

13-16 – покірний, схильний до самоприниження, слабовільний, схильний поступатися всім і в усьому, завжди ставить себе на останнє місце

і засуджує себе, приписує собі провину, пасивний, прагне знайти опору в кому-небудь більш сильному.

9-12 – сором'язливий, лагідний, легко ніяковіє, схильний підкорятися сильнішому без урахування ситуації.

0-8 – скромний, боязкий, поступливий, емоційно стриманий, здатний підпорядковуватися, не має власної думки, слухняно і чесно виконує свої обов'язки.

I. Залежний

13-16 – різко невпевнений у собі, має нав'язливі страхи, побоювання, тривожиться за будь-якого приводу, тому залежимо від інших, від чужої думки.

9-12 – слухняний, боязкий, безпорадний, не вміє проявити опір, щиро вважає, що інші завжди праві.

0-8 – конформний, м'який, очікує допомоги і порад, довірливий, схильний до захоплення оточуючими, ввічливий.

II. Доброзичливий

9-16 – доброзичливий і люб'язний з усіма, орієнтований на прийняття і соціальне схвалення, прагне задовольнити вимоги всіх, "бути хорошим" для всіх без урахування ситуації, прагне до цілей мікрогруп має розвинені механізми витіснення і придушення, емоційно лабільний (істероїдний тип характеру) .

0-8 – схильний до співпраці, кооперації, гнучкий і компромісний при вирішенні проблем і в конфліктних ситуаціях, прагне бути в згоді з думкою оточуючих, свідомо конформний, слід умовностям, правилам і принципам "хорошого тону" у відносинах з людьми, ініціативний ентузіаст в досягненні цілей групи, прагне допомагати, відчувати себе в центрі уваги, заслужити визнання і любов, товариський, проявляє теплоту і дружлюбність у відносинах.

III. Альтруїстичний

9-16 – гіпервідповідальним, завжди приносить у жертву свої інтереси, прагне допомогти і співчувати всім, нав'язливий у своїй допомозі і занадто активний по відношенню до оточуючих, приймає на себе відповідальність за інших (може бути тільки зовнішня "маска", що приховує особистість протилежного типу).

0-8 – відповідальний по відношенню до людей, делікатний, м'який, добрий, емоційне ставлення до людей проявляє в співчутті, симпатії, турботі, ласці, вміє підбадьорити і заспокоїти оточуючих, безкорисливий і чуйний.

Інтерпретація.

0-4 бали – високий рівень

5-8 балів – достатній

9-12 балів – середній

13-16 балів – елементарний

Додаток X

Опитувальник знань відповідно до змісту природничонаукових дисциплін
у майбутніх бакалаврів з психології

Шановний студент! Просимо вас відповісти на питання. Кожна правильна відповідь оцінюється в 0,5 бала.

1. Генетика – це:

А. наука про закони спадковості і мінливості організмів і методи керування ними.

Б. наука про спадковість і мінливість.

В. система наук, об'єктами вивчення якої є живі істоти і їх взаємодія з навколишнім середовищем, вивчає всі аспекти життя, зокрема, структуру, функціонування, зростання, походження, еволюцію і розподіл живих організмів на Землі.

Г. наука про закономірності спадковості і мінливості.

2. Експресивність гена – це:

А. це ступінь фенотипової вираженості одного і того ж алелі певного гена у різних особин.

Б. це ступінь генотипової вираженості одного і того ж алелі певного гена у різних особин.

В. це ступінь генотипової вираженості двох різних алеля певного гена у різних особин

Г. це ступінь фенотипової вираженості двох різних алеля певного гена у різних особин.

3. Аутосоми – це:

А. будь-хромосоми людини, крім статевих.

Б. все хромосоми людини.

В. статеві хромосоми людини.

Г. тільки мітохондріальні хромосоми жіночої особини.

4. Статеві клітини (гамети) утворюються за допомогою:

- А. особливого типу ділення, яке називається мейоз.
- Б. особливого типу ділення, яке називається мітоз.
- В. особливого типу ділення, яке називається геторозіс.
- Г. особливого типу ділення, яке називається аутбридинг.

5. Спадковість буває:

- А. хромосомна і генетична
- Б. генетична і позахромосомна.
- В. генетична і фенотипова.
- Г. хромосомна і позахромосомна.

6. Другий закон Менделя – це коли:

А. при повному домінуванні серед гібридів другого покоління (F₂) особини з фенотипами вихідних батьківських форм і першого покоління зустрічаються в співвідношенні 3: 1.

Б. при повному домінуванні серед гібридів другого покоління (F₂) особини з фенотипами вихідних батьківських форм і першого покоління зустрічаються в співвідношенні 1: 2: 1.

В. при повному домінуванні серед гібридів другого покоління (F₂) особини з фенотипами вихідних батьківських форм і першого покоління зустрічаються в співвідношенні 9: 3: 3: 1.

Г. кожна пара альтернативних ознак поводитьсь у низці поколінь незалежно один від одного, в результаті чого серед нащадків другого покоління (F₂) в певному співвідношенні з'являються особини з новими (в порівнянні з батьківськими) комбінаціями ознак.

7. Молекула ДНК побудована з:

А. цукру, представленого рибозой, фосфатних груп і 4 типів азотистих основ – цитозину (Ц), тиміну (Т), аденіну (А) і гуаніну (Г).

Б. цукру, представленого дезоксирибозою, фосфатних груп і 4 типів азотистих основ – цитозину (Ц), урацил (У), аденіну (А) і гуаніну (Г).

В. цукру, представленого дезоксирибозою, 4 типів азотистих основ – цитозину (Ц), тиміну (Т), аденіну (А) і гуаніну (Г).

Г. цукру, представленого дезоксирибозою, фосфатних груп і 4 типів азотистих основ – цитозину (Ц), тиміну (Т), аденіну (А) і гуаніну (Г).

8. Елементарної одиницею ДНК є:

- А. хроматин.
- Б. нуклеотид.
- В. нуклеозид.
- Г. гетерохроматин.

9. Транскрипції називають процес:

- А. копіювання генетичної інформації з ДНК на ДНК
- Б. копіювання генетичної інформації з ДНК на РНК, зокрема на мРНК.
- В. синтез білка з амінокислот на матриці інформаційної РНК, здійснюваний рибосоною.

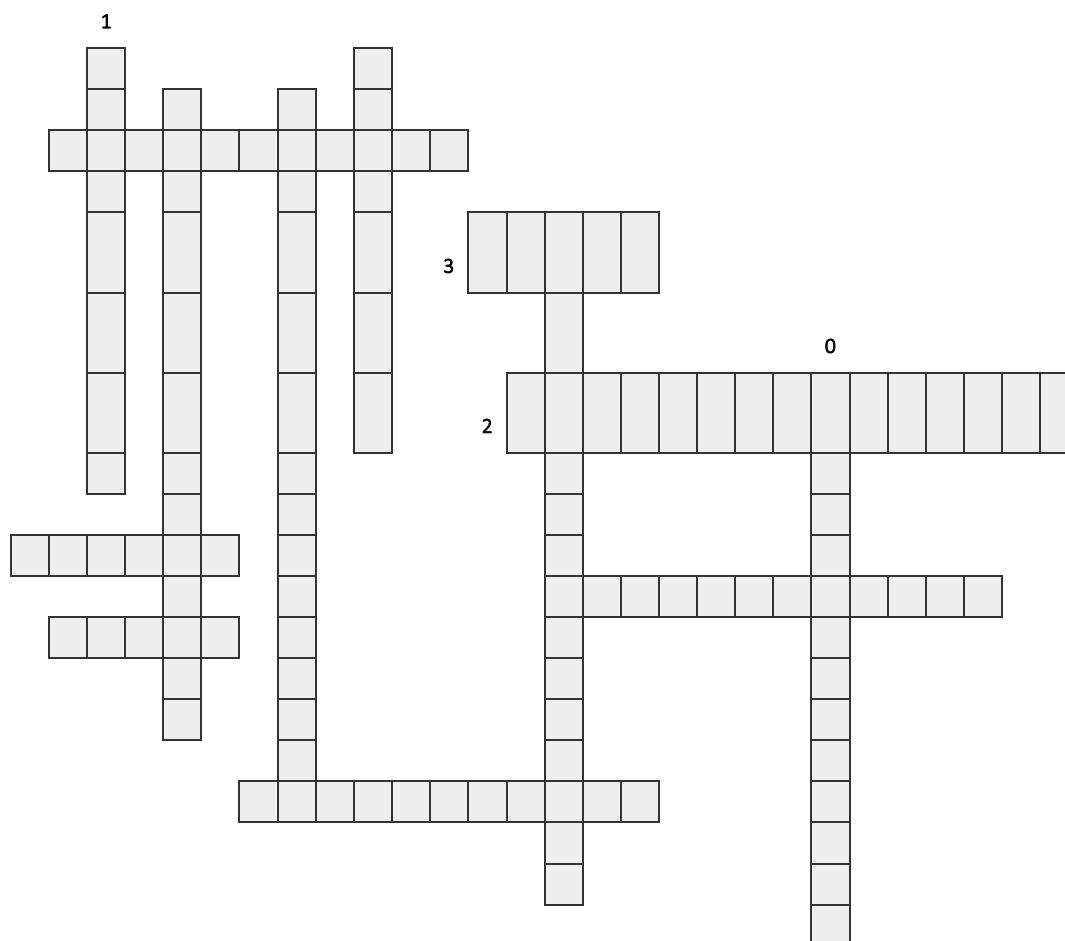
10. Мітоз – це:

- А. період клітинного ділення статевих клітин.
- Б. період клітинного поділу соматичних клітин.
- В. період клітинного ділення хромосом.
- Г. період клітинного ділення ДНК.

Додаток Ц

Опитувальник знань відповідно до змісту природничонаукових дисциплін
у майбутніх бакалаврів з психології

Шановний студент! Просимо вас відповісти на питання у вигляді
кросворду

По горизонталі:

1. клітини, які в одночас виробляють і посиляють команди до робочих органів.

5. взаємне гальмування, при якому порушення однієї групи нервових клітин забезпечує гальмування інших клітин через уставний нейрон

6. створив клітинну теорію

8. вторинне гальмування, що виникає в результаті надлишкового надходження нервових імпульсів і формування стійкої деполяризації мембрани нейрона, що приводить до інактивації натрієвих каналів

9. ділянка нервового волокна без мієліну

12. локалізуються в ЦНС, забезпечують мієлінізацію аксонів

13. пасивне переміщення деяких речовин через напівпроникну мембрану

По вертикалі:

2. вид передачі збудження в периферичній нервовій системі

3. синапс, що містять ацетилхолін

4. короткий і сильно розгалужений відросток.

7. нейрони з одним аксонів і кількома дендритами

10. перша фаза потенціалу дії.

11. транспорт молекул, який можливий завдяки наявності в мембранах білків, що формують в ліпідному шарі канали (пори), заповнені водою, через які можуть проходити речовини певного розміру.

Додаток Ч

Опитувальник сформованості у студентів здатності вирішувати професійні завдання на основі отриманих знань з природничонаукових дисциплін

Шановний студент! Просимо вас відповісти на питання. Кожна правильна відповідь оцінюється в пів бала.

1. Завдання

Ген чорної масті у доберманів домінує над геном червоної масті. Яке потомство вийде від схрещування чистопородного чорного добермана і червоною суки? Яке потомство вийде при схрещуванні між собою гібридів?

2. Завдання

Гладка забарвлення гарбуза успадковується як рецесивна ознака. Яке потомство вийде від схрещування двох гетерозиготних рослин зі смугастими плодами?

3. Завдання

Здатність людини не відчувати гіркий смак, рецесивним ознакою, ген якого розташований в 17 аутосоме. У сім'ї мати і дочка не відчують гіркий смак, а батько і син відчують. Визначити генотипи всіх членів сім'ї.

4. Завдання

У людини ген, що викликає одну з форм спадкової глухонімоти, рецесивен по відношенню до гену нормального слуху. Від шлюбу глухонімого чоловіка з нормальною жінкою народився глухонімий дитина. Визначте генотипи всіх членів сім'ї.

5. Завдання

Сиве пасмо волосся у людини – домінантна ознака. Визначити генотипи батьків і дітей, якщо відомо, що у батька є сиве пасмо волосся, а у матері немає. З двох дітей у одного є сиві пасма, а в іншого немає.

6. Завдання

Комолов (безрогі) у оленів домінує над рогатої. У зоопарку комолий самець Борька був схрещений з трьома самками оленів. Від схрещування з рогатою самкою Маруської народився рогата оленятко, з рогатою самкою Кариною – комолий. Від схрещування з комоли оленихою Зірочкою народився рогата оленятко. Які генотипи всіх тварин, які брали участь в схрещуванні?

7. Завдання

У чорно-бурих лисиць ген волохатою вовни (R) домінує над геном гладкої вовни (r). Волохата лисиця при схрещуванні з гладкою дала 18 волохатих і 20 гладких нащадків. Який генотип батьків і потомства? Могли б у цих лисиць народитися тільки гладкі особини?

8. Завдання

Одна з форм шизофренії успадковується як рецесивна ознака. Визначити ймовірність народження дитини з шизофренією від здорових батьків, якщо відомо, що бабуся з боку батька і дід з боку матері страждали цими захворюваннями.

9. Завдання

Фенілкетонурия (порушення амінокислотного обміну) успадковується як рецесивна ознака. Дружина гетерозиготна по гену фенілкетонурии, а чоловік гомозиготен по нормальному алелю цього гена. Яка ймовірність народження у них хворої дитини?

10. Завдання

Ірландські сетери можуть бути сліпими в результаті дії рецесивного гена. Пара тварин з нормальним зором дала послід з декількох цуценят, один з яких виявився сліпим. Встановити генотипи батьків. Один з зрячих щенят з цього посліду повинен бути проданий для подальшого розмноження. Яка ймовірність того, що він гетерозиготен по гену сліпоти?

Додаток Ш

Список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію
результатів дисертації

Список публікацій за темою дисертації:

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати:

Статті у провідних фахових виданнях України та зарубіжжя:

1. Хавіна І.В. Теоретичні аспекти інтегрованого навчання / І.В. Хавіна // Науковий вісник МДПУ ім. Богдана Хмельницького. Серія педагогіка. – 2013. – №1(10). – С.81-85.
2. Хавіна І.В. Компетентнісний підхід, як педагогічна категорія у професійній підготовці бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб.наук. пр. / [редкол.: Т.І. Сущенко (голов.ред) та ін.]. – Запоріжжя: КПУ, 2016. – Вип. № 46 (99). – С. 362-371.
3. Хавіна І.В. Педагогічна технологія як необхідна складова у фаховій підготовці бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Теорія і практика управління соціальними системами: щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХП», 2016. – № 3. – С.61-73.
4. Хавіна І.В. Вплив природничо-наукових дисциплін на професійну підготовку бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб.наук. пр. / [редкол.: Т.І. Сущенко (голов.ред) та ін.]. – Запоріжжя: КПУ, 2017. – Вип.№ 54. – С. 362-371.
5. Хавіна І.В. Особливості вивчення природничо-наукових дисциплін бакалаврами з психології / І.В. Хавіна // Теорія і практика управління соціальними системами: щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХП», 2017. – № 2. – С. 85-91.

6. Хавіна І.В. Аналіз результатів експериментального дослідження формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничо-наукових дисциплін / І.В. Хавіна С.М. Резнік // Теорія і практика управління соціальними системами: щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХП», 2017. - № 4. – С. 30-40.
7. Хавіна І.В. Результати констатувального етапу педагогічного експерименту формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничо-наукових дисциплін / І.В. Хавіна // Scientific discussion. – Чехія, 2018. – № 19. – С. 39 – 42.

Статті у збірниках наукових праць та у матеріалах наукових конференцій:

8. Хавіна І.В. Особистісні якості сучасного викладача в педагогічній діяльності / І.В. Хавіна // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доповідей міжнародної науково-теоретичної конференції студентів і аспірантів, 10-11 квітня 2013.: у 2-х ч. – Ч. I. – Харків: НТУ «ХП», 2013. – С. 230-231.
9. Хавіна І.В. Виртуальное образование: плюсы и минусы / И.В. Хавина // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей ХХІ міжнародної науково-практичної конференції, 29-31 травня 2013 р.: у 4-х ч. – Ч. III. – Харків: НТУ «ХП», 2013. – С. 291.
10. Хавіна І.В. Базовые профессиональные компетенции как необходимая составляющая качественной подготовки будущего психолога / И.В. Хавина // Професійно-личностне розвиток студентів в умовах багатоуровневої системи ВПО: матеріали міжнародного круглого стола, 10 квітня 2014 г. – Белгород: Изд-во «ГиК», 2014. – С. 77-80.
11. Хавіна І.В. Природничо-наукові дисципліни у фаховій підготовці бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Проблеми та перспективи

- формування національної гуманітарно-технічної еліти [Текст]: зб. наук. праць / за ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О.Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Вип. 40-41 (44-45). – Харків: НТУ «ХП», 2014. – С. 30-37
12. Хавіна І.В. Становлення поняття «компетенція» як педагогічна категорія / І.В. Хавіна // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доповідей міжнародної науково-теоретичної конференції студентів і аспірантів, 14-15 квітня 2015.: у 3-х ч. – Ч.І / редкол. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ [та ін.]. – Харків: НТУ «ХП», 2015. – С. 235-236.
13. Хавіна І.В. Духовність як необхідна складова при формуванні компетенції психолога / І.В. Хавіна // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доповідей міжнародної науково-теоретичної конференції студентів і аспірантів, 14-15 квітня 2015.: у 3-х ч. – Ч.ІІІ / редкол. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ [та ін.]. – Харків: НТУ «ХП», 2015. – С. 207-208.
14. Хавіна І.В. Підготовка компетентного бакалавра з психології як важлива складова конкурентоспроможного фахівця / І.В. Хавіна // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я (MICROCAD – 2015): тези доповідей ХХІІІ міжнародної науково-практичної конференції, 20-22 травня 2015.: у 3-х ч. – Ч.ІІІ / за ред. проф. Є.І. Сокола. – Харків: НТУ «ХП», 2015. – С. 28.
15. Khavina I.V. The role of natural sciences vocational training psychology / I.V. Khavina // Information Technologies, Management and Society The 14th International Scientific Conference Information Technologies and Management 2016 April 14 - 15, 2016. Theses. Editors Yu.N. Shunin and V.I. Gopreyenko. – Riga: ISMA University, 2016. – P. 251–252.
16. Хавіна І.В. Педагогічна технологія, як необхідна складова у фаховій підготовці бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей ХХІV міжнародної науково-практичної конференції, 18-20 травня 2016 у 4-х ч. – Ч.ІV / за ред. проф. Сокола Є.І. – Харків, НТУ «ХП». – С. 108.

17. Хавіна І.В. Професійна підготовка бакалаврів з психології у вищому навчальному закладі / І.В. Хавіна, С.М. Резнік // XI міжнародна науково-практична конференція магістрантів та аспірантів, 18-21 квітня 2017 р.: матеріали конф.: у 3-х ч. – Ч.ІІІ / за ред. проф. Є.І. Сокола. – Харків: НТУ «ХП», 2017. – С. 44.
18. Хавіна І.В. Етапи дослідно-експериментального дослідження формування базових професійних компетенцій бакалаврів з психології / І.В. Хавіна // Психолого-педагогічні аспекти розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика: матеріали науково-практичної конференції 18-19 жовтня 2017 р. / За заг. ред. Романовського О.Г. – Х.: НТУ «ХП», 2017. – С.75-79.
19. Хавіна І.В. Пошуковий етап педагогічного експерименту формування базових професійних компетенцій майбутніх бакалаврів з психології у вивченні природничо-наукових дисциплін / І.В. Хавіна // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. «Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації», 16 листопада 2017 р. / ред. О.Г. Романовський. – Харків: НТУ «ХП», 2018. – Вип. 48 (52). – С. 76-82.
20. Хавіна І.В. Види базових професійних компетенцій у бакалаврів з психології при вивченні природничо-наукових дисциплін // Лідери XXI століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій: матеріали науково-практичної конференції 21-22 вересня 2017 р. / За заг. ред. Романовського О.Г. – Х.: НТУ «ХП», 2017. – С. 144-146.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

21. Хавіна І.В. Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності: конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія» / І.В. Хавіна, Т.В. Гура, Л.В. Беляєва. – Харків: НТУ «ХП», 2017. – 36 с.
22. Хавіна І.В. Методичні вказівки та контрольні завдання з курсу «Анатомія нервової системи та вищої нервової діяльності»: для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія» денної та заочної форм навчання / І.В. Хавіна. – Харків: НТУ «ХП», 2017. – 36 с.

Апробація результатів дослідження.

Форма участі - очна:

1. «Людиномірність у науці, освіті та культурі: теоретико-методологічні аспекти» (Мелітополь, 2013) – очна.
2. «VI Кримські педагогічні читання: «Нові педагогічні технології в освіті та формування гуманітарно-технічної еліти» (Харків, 2013) – очна.
3. «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (Харків, 2013, 2015) – очна.
4. «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я»(Харків, 2013, 2015, 2016) – очна.
5. «Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика» (Харків, 2014, 2015, 2016, 2017) – очна.
6. «Ідеї академіка Івана Зязюна у працях його учнів і соратників» (Харків, 2015) – очна.
7. «Наукова школа академіка І.А. Зязюна у працях його соратників та учнів» (Харків, 2016, 2017, 2018) – очна.

8. «Могилянські читання – 2016: досвід та тенденції розвитку суспільств в Україні: глобальний, національний та регіональний аспект» (Миколаїв, 2016) – очна.
9. «Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації» (Харків, 2016, 2017) – очна.
10. XI міжнародна науково-практична конференція магістрантів та аспірантів (Харків, 2017) – очна.
11. «Лідери ХХІ століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій» (Харків, 2017). – очна.

Форма участі - заочна:

12. «Неділя науки та освіти у економіці та бізнесі» (Ріга, 2015) – заочна.
13. «Information Technologies and Management» (Ріга, 2016) – заочна.
14. «Професійно-особистісний розвиток студентів в умовах багаторівневої системи ВПО» (Білгород, 2014) – заочна.